

Tekirdağ Namık Kemal University
Institute of Social Sciences

2022(1)

Sosyal Bilimler Metinleri
Papers on Social Science

SOSYAL BİLİMLER METİNLERİ

Papers on Social Science

Sürelî Hakemli Dergi

ISSN: 1308-4453

e-ISSN: 1308-4895

Tarih / Date

Nisan, 2022 / April, 2022

Sahibi / Owner: Prof. Dr. Mümin ŞAHİN-Rektör
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına

Editörler / Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ

Doç. Dr. Coşkun AKDENİZ

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Sinem Aydın ATEŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Nikolaos APERGIS

Prof. Dr. Sudi APAK

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU

Prof. Dr. Rasim YILMAZ

Prof. Dr. Ahmet KUBAŞ

Prof. Dr. Alpay HEKİMLER

Prof. Dr. Selçuk KOÇ

Prof. Dr. Burak DARICI

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Prof. Dr. Dilek ALTAŞ

Prof. Dr. Ayşen SİNA

Prof. Dr. Murat ÇETİN

Prof. Dr. Ali TİLBE

Prof. Dr. Petru GOLBAN

Prof. Dr. Murat Selim SELVİ

Prof. Dr. Ertuğrul Recep ERBAY

Prof. Dr. Çiğdem VATANSEVER

Doç. Dr. Tatjana SPASESKA

Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL

Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER

Dr. Öğr. Üyesi Hamide SALHA

Dr. Öğr. Üyesi Mohamad Husam HELMI

Sosyal Bilimler Metinleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından çevrimiçi olarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmaların duyurulması ve kamuoyu ile paylaşarak tartışmaya açılmasına yönelik olarak yayımlanan, farklı üniversitelerdeki öğretim elemanlarından oluşmuş Hakem Kuruluna sahip olup; **EBSCO, ProQuest, WorldCat, Advanced Science Index, Academic Research Index (Acarindex), Zeitschriftendatenbank (ZDB), Directory of Research Journal Indexing (DRJI), SOBIAD, ASOS İndeks** ve **Research Bible** tarafından indekslenen **uluslararası, hakemli, akademik ve süreli** bir yayındır. Çalışmada öne sürülen görüş ve düşünceler yazar(lara) aittir.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Değirmenaltı Yerleşkesi TR-59030 Tekirdağ

Tel: +90-282-250 4500

E-Posta: sbm@nku.edu.tr

Faks: +90-282-250 9932

Web: <http://dergipark.gov.tr/sbm>

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Pınar AVCI

Muhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler ile Meslek Mensuplarının Muhasebe Eğitimine Karşı Algılarının Karşılaştırılması 1-15

Kerim Eser AFŞAR, Utku AKSEKİ, Zakayo Samson KİSAVA

Herding Behaviour in Emerging Markets: Evidence from BIST 16-26

Fatma Sema SEKBAN, Mine TOPÇUBAŞI

Kentsel Kültürel Miras Alanlarında Nitelik, Nicelik, Yüzölçümü ve Yönetim Araçlarının Koruma Durumuna Yansımaları ve Koruma Sorunları 27-45

Gül Huyugüzel KIŞLA

Spatial Analysis of the Sovereign Credit Ratings: A Case of GIPSI Countries 46-54

Ümit GABERLİ

Ekonomik Yapısal Değişim Kavramı Üzerine Bir İnceleme 55-64

Derleme Makaleler

Enes Atakan ÇAKIR

Namık Kemal'in Hürriyet Kavramına Bakışı 65-73

MUHASEBE EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLER İLE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE EĞİTİMİNE KARŞI ALGILARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹

Pınar AVCI²

Öz

Çalışmanın amacı, öğrencilerin ve çalışanların muhasebe eğitime karşı algılarını incelemektir. Çalışmaya Türkiye’deki bir devlet üniversitesine bağlı Meslek Yüksekokulunda yer alan Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı öğrencileri, bu programdan mezun olup sektörde çalışanlar ve okulun bulunduğu ilçede çalışan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler dahil edilmiştir. 119 katılımcıdan anket aracılığıyla veriler toplanmaktadır. Toplanan veriler, SPSS 20 programı kullanılarak tanımlayıcı istatistikleri, T-Testi, One-way Anova ve Korelasyon testleri ile analiz edilmektedir. Analiz sonuçları, katılımcıların cinsiyetleri, baba meslekleri ve mezun oldukları lise türleri muhasebe eğitiminden beklentilerini ve bakış açılarını ve muhasebe eğitimini benimseme motivasyonlarını farklılaştırmadığını göstermektedir. Katılımcıların cinsiyetleri ve babalarının meslekleri muhasebe eğitimini seçme nedenlerini etkilemezken, ticaret lisesinden mezun olmaları etkilemektedir. Sonuç olarak, meslek mensuplarının (programdan mezun olup sektörde çalışanlar ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler) muhasebe eğitimine karşı bakış açıları öğrencilere göre daha pozitifdir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe eğitimi, Muhasebe Mesleği, Meslek Yüksekokulu, Algı farklılıkları.

JEL Kodları: M12, M40, M49.

A COMPARISON OF PERCEPTIONS OF STUDENTS STUDYING ACCOUNTING AND MEMBERS OF THIS PROFESSION ABOUT ACCOUNTING EDUCATION

Abstract

This study aims to examine the perceptions of students and employees about accounting education. The students are studying in the Accounting and Tax Applications program in a vocational school of a state university in Turkey, graduates and the certified public accountants working in the city in which the school is included in the study. In this study, data are gathered through a questionnaire from 119 participants. The obtained data are analyzed through descriptive statistics and Independent Samples T-test, One-Way Anova and correlation tests by using SPSS 20 program. The analysis results show that the gender of the participants, their fathers’ jobs, the type of high school they graduated from do not affect expectations from the accounting education, perspectives and their motivation for adopting accounting education. The gender of participants and their fathers’ job does not have a statistically significant influence on the reasons for choosing an accounting education. At the same time, their high school type affects their reasons for choosing an accounting education. In conclusion, accountants’ perspectives (who work in the sector as accountants and certified public accountants) about accounting education are more positive than the students.

Keywords: Accounting Education, Accounting Profession, Vocational School, Perception Differences.

JEL Codes: M12, M40, M49.

¹ Bu çalışma, 28 Eylül-1 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi’nde sunulmuş bir bildirden türetilmiştir.

² **Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Şarköy MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Tekirdağ, TÜRKİYE. pavci@nku.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-9480-8016

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 17.12.2021

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 11.04.2022

Atf (Cite): Avcı, P. (2022). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler ile Meslek Mensuplarının Muhasebe Eğitime Karşı Algılarının Karşılaştırılması, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 1-15.

1. Giriş

Ekonomik sınırların kalkması ile birlikte yaşanan gelişmeler, ticarete bazı inovasyon ve değişimlerin oluşmasına neden olmakta ve bu değişimler Türkiye’de birçok alanı etkilemektedir. Öncelikle ulusal ve uluslararası alanda ticari faaliyette bulunan firmalar etkilenmekte ve bu etkiye adapte olmak için çabalamaktadır (Kandemir vd., 2016, s. 134).

Etkilenen diğer bir alan ise, eğitim sistemleridir. Bu durum, eğitim sistemlerinde reformların oluşmasına sebep olmaktadır. Reformlar, temel eğitimden başlayarak sonraki eğitim ve üniversitelere doğru gelişmeler yaratmaktadır. Eğitimdeki bu gelişmelerin amacı, eğitim kalitesini arttırmak ve üniversite ile işveren ihtiyaçları arasında oluşan boşluğu azaltmaktır (Montano vd., s. 299).

Ayrıca yaşanan bu değişimler, ticarete ve eğitimde olduğu gibi muhasebe alanında da birçok unsuru etkilemektedir. Bu unsurlar; muhasebe kavramı, muhasebe mesleği, muhasebe eğitimi gibi sayılmaktadır. Muhasebe alanında etkilenen bu unsurlar için, ulusal ve uluslararası gelişmeler, bazı kurum ve kuruluşların görüşleri ve üniversitelerdeki muhasebe eğitimi veren öğretim elemanların ve muhasebe eğitimlerini sürdüren öğrencilerin görüşleri temel alınarak, gelişim sağlanmakta ve bu alanda kalite arttırılmaya çalışılmaktadır (Dağdeviren vd., s. 503-504). Ancak muhasebe ve eğitimde yaşanan değişimler, bireylerin muhasebe kavramlarına, muhasebe eğitimine ve mesleğine karşı algılarını farklılaştırmaktadır ve hatta toplum muhasebe mesleğini, bir meslek olarak görmemekte ve gereken saygı gösterilmemektedir.

Dolayısıyla öğrencilerin ve çalışanların muhasebe eğitimine ve mesleğine karşı algılarını inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalardan bazıları, bu çalışmada incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, Fisher ve Murphy’ın (1995) çalışmasında öğrencilerin ve mesleği icra edenlerin muhasebe mesleğine karşı bakış açılarının olumsuz olduğu belirlenirken Otlu, Durmuş, ve Solak’ın (2012) ve Mbawuni’nin (2014) çalışmalarında ise öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı bakış açılarının olumlu olduğu ve hatta gelecek vadeden bir meslek olarak gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca Usoff ve Feldmann ‘ın (1998) çalışmasında öğrencilerin sahip olduğu teknik olmayan becerilerin muhasebe mesleğindeki kariyer gelişiminde etkili olduğu saptanmıştır. Erol ve Erkan’ın (2008) ve Gençtürk, Demir ve Çarıkçı’n (2008) çalışmalarında öğrencilerin eğitimdeki derecesi (bir üst sınıfa geçmesi) arttıkça, muhasebe eğitime karşı bakış açılarının daha pozitif olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilave olarak, Wessels ve Steenkamp’ın (2009) çalışmasında öğrencilerin farklı etnik gruplarda olması muhasebe eğitime karşı algılarını etkilemediği saptanırken, Çelik ve Serinkan’ın (2011) çalışmasında öğrencilerin farklı bölümlerde eğitimlerini sürdürmesi muhasebe eğitime karşı algılarını farklılaştırdığı saptanmıştır. Son incelemede ise Akbulut, Pekkaya ve Aksakaloğlu’n (2014) çalışmasında meslek mensupların, meslek liselerinde verilen muhasebe eğitime karşı bakış açılarının olumlu olmadığı tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere, çalışmaların çoğunda ya öğrenci grupları ya da meslek mensupları ele alınmış, bu öğrenci veya meslek mensuplarının muhasebe eğitime ve muhasebe mesleğine karşı bakış açıları ortaya konulmuş ve bu bakış açılarının birbirinden farklı veya aynı olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışmaların çoğunda tek bir grubun ele alınması ve gruplar arası karşılaştırma yapılmaması, bu çalışma için motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

Çalışmada, hem öğrenci grupları hem de meslek mensupları ele alınarak muhasebe eğitime karşı algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Farklı grupları ele alarak yapılan bu çalışma, literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmanın örnekleme, Etikan, Musa ve Alkassim’in (2016) incelemesinde belirttiği üzere uygunluk yöntemi (tesadüfi örnekler) kullanılarak tespit edilmektedir. Dolayısıyla çalışmadaki katılımcılar tesadüfî olarak seçilmekte ve çalışma örnekleme Türkiye’de bir Devlet üniversitesindeki Meslek Yüksekokulunda yer alan Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programında öğrenim gören öğrenciler, bu programdan mezun olup sektörde çalışan meslek mensupları ve okulun bulunduğu ilçedeki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerden oluşmaktadır. Çalışmada veri toplamak için Atmaca ve Çoşgun’nun (2014) araştırmasında yararlandığı anket temel alınmakta ve anket bu çalışmaya adapte edilmektedir. Anket, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında bulunan mevcut 58 öğrenciye verilmiştir ve her öğrenciden dönüt alınmıştır. Ayrıca ilçede bulunan toplam 12 Serbest Muhasebeci Mali Müşavire anket verilmiş ve toplam 11 mali müşavirden anketi doldurmuştur. Son olarak, mezun öğrenci grubuna sosyal medya aracılığıyla toplam 80 kişiye anket ulaştırılmış ve 50

kişi anketi doldurarak çalışmaya dahil edilmiştir. Görüldüğü üzere, 150 anket dağıtılmış ve toplam 119 ankete cevap verilmiştir. Anketlerden toplanan verilerin doğru ve sağlıklı değerlendirilebilmesi için ankete geri dönüş oranının Özoğlu'nun (1992) çalışmasında belirttiği üzere %40-%60 ve Büyüköztürk'ün (2005) çalışmasında bahsettiği üzere %70 veya %80 oranlarından büyük olması gerekmektedir. Çalışmada, anketlere geri dönüş oranı %79'dur ve bu da bize verileri sağlıklı ve doğru değerlendirme imkanı vermektedir. Toplanan veriler, SPSS 20 programı kullanılarak tanımlayıcı analiz, T- testi, One-Way ANOVA ve korelasyon testleri yapılmaktadır. Çalışma sonucunda, katılımcıların demografik özellikleri muhasebe eğitimi seçme nedenleri, bu eğitimden beklentileri ve bakış açıları üzerine farklı algılar yarattığı saptanmaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri de muhasebe eğitimi benimseme motivasyonları üzerine de farklı algılar oluşturmaktadır. Son olarak, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve sektörde çalışan mezun öğrencilerin muhasebe eğitime karşı algıları Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı'nda eğitime devam eden öğrencilere göre daha pozitif olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın geri kalan kısmı şöyle tasarlanmıştır. İkinci bölümde muhasebe, muhasebe eğitimi ve mesleğine değinilerek ve günümüze kadar yapılmış bazı çalışmalar incelenerek çalışmanın amacı ortaya konulmaktadır. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, ölçeği ve örnekleme açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde, toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın sonuçları ile yapılmış önceki çalışma sonuçları ile karşılaştırılmakta ve sonuçlar değerlendirilmektedir.

2. Literatür Taraması

2.1. Muhasebe ve Muhasebe Eğitimi

Muhasebe, firmalar için gerekli olan bilgi sistemi veya finansal olayları tarih sırasına göre kaydetme, sınıflandırma, analiz etme, raporlama ve yorumlama fonksiyonlarının bütünü olarak tanımlanmaktadır (Lazol, 2011, s. 3, 6).

Firmaların muhasebe işlevlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknik becerileri içeren uygulamalara, muhasebe eğitimi denilmektedir (Akbulut vd., 2014, s. 73; Kandemir vd., 2016, s. 135). Muhasebe eğitimi, bireylere liselerde ve üniversitelerin fakülte ve meslek yüksekokullarındaki ilgili bölümler aracılığıyla verilmekte ve hatta kurslar, dershaneler ve Türkiye Serbest Muhasebeci Mali müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) merkezleri tarafından sağlanmaktadır (Özcan vd., 2009, s. 171). Birçok kurum ve kuruluşlar tarafından verilen muhasebe eğitiminin belirli amaçları bulunmaktadır. Bunlar;

Muhasebe eğitiminin amacı, Erol ve Erkan'ın (2008) çalışmasında belirttiği üzere, firmaların gelecekle ilgili karar almasına yardımcı olan doğru ve güvenilir bilgiyi raporlar halinde sunulmasını sağlamak ve konu ile ilgili bireyleri bilgilendirmektir. Oflu, Durmuş ve Solak'ın (2012) araştırmasına göre, firmaların ihtiyaçları olan ön muhasebe personelinin meslek yüksekokulları tarafından yetiştirilmesini sağlamaktır. Bunlara ilave olarak, Montano ve diğerlerinin (2001) yaptıkları incelemede ise muhasebe eğitimi aracılığıyla, müfredat boyunca öğrencilerin iletişim becerilerini, kişilerarası yeteneklerini, problem çözme yeteneğini ve stres yönetimi gibi becerilerini geliştirmektir. Belirtilen bu amaçları yerine getirmek için üniversiteler ve meslek kuruluşları bir araya gelerek hedefler oluşturmaktadır.

Dolayısıyla bu hedefler doğrultusunda muhasebe eğitimi, Türkiye'de özellikle üniversitelere bağlı Meslek Yüksekokullarındaki Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı ile iki yıl boyunca teorik ve uygulamalı olarak yoğun bir biçimde verilmektedir (Demir, 2012).

Ayrıca öğrencilere verilen muhasebe eğitiminin kalitesini önemli derecede etkileyen unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri öğretim elemanlarının nitelikli olmasıdır. Dahası fiziki çevre, teknik makine-teçhizat, öğrenci ve akademik faaliyetlerin nitelikli olması gibi sıralanmaktadır (Tuğay, 2014).

2.2. Muhasebe Mesleği

Türkiye'de 01.06.1989 tarihinde kabul edilen ve 13.06.1989 tarihinde yayınlanan 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik kanunu ile muhasebe mesleği ve meslek mensupların sahip olması gereken genel ve özel şartlar belirlenmiştir. Bu

kanuna göre, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik'in genel şartları; T.C. vatandaşı olmak, medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmak, kamu haklarından mahrum olmamak, Türk Ceza Kanunu'nun 53. maddesinde belirtilen süreler için mahkum olmamak, ceza ve disiplin soruşturması sonucunda memuriyetten çıkarılmamak ve meslek şeref ve haysiyetine uymayan durumlarda bulunmamaktır. Ayrıca Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik'in özel şartları; hukuk, iktisat, işletme gibi bilim dallarında eğitim veren Fakülte ve Yüksekokullardan lisans düzeyinde mezun olmak, staj amacıyla Serbest Muhasebeci Mali Müşavir veya Yeminli Mali Müşavir yanında üç yıl çalışmak, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik Sınavını kazanmak ve ruhsatı almaktır. Yeminli Mali Müşavirlik'in özel şartları ise; en az 10 yıl Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik yapmak ve Yeminli Mali Müşavirlik sınavını kazanarak ruhsatı almaktır (Bakır, 2011, s.78-79).

Muhasebe mesleği, ekonomik gelişmelerden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenen, dünyada kabul edilen ve uluslararası olarak faaliyet gösteren bir meslektir. Bu meslek üyeleri, günümüzde yeniliklere adapte olabilmek ve devamlılıklarını sürdürebilmek için sadece ön yeterlilik eğitimi değil aynı zamanda sürekli devam eden eğitim almalıdır. Çünkü doğru yönlendirme ve çalışma ile muhasebe mesleğin parlak bir geleceği bulunmaktadır (Romanus & Arowoshegbe, 2014, s. 135).

Toplumun muhasebe mesleğini bir meslek olarak görebilmesi için sahip olması gereken bazı kriterler bulunmaktadır (Ayboğa, 2003, s. 330):

- ✓ Devamlı karmaşıklık ve gelişme gösteren bilgiye sahip olmak,
- ✓ Muhasebe uygulamalarında bazı sorunlarla karşılaşmak ve bunları mesleki yargılarla çözmek ve
- ✓ Kamuya faydalı olmak için faaliyet göstermede mesleki sorumluluğu taşımaktır.

Ŧicoi ve Albu'n (2018) çalışmasında da bir bireyin muhasebeyi meslek olarak seçmesinin bazı temel faktörleri olduğundan bahsetmektedir. Bunlar;

- ✓ Eğitim,
- ✓ Bireysel özellikler,
- ✓ Finansal unsurlar,
- ✓ Sosyal unsurlar,
- ✓ Entelektüel unsurlar,
- ✓ İlişkisel ve yaratıcılık unsurlarıdır.

Ayrıca muhasebe mesleğine istenilen itibar ve saygı gösterilebilmesi için aşağıdaki faaliyetler yerine getirilmelidir (Ayboğa, 2003, s. 356-357):

- ✓ Meslek mensuplarına teknik bilgi ve beceri ve muhasebe dışı bilgiler meslek örgütleri tarafından, eğitimler aracılığıyla verilmelidir.
- ✓ Mali Müşavir stajyerlerin ve meslek mensuplarının Staja Giriş Sınavında yetkinliğe ulaşabilmesinde, gerekli eğitim faaliyetleri için üniversiteler ve meslek örgütlerinin anlaşma yapmaları gereklidir.
- ✓ Stajyerlerin sınavları için sürekli kurslar düzenlenmelidir.
- ✓ Sınavlar istekler doğrultusunda arttırılarak, mensuplar için ihtiyaç olan makine teçhizat bulunmalıdır.
- ✓ Sürekli mesleki eğitim çalışmaları yapılarak, mesleki etik kuralları verilmeli ve uygulanması sağlanmalıdır.

2.3. Konu İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Günümüzde muhasebe kavramına, muhasebe eğitime ve muhasebe mesleğine; öğrencilerin, eğitim veren öğretim elemanların, meslek mensupları olan büro personelinin, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin ve Yeminli Mali Müşavirlerinin bakış açılarının farklı olduğu ve bu farklılıkları inceleyen literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarını aşağıda değinilmektedir.

Fisher ve Murphy (1995) çalışmasında, İngiltere de bulunan üniversite mezunu öğrencilerin ve muhasebe mesleğini icra eden mensupların muhasebe mesleğini nasıl tanımladıklarını incelemiştir. İnceleme sonucunda, katılımcıların bu mesleği çok fazla borç altına giren ve mali sahtekarlıklar yapan bir meslek olarak gördükleri tespit edilmiştir. Lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin teknik ve teknik

olmayan muhasebe becerileri ile ilgili görüşleri Usoff ve Feldmann (1998) araştırmasında analiz etmiştir. Çalışmada öğrencilerin, işverenlerin bazılarının teknik olmayan becerileri önemsedikleri ve bazılarının ise teknik becerileri önemsedikleri düşünüldüğü elde edilmiştir. Kıdemli öğrencilerin de teknik olmayan becerileri daha fazla önemsedikleri saptanmıştır. Bunlara ilave olarak eğitimciler, öğrencilerin teknik olmayan becerilerini önemsemesi konusunda farkındalıklarını arttırmak için zaman ve emek harcanması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece araştırmada, öğrencilerin sahip olduğu teknik olmayan beceriler, muhasebe mesleğinin kariyer gelişiminde önemli olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde, Erol ve Erkan (2008) çalışmasında, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin başarılarını etkileyen unsurları incelemiştir. İnceleme sonucunda, öğrencilerin ticaret lisesi mezunu olmaları muhasebe derslerinde daha başarılı olduğunu göstermektedir. Öğretim elemanlarının da ders işleme teknikleri, öğrencilerin muhasebe dersindeki başarısını arttırdığı saptanmıştır.

Ayrıca Gençtürk, Demir ve Çarıkçı (2008) çalışmasında, Süleyman Demirel Üniversitesinde bulunan Meslek Yüksekokullarının İşletme ve Muhasebe eğitimi veren bölümlerindeki öğrencilerin bölümlere isteyerek gelip gelmediklerini, iş fırsatları hakkındaki bilgilerini, muhasebe-finance eğitiminin kendilerine katkılarını ve düşüncelerini ve okulun bulunduğu il ve ilçe hakkındaki bilgilerini analiz etmiştir. Çalışmada, birinci sınıf öğrencilerin programa istemeden gelmesine rağmen buradaki eğitimin kendilerine katkıda bulunduğu, bu eğitimin onlara iş fırsatları sağladığı ve okulun bulunduğu yerin gelişmesine de birinci sınıf öğrencilerin katkı sağladığı saptanmıştır. Ancak öğrenciler ikinci sınıfa geldiklerinde iş yaşamları ile ilgili endişe duydukları, yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve genelde teorik bilgiye sahip olarak uygulama yapamadıkları tespit edilmiştir.

Güney Afrika'daki Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Muhasebe Programı'nda bulunan yeni kayıt, birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü ve son sınıf olan öğrencilerin muhasebeciler hakkındaki önyargılı algıları ve bu algıların cinsiyet, ana dil ve etnik nedeniyle değişiklik gösterip göstermediğini Wessels ve Steenkamp (2009) çalışmasında incelemiştir. Sonuçlara göre, öğrenciler muhasebecilerin yapılandırılmış, titiz, yalnız ve ilginç bireyler olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda algılar öğrencilerin bulunduğu etnik gruplar (beyazlar, siyahlar ve renkliler) arasında farklılaşmakta ama kadın ile erkek öğrenciler arasında ve Afrikanca ile İngilizce konuşan öğrenciler arasında ise farklılaşmamaktadır. Benzer bir şekilde, Çelik ve Serinkan (2011) çalışmasında Pamukkale Üniversitesinin İİBF' de farklı bölümlerde eğitim gören öğrencilerin muhasebe dersine olan tutumlarını incelemiştir. Çalışma sonucu, öğrencilerin hem farklı bölümlerde olması hem de farklı yöntemlerle dersi alması, muhasebe dersine olan tutumlarının bilişsel, duygusal ve davranışsal yönden değişiklik yarattığını saptamaktadır. Ancak öğrenci cinsiyetleri açısından bilişsel, duygusal ve davranışsal bakımından değişiklik yaratmadığı gözlenmektedir.

Otlu, Durmuş, ve Solak (2012) araştırmasında, Malatya Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümündeki birinci ve ikinci sınıf öğrencilerin eğitimlerini sürdürdükleri bölüm ve 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik kanunundaki değişiklikler hakkında görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, öğrencilerin bu bölümle ilgili bilgi sahibi olmasının bölümü seçme olasılıklarını nasıl etkileyeceği ele alınmaktadır. Araştırmada, 252 öğrenciye uygulanan anketlerin sonucunda, öğrenciler muhasebe mesleğinin gelecek vadeden bir meslek olduğunu düşünmektedir. Ama öğrencilerin 3568 sayılı kanunla ilgili değişiklik hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve kanunla ilgili değişikliği öğrendiklerinde bu bölümü seçtiklerine pişman oldukları saptanmıştır. Aynı zamanda farklı bölümlerde eğitim gören öğrencilerin; muhasebe dersinin verilme biçimi ve bu dersi veren öğretim elemanların özellikleri ile ilgili görüşlerini ve öğrencilerin öğretim elemanlarından beklentilerini ele alan Tuğay (2014) çalışmasında, öğrencilerin genelde muhasebe dersi almadıkları sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada öğrencilere göre, muhasebe dersini en iyi anlatma yönteminin tahtada anlatma yöntemi olduğu, orta düzeyde muhasebe dersinden zorlandıkları ve küçük bir öğrenci kısmının muhasebeyi meslek olarak seçmeyi düşündüğü tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler, öğretim elemanlarının teknolojiyi iyi kullanması, konuyu pekiştirmesi ve mesleki etik ve iletişim becerisine sahip olması gerektiğini çalışmada vurgulamıştır.

Bursa ilinde bulunan muhasebe meslek mensuplarının, Ticaret Meslek Liselerinde verilen muhasebe eğitime ve bu eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine uygun olup olmadığı konusunda görüşleri Akbulut, Pekkaya ve Aksakaloğlu'nun (2014) araştırmasında incelenmiştir. Bursa'da 295

meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Toplanan veriler T-testi, Anova testi gibi testlerle analiz edilmiştir. Sonuçlarda, meslek mensupları Ticaret Meslek Liselerinde verilen muhasebe eğitiminin yeterli olmadığını ve eğitim faaliyetlerinde kendilerinin aktif olması gerektiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan, Gana’ da bir devlet üniversitesinde bulunan 516 lisans ve 78 yüksek lisans muhasebe öğrencilerinin muhasebe kavramlarına ve muhasebe mesleğine karşı algıları Mbawuni’nin (2014) araştırmasında analiz edilmiştir. Ayrıca bu algılar üzerine öğrenci cinsiyetlerinin ve lisans ve yüksek lisans öğrencilik durumlarının etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak, hem lisans hem de yüksek lisans öğrencilerinin muhasebe mesleği ve kavramları ile ilgili algıları pozitifdir. Öğrenci kategorileri olan lisans ve yüksek lisans arasında ve kadın ve erkek öğrencileri arasında algı farkları çok azdır.

Böylece incelenen çalışmaların çoğunda (Fisher & Murphy, 1995; Ussoff & Feldmann, 1998; Erol & Erkan, 2008; Gençtürk vd., 2008; Wessels & Steenkamp, 2009; Çelik & Serinkan, 2011; Otlu vd., 2012; Tuğay, 201; Akbulut vd., 2014; Mbawuni, 2014) önlisans, lisans, yüksek lisans öğrencilerinin ve meslek mensuplarının muhasebe kavramlarına ve eğitime ve muhasebe mesleğine karşı algıları ayrı gruplar halinde araştırılmıştır. Çalışmaların genelinde öğrenciler ve meslek mensuplarının tümü birlikte ele alınarak muhasebe eğitime karşı algıları çalışılmamıştır ve bu da literatürde eksikliğin oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla literatürde oluşan bu eksiklik çalışma için bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Çalışmada, öğrencilerin ve meslek mensuplarının tamamı ele alınarak, muhasebe eğitime karşı algılarının belirlenmesi ve farklı katılımcılar arasında oluşan algı farklarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Yapılacak olan bu çalışmanın, literatüre önemli katkılarda bulunacağı ve gelecekte yapılacak çalışmalara da öncülük edeceği ümit edilmektedir.

3. Veri Seti ve Metodoloji

3.1. Çalışmanın Amacı ve Çalışma Soruları

Bu çalışmada, Türkiye’ de bir devlet üniversitesindeki Meslek Yüksekokulunda Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı öğrencileri, programdan mezun olup sektörde çalışanlar ve ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler incelenmektedir. Çalışmanın amacı, muhasebe eğitimi almakta olan ve muhasebe eğitimi almış olan öğrencilerin ve meslek mensuplarının muhasebe eğitime karşı algılarını tespit etmektir. Ayrıca eğitim gören ve eğitimlerini tamamlayan öğrenciler ve meslek mensupları arasında algı farklılıklarının olup olmadığını da belirlemektir.

Dolayısıyla, çalışma aşağıdaki sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır.

- ✓ Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin, programdan mezun olup sektörde çalışan öğrencilerin ve ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin muhasebeyi seçme nedenleri arasında farklılık var mıdır?
- ✓ Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin, programdan mezun olup sektörde çalışan öğrencilerin ve ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin muhasebe eğitiminden beklentileri arasında farklılık var mıdır?
- ✓ Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin, programdan mezun olup sektörde çalışan öğrencilerin ve ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin muhasebe eğitime bakış açıları arasında farklılık var mıdır?
- ✓ Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin, programdan mezun olup sektörde çalışan öğrencilerin ve ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin muhasebe eğitimi benimseme motivasyonları arasında farklılık var mıdır?
- ✓ Katılımcılar arasında algı farkları var mıdır?

3.2. Çalışma Örnekleme

Bu çalışmanın örneklem seçiminde, Etikan, Musa ve Alkassim (2016) çalışmasında belirttiği uygunluk (tesadüfi) örneklem yöntemi kullanılmıştır. Tesadüfi örneklem yöntemi, popülasyondan birim/konu örneğinin seçilmesi için kullanılan olasılık dışı örnekleme tekniklerinden biridir. Aynı zamanda, tesadüfi örnekleme yöntemi, nüfusun veya evrenin her bir üyesinin yer alma olasılığı eşit olan bir nüfusun veya evrenin tasarlanan bir örneği olarak tanımlanmaktadır ve bu yöntem nüfusun bir temsilcisidir (Kerlinger, 1978). Ayrıca bu yöntemde, ele alınan çalışma konusunun bilgileri tüm evren için homojen olmalıdır (Mertens, 2014). İyi bir örneklem olduğunda ve belli bir nüfusa odaklanıldığında bu yöntemi kullanmak avantaj yaratmaktadır (Bryman, 2007). Diğer bir taraftan, Etikan ve diğerinin

(2016) çalışmasında belirttiği üzere, bu yöntem popülasyonun büyük olması ile tesadüflerin imkânsız olması durumunda kullanılmakta ve hatta bu yöntemle genelleştirme yapılmaktadır. Son olarak, tesadüfi örnekleme yöntemi ile kolay erişebilirlik, coğrafi yakınlık ve belirli zamanda uygulanabilirlik ölçütlerini karşılayan, hedef kitlenin üyeleri belirlenmektedir. Bu tür avantajlara sahip olan tesadüfi örnekleme yöntemi ile çalışma da daha doğru ve güvenilir sonuçlar elde edileceği öngörülmektedir.

Dolayısıyla, uygunluk örnekleme yöntemine göre, Türkiye’de bir devlet üniversitesindeki Meslek Yüksekokulunda Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programının 2016-2017 Eğitim Öğretim yılında öğrenim gören öğrenciler, bu programdan mezun olup sektörde çalışan meslek mensupları ve okulun bulunduğu ilçedeki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler çalışmanın örnekleme dahil edilmektedir.

3.3. Veri Seti

Çalışmada, hem öğrencilerin ve hem de meslek mensuplarının muhasebe eğitimine bakış açısını belirleyebilmek için anket aracılığıyla veri toplanmaktadır. Anket, Atmaca ve Çoşgun’un (2014) çalışmasında veri toplamak amacıyla oluşturduğu anket çalışması, bu çalışmaya adapte edilmektedir. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymak için belirlenen sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, muhasebe eğitimini almakta olan öğrencilerin ve muhasebe eğitimini almış olan meslek mensuplarının muhasebe eğitimini seçme nedenlerini, muhasebe eğitiminden beklentilerini, muhasebeye bakış açılarını ve bu eğitimi benimseme motivasyonlarını tespit etmek için 22 soru vardır. Oluşturulan bu anket öncelikle Türkiye’de bir devlet üniversitesindeki Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programında öğrenim gören 58 öğrenciye dağıtılmış ve hepsinden yanıt alınmıştır. Sonrasında, ilçede bulunan toplam 12 Serbest Muhasebeci Mali Müşavire anket uygulanmış ve sadece 1 kişi tarafından anket doldurulmamış ve toplam 11 mali müşavir anketi doldurarak çalışmaya katılmıştır. Son olarak, mezun öğrenci grubuna sosyal medya aracılığıyla anketler 80 kişiye gönderilmiş ve 50 kişi ankete yanıt vererek çalışmaya katılmıştır. Dolayısıyla toplam 150 anket dağıtılmış ve 119 ankete cevap verilmiştir. Bu çalışmada dağıtılan anketlere geri dönüş oranı %79 oranında olduğu saptanmıştır. Anketlerden toplanan verileri doğru ve sağlıklı değerlendirebilmek için dağıtılan anketlere geri dönüş oranının Özoğlu (1992) çalışmasında bahsettiği üzere %40-%60 oran aralığında ve Büyüköztürk (2005) çalışmasında açıkladığı üzere %70 veya %80 oranının üzerinde olması gerekmektedir. Çalışmada anketlere geri dönüş oranı %79 olduğu için bu durum bize, toplanan verileri doğru ve sağlıklı biçimde değerlendirme ve yorumlama imkanı vermektedir.

Son olarak, çalışmadaki anketin güvenilirliği Cronbach Alfa değeri $r = .961$ bulunmuş ve elde edilen bu değer $0.80 < r < 1$ aralığında olduğu için ölçek güvenilir kabul edilmiştir.

3.4. Veri Analiz Yöntemi

Anket aracılığıyla toplanan veriler, SPSS 20 programı ile betimsel analiz (ortalama, yüzdelik ve standart sapma) ve çıkarımsal analiz (T- testi, One-Way ANOVA ve korelasyon testleri) yapılmaktadır. T-testi ve ANOVA, davranışsal ve sosyal bilimlerde, özellikle deneysel olmayan çalışmalarda en sık kullanılan istatistiksel yöntemlerden ikisidir. T testi, iki bağımsız popülasyon ortalaması arasındaki farkı inceler. One-Way ANOVA testi ise iki ve daha fazla bağımsız değişken diğer bir deyişle popülasyon arasındaki farkları araştırmaktadır. Bu iki testte hesaplama, numune ortalamalarına ve numune standart sapmalarına bağlıdır (Liu & Wang, 2021).

Dolayısıyla aşağıda yapılan analizlerin sonuçları, tablolar ile raporlanmakta ve bu tablolarda yer alan bulgular yorumlanmaktadır.

4. Ampirik Bulgular

Anket aracılığıyla toplanan veriler analiz edildikten sonra aşağıdaki tablolar ile özetlenmektedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere, çalışmaya katılanların %37’ si kadın ve %63’ ü ise erkektir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

		Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerlilik	Kadın	44	37.0	37.0	37.0
	Erkek	75	63.0	63.0	100.0
	Toplam	119	100.0	100.0	

Tablo 2'ye bakıldığında, çalışmaya katılanların babalarının meslek dağılım sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre, katılımcı babalarının %95.0' i diğer meslek dallarını ve %5.0' i ise muhasebe mesleğini yapmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Baba Mesleği Dağılımı

		Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerlilik	Muhasebe Mesleği	6	5.0	5.0	5.0
	Diğer Meslekler	113	95.0	95.0	100,0
	Toplam	119	100.0	100.0	

Çalışmaya katılanların mezun oldukları lise türlerinin dağılımı Tablo 3'te raporlanmaktadır. Bu tabloda, 66 katılımcının (%55.9) ticaret lisesi, 36 katılımcının (%30.5) düz lise ve 16 katılımcının (%13.6) ise diğer lise türlerinden mezun oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Mezun Olduğu Lise Dağılımı

		Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerlilik	Ticaret lisesi	66	55.5	55.9	55.9
	Düz lise	36	30.3	30.5	86.4
	Diğer	16	13.4	13.6	100.0
	Total	118	99.2	100.0	
	Eksiklik	1	.8		
Toplam		119	100.0		

Tablo 4'te katılımcıların eğitim durumlarının dağılımı gösterilmektedir. Çalışmaya katılanların %25.2'si birinci sınıf öğrencileri, %23.5'i ikinci sınıf öğrencileri, %42.0' si bu programdan mezun olup ve bu sektörde çalışan meslek mensupları ve %9.2'si ise ilçede bulunan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerdir.

Tablo 4. Katılımcıların Mevcut Durum Dağılımı

		Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerlilik	1. sınıf	30	25.2	25.2	25.2
	2. sınıf	28	23.5	23.5	48.7
	Meslek mensubu	50	42.0	42.0	90.8
	Mali Müşavir	11	9.2	9.2	100.0
	Toplam	119	100.0	100.0	

Tablo 5'de katılımcı cinsiyetinin değişkenler üzerine etkisinin araştırıldığı *T*-testi ve betimsel istatistiksel analiz sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, katılımcı cinsiyetinin muhasebe bölümünü seçme nedenleri ($t(114.364)=.445$; $p=.657$), muhasebe eğitiminden beklentileri ($t(115.925)=.974$; $p=.332$), muhasebe eğitimine bakış açıları ($t(115.829)=1.316$; $p=.191$) ve muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları ($t(116.889)=1.720$; $p=.088$) üzerine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Dolayısıyla bu durum, öğrencilerin ve meslek mensuplarının kadın veya erkek olması muhasebe eğitimini seçme nedenlerini, beklentilerini, eğitime bakış açılarını ve bu muhasebe eğitimini benimseme motivasyonlarını etkilemediğini göstermektedir.

Tablo 5. Katılımcı Cinsiyetinin Muhasebe Eğitimini Seçme Nedenleri, Muhasebe Eğitimini den Beklentileri, Muhasebe Eğitime Bakış Açıları ve Muhasebe Eğitimini Benimseme Motivasyonları Üzerindeki Etkisinin Araştırıldığı T-Testi ve Betimsel İstatistiksel Sonuçları

	Cinsiyet						%95 Güvenirlilik Aralığı	t	df	P
	Kadın			Erkek						
	M	SD	N	M	SD	N				
Nedenler	4.10	.660	44	4.04	.971	75	-.230, .364	.445	114.364	.657
Beklentiler	4.11	.642	44	3.96	.997	75	-.151, .444	.974	115.925	.332
Bakış Açısı	4.27	.594	44	4.09	.920	75	-.092, .458	1.316	115.829	.191
Motivasyon	4.15	.566	44	3.90	1.00	75	-.037, .532	1.720	116.889	.088

Aşağıda Tablo 6' da görüldüğü gibi katılımcı babalarının sahip olduğu mesleklerin değişkenler üzerine etkisinin araştırıldığı T-testi ve betimsel istatistiksel analiz sonuçları bulunmaktadır. Tablo 6' da görüldüğü üzere, katılımcıların baba mesleğinin, muhasebe seçme nedenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır ($t(117)=.147$; $p=.883$). Ayrıca katılımcı babalarının sahip olduğu meslekler, katılımcıların muhasebe eğitiminden beklentilerini ($t(117)=.425$; $p=.671$), muhasebe eğitimine bakış açılarını ($t(117)=.144$; $p=.886$) ve muhasebe eğitimini benimseme motivasyonlarını ($t(117)=.652$; $p=.516$) istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilemediği görülmektedir.

Görüldüğü üzere, katılımcıların babaları hangi mesleklere sahip olursa olsun muhasebeyi eğitimini seçme nedenlerini, beklentilerini, bakış açılarını ve motivasyonlarını etkilememektedir.

Tablo 6. Katılımcı Babalarının Sahip Olduğu Mesleğin Muhasebe Eğitimini Seçme Nedenleri, Muhasebe Eğitiminden Beklentileri, Muhasebe Eğitime Bakış Açıları ve Muhasebe Eğitimini Benimseme Motivasyonları Üzerindeki Etkisinin Araştırıldığı T-Testi ve Betimsel İstatistiksel Sonuçları

	Baba Mesleği						%95 GüvenirlilikAr alığı	T	df	P
	Muhasebe Mesleği			Diğerleri						
	M	SD	N	M	SD	N				
Nedenler	4.11	1.315	6	4.06	.845	113	-.668, .776	.147	117	.883
Beklentiler	4.17	1.376	6	4.01	.857	113	-.577, .893	.425	117	.671
Bakış Açısı	4.20	1.296	6	4.15	.792	113	-.631, .730	.144	117	.886
Motivasyon	4.22	1.214	6	3.98	.855	113	-.486, .963	.652	117	.516

Tablo 7'de katılımcıların mezun oldukları lise türünün değişkenler üzerinde etkisinin araştırılması amacıyla yapılan varyans analiz sonuçları bulunmaktadır. Tablo 7'ye göre katılımcıların mezun oldukları lise türlerinin muhasebeyi seçme nedenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmaktadır ($F(2,115)=4.754$; $p=.01$). Bu anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak için Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testinin sonucuna göre, ticaret lisesi mezunları ($M=4.24$; $SD=.812$) ile diğer lise türü mezunları ($M=3.55$; $SD=1.153$) arasında anlamlı bir fark vardır ($p=.016$). Ancak düz lise mezunları ($M=3.94$, $SD=.727$) ile diğer iki değişken arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Ayrıca, katılımcıların mezun oldukları lise türlerinin, muhasebe eğitiminden beklentilerini istatistiksel olarak önemli bir biçimde etkilemediği saptanmaktadır ($F(2,115)=.288$; $p=.750$). Tablo 7'ye bakıldığında katılımcıların mezun oldukları lise türleri de, katılımcıların muhasebe eğitimine bakış açısı üzerine istatistiksel olarak önemli bir farklılık yaratmamaktadır ($F(2,115)=.823$; $p=.442$). Son olarak da, katılımcıların mezun oldukları lise türlerinin katılımcıların muhasebe eğitimini benimseme

motivasyonları üzerine istatistiksel olarak önemli bir farklılık oluşturmamaktadır ($F(2,115)=1.445$; $p=.240$).

Tablo 7. Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türünün Muhasebe Eğitimini Seçme Nedenleri, Muhasebe Eğitiminden Beklentileri, Muhasebe Eğitime Bakış Açıları ve Muhasebe Eğitimini Benimseme Motivasyonları Üzerindeki Etkisinin Araştırıldığı Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Df	Ortalama Kare	F	Sig.
Nedenler	Gruplar arası	6.719	2	3.360	4.754	.010
	Grup içi	81.274	115	.707		
	Toplam	87.993	117			
Beklentiler	Gruplar arası	.457	2	.228	.288	.750
	Grup içi	91.087	115	.792		
	Toplam	91.543	117			
Bakış_ açısı	Gruplar arası	1.108	2	.554	.823	.442
	Grup içi	77.387	115	.673		
	Toplam	78.495	117			
Motivasyon	Gruplar arası	2.193	2	1.096	1.445	.240
	Grup içi	87.273	115	.759		
	Toplam	89.466	117			

Sonuç olarak, Tablo 7’de öğrencilerin ve meslek mensuplarının ticaret lisesi mezunu olmaları muhasebeyi seçme nedenlerini etkilemektedir. Diğer bir deyişle ticaret lisesi mezunlar daha fazla muhasebe eğitimini seçmektedir. Ama bu öğrencilerin ve meslek mensuplarının herhangi bir liseden (ticaret lisesi, düz lise ve diğer liseler) mezun olması, muhasebe eğitiminden beklentilerine, bakış açılarına ve bu muhasebe eğitimini benimseme motivasyonlarına karşı algılarını değiştirmedigi saptanmaktadır.

Tablo 8’e bakıldığında ise katılımcıların bulunduğu grupların değişkenler üzerinde etkisini araştırmak için yapılan varyans analiz sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre, katılımcıların bulunduğu grupların muhasebe eğitimini seçme nedenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır ($F(3,115)=6.481$; $p=.000$). Bu anlamlı farklılığın hangi iki grubun arasında olduğunu tespit etmek için Tamhane testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre, muhasebe eğitimini seçme nedenleri birinci sınıf öğrencileri ($M=3.63$; $SD=.982$) ile ikinci sınıf öğrencileri ($M=3.68$; $SD=.956$) arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=1.00$). Ancak birinci sınıf öğrencileri ile bu sektörde çalışan meslek mensupları ($M=4.39$; $SD=.572$) arasında ($p=.002$) ve birinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($M=4.70$; $SD=.221$) ($p=.000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Dahası ikinci sınıf öğrencileri ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($p=.005$) ve ikinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($p=.000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, mali müşavirler ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar arasında ($p=.032$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Katılımcı gruplarının muhasebe eğitiminden beklentileri üzerine Tablo 8’e göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmaktadır. Bu farklılığın hangi iki grup arasında oluştuğunu saptamak için Tamhane testi yapılmıştır. Bu teste göre, birinci sınıf öğrencileri ile ikinci sınıf öğrencileri arasında ($p=.655$) ve mali müşavirler ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar arasında ($p=.995$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Dahası, birinci sınıf öğrencileri ($M=3.83$; $SD=.810$) ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($M=4.35$; $SD=.655$) arasında ($p=.025$) ve birinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($M=4.44$; $SD=.437$) arasında ($p=.025$) anlamlı farklılık oluşmaktadır. İkinci sınıf öğrencileri ($M=3.46$; $SD=1.104$) ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($p=.002$) ve ikinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($p=.002$) arasında anlamlı farklılık vardır.

Ayrıca Tablo 8’de birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrenci grupların, programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ve mali müşavir gruplarının muhasebeye bakış açısı üzerine anlamlı farklılık

yaratmadığı belirlenmiştir. Bu farklılığın hangi iki grup arasında olduğunu bulmak için Tamhane testi uygulanmıştır. Dolayısıyla bu teste göre, programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ile mali müşavirler ($p=.399$) ve ikinci sınıf öğrencileri ile birinci sınıf öğrencileri ($p=.989$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı saptanmaktadır. Bu grupların dışında ise, birinci sınıf öğrencileri ($M=3.82$; $SD=.838$) ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($M=4.51$; $SD=.452$) arasında ($p=.001$) ve birinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($M=4.69$; $SD=.259$) arasında ($p=.000$) anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ayrıca ikinci sınıf öğrencileri ($M=3.66$; $SD=1.021$) ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($p=.001$) ve ikinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($p=.000$) arasında da anlamlı farklılık yoktur.

Bu test sonuçlarında görüldüğü üzere, mali müşavirlerin ve programdan mezun olup bu sektörde çalışanların muhasebe eğitime karşı bakış açılarının daha pozitif olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bireylerin aldığı eğitim ve sektördeki çalışma deneyimi arttıkça yani teori ve uygulama birleştikçe mesleklerini daha çok sevmekte ve mesleklerine saygı ve itibar göstermektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Bulunduğu Grupların Muhasebeyi Seçme Nedenleri, Muhasebe Eğitiminden Beklentileri, Muhasebe Eğitime Bakış Açuları ve Muhasebe Eğitimini Benimseme Motivasyonları Üzerindeki Etkisinin Araştırıldığı Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Df	Ortalama Kare	F	Sig.
Nedenler	Gruplar arası	19.443	3	6.481	10.778	.000
	Grup içi	69.153	115	.601		
	Toplam	88,596	118			
Beklentiler	Gruplar arası	17.053	3	5.684	8.735	.000
	Grup içi	74.833	115	.651		
	Toplam	91.886	118			
Bakış_ açısı	Gruplar arası	19.498	3	6.499	12.626	.000
	Grup içi	59.198	115	.515		
	Toplam	78.696	118			
Motivasyon	Gruplar arası	15.213	3	5.071	7.841	,000
	Grup içi	74.369	115	.647		
	Toplam	89.581	118			

Ayrıca, katılımcıların bulunduğu grupların, muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları üzerine etkisi Tablo 8’ de görüldüğü gibi istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmektedir. Bu farklılığın hangi iki grup arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tamhane testine göre, şu gruplar arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Birinci sınıf öğrencileri ($M=3.71$; $SD=.746$) ile programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ($M=4.28$; $SD=.694$) arasında ($p=.006$) ve birinci sınıf öğrencileri ile mali müşavirler ($M=4.56$; $SD=.367$) arasında ($p=.000$) anlamlı bir farklılık saptanmaktadır. Dahası, ikinci sınıf öğrencilerin ($M=3.57$; $SD=1.110$) hem mali müşavirler ile arasında ($p=.001$) hem de programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ile arasında ($p=.023$) anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ancak yapılan Tamhane testine göre hem birinci sınıf öğrencileri ile ikinci sınıf öğrencileri arasında ($p=.996$) hem de programdan mezun olup bu sektörde çalışanlar ile mali müşavirler arasında ($p=.359$) istatistiksel bir anlamlı farklılık olmadığı belirlenmektedir.

Dolayısıyla, Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı öğrencilerinin sektörde çalışanlara göre muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları farklıdır. Bunun nedeni Tuğay’ın (2014) çalışmasında saptandığı üzere, öğrencilerin orta düzeyde muhasebe dersinden zorlanmaları ve öğrencilerin çok küçük bir kısmının muhasebe mesleğini seçmek istemeleri olabilir.

Tablo 9’da korelasyon analiz sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, katılımcıların muhasebe eğitiminden beklentileri ile bu eğitime bakış açıları arasında güçlü pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır ($r=.823, p<.01$). Aynı zamanda muhasebe seçme nedenleri ile bu eğitimden beklentiler

arasında ($r=.796, p<.01$) ve muhasebe seçme nedenleri ile muhasebeye bakış açıları arasında ($r=.765, p<.01$) güçlü ve olumlu bir ilişki vardır. Katılımcıların muhasebeyi seçme nedenleri ile muhasebeyi benimseme motivasyonları arasında da pozitif yönde güçlü bir ilişki tespit edilmektedir ($r=.743, p<.01$). Son olarak, araştırmaya katılanların muhasebeyi benimseme motivasyonları ile muhasebeye bakış açıları ($r=.785, p<.01$) ve muhasebeyi benimseme motivasyonları ile muhasebe eğitiminden beklentileri arasında da ($r=.757, p<.01$) güçlü yönde olumlu bir ilişki olduğu bulunmaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların Muhasebeyi Seçme Nedenleri, Muhasebeden Beklentileri, Muhasebeye Bakış Açılı ve Muhasebeyi Benimseme Motivasyonlarının Birbiri ile İlişkisi

	Nedenler	Beklentiler	Bakış Açısı	Motivasyon
Nedenler	-	.796*	.765*	.743*
Beklentiler	.796*	-	.823*	.757*
Bakış Açısı	.765*	.823*	-	.785*
Motivasyon	.743*	.757*	.785*	-

* $p<.01$

Sonuç olarak, katılımcıların; muhasebeyi seçme nedenleri, muhasebe eğitiminden beklentileri, muhasebeye bakış açıları ve muhasebeyi benimseme motivasyonları arasında karşılıklı ve güçlü bir ilişki olduğu saptanmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Dünyada ve ülkemizde ticaret, muhasebe ve muhasebe eğitim alanlarında birçok değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu değişimlere, başta firmalar olmak üzere eğitim kuruluşları ve öğrenciler adapte edilmeye çalışılmaktadır. Bu süreç içerisinde muhasebe eğitimine yönelik oluşan birçok görüşün ele alınması ile firmaların muhasebe konusunda ihtiyaç duyduğu nitelikler ortaya konulmakta ve öğrencilerin muhasebe eğitim becerileri ihtiyaçlar doğrultusunda uyumlaştırılmaktadır.

Çalışmamızın amacı, Türkiye’de bir devlet üniversitesindeki Meslek Yüksekokulunda Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı’nda eğitimine devam eden öğrencilerin, bu okuldan mezun olarak bu sektörde çalışanların ve Meslek Yüksekokulu’nun bulunduğu ilçedeki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin muhasebe eğitime karşı algılarını belirlemek ve katılımcılar arasında karşılaştırma yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda dönüt alınan 119 anketten toplanan veriler, betimsel ve çıkarımsal testler ile analiz edilmekte ve birçok sonuç elde edilmektedir.

Bu çalışma sonuçlarına göre ilk olarak, katılımcıların %37’si kadın %63’ü erkek olması ve katılımcıların baba mesleklerinin %5’i muhasebe mesleği %95’i de diğer meslek türüne sahip olmasının; muhasebe seçme nedenleri, muhasebe eğitiminden beklentileri, muhasebe eğitime bakış açıları ve muhasebeyi benimseme motivasyonları üzerine farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada katılımcıların %55.9’u ticaret lisesinden, %30.5’i düz liseden ve %13.6’sında diğer lise türlerinden mezun olmalarının muhasebeyi seçme nedenleri üzerine farklılık yarattığı belirlenirken, farklı liselerden mezun olmalarının muhasebe eğitiminden beklentileri, muhasebe eğitime bakış açıları ve muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları üzerine farklılık yaratmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, Atmaca ve Çoşgun’un (2014) çalışma sonuçları ile benzerdir. Atmaca ve Çoşgun (2014) çalışmasına göre, öğrenci cinsiyetlerinin ve mezun oldukları lise türlerinin muhasebe eğitimini seçme nedenleri, beklentileri, bakış açıları ve muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları üzerinde farklılık yaratmadığı saptanmıştır. Ancak Çakır, Canbaz ve Gümüş’ün (2014) çalışmasında öğrencilerin diğer lise türlerine göre ticaret lisesinden mezun olması muhasebe eğitimine bakışını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir ve görüldüğü üzere tespit edilen sonuç ile bu çalışma sonucu uyumlu değildir.

İkinci olarak, yapılan analiz sonucunda katılımcıların %25.2’si birinci sınıf öğrencisi, %23.5’i ikinci sınıf öğrencisi, %42’si bu programdan mezun olarak sektörde çalışanlar ve %9.2’side mali müşavir olması, yani katılımcıların farklı gruplarda yer alması muhasebeyi seçme nedenleri üzerine farklılık yarattığı saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların farklı gruplarda yer almasının muhasebe eğitiminden beklentileri, muhasebe eğitime bakış açıları ve bu muhasebe eğitimini benimseme motivasyonları üzerine algı farklılıkları oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen bu sonuçlar, Coşkun,

Kır ve Özbay'ın (2017) çalışmasında elde ettiği sonuçlar ile uyumludur. Coşkun, Kır ve Özbay'ın (2017) çalışmasında katılımcı grupları arasında muhasebe eğitime bakış açıları farklı olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, çalışmada saptanan bu sonuçlar, Kandemir ve diğerlerin (2016) ve Wells (2015) incelemesinde elde ettiği sonuçlarla da paralellik göstermektedir. Benzer bir şekilde, Al Mallak ve diğerlerinin (2020) yaptığı çalışmada da, Sudi Arabistan'daki üniversite muhasebe öğrencilerinin muhasebe eğitiminde genel becerilerin (entelektüel, kişisel, kurumsal ve işletme yönetimi, kişilerarası iletişim ve muhasebede etik) geliştirilmesi ile ilgili algıları olumludur.

Çalışmada üçüncü olarak da, muhasebe eğitimi seçme nedenleri, muhasebe eğitiminden beklentileri, muhasebe eğitime bakış açıları ve bu eğitimi benimseme motivasyonları birbirlerini güçlü bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir.

Böylece, Mali Müşavirler ve bu programdan mezun olup sektörde çalışanların, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı'nda devam eden öğrencilere göre muhasebe eğitime karşı algılarının daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu da bize, öğrencilerin çalışma hayatına girdiklerinde muhasebe eğitime ve muhasebe mesleğine bakış açıları olumlu yönde değişmektedir. Çalışmadan elde edilen bu bulgular, literatüre önemli katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, bu çalışmanın bazı kısıtları vardır ve bu kısıtlar gelecekteki çalışmalar için motive edicidir. Örneğin; bu çalışmada, tek bir üniversitenin temel alınarak kısıtlı öğrenci sayısına ulaşılması, gelecekteki çalışmalarda daha fazla üniversiteye ve daha farklı bölüm öğrencilerine ulaşılabilir. Sektörde çalışan daha fazla kişiye ulaşarak da örneklem sayısı artırılabilir. Ayrıca öğrencilerin muhasebe eğitimi ve mesleği ile ilgili algılarının öğrenme yaklaşımlarını ve öğrenme kalitelerini etkileyip etkilemediği, bu çalışmada araştırılmamış olması gelecekteki çalışmalar için motive edici olabilir.

Kaynakça

- Akbulut, H., Pekkaya, M. & Aksakaloğlu, M. (2014). Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 62, 73-92.
- Al Mallak, M.A., Tan, L.M. & Laswad, F. (2020). Generic skills in accounting education in Saudi Arabia: Students' perceptions. *Asian Review of Accounting*, 28 (3), 395-421.
- Atmaca, M. & Çoşgun, N. (2014). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne Bağlı Meslek Yüksek Okullarında Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 167-184.
- Ayboğa, H. (2003). Globalleşme Sürecinde Ülkemizde Muhasebe Mesleği ve Meslek Mensuplarının Eğitim. *T.C. Marmara Üniversitesi İ.I.B.F. Dergisi*, 18 (1), 327-359.
- Bakır, M. (2011). *Denetim ve Meslek Hukuku 6. Baskı*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bryman, A. (2007). Barriers To Integrating Quantitative And Qualitative Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1 (1), 8-22.
- Büyükoztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 133-148.
- Coşkun, S., Kır, A. & Özbay, F. (2017). Meslek Yüksekokulu Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açılarının ve Mesleki Eğitimden Beklentilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 314-329.
- Çakır, N., Canbaz, S. & Gümüş, S. (2014). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimindeki Algı Ve Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Uzunköprü MYO Örneği. *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 183-212.
- Çelik, M. & Serinkan, C. (2011). Muhasebe Dersine Yönelik Tutumlarda Üniversite Öğrencilerinin Bireysel ve Bölümsel Farklılıkları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (MÖDAV)*, 13 (3), 289-321.
- Dağdeviren, İ. E., Mirza, Ş. & Dağdeviren, F. (2016). Muhasebe Programının Öğrenci Perspektifinden Değerlendirilmesine Yönelik Uşak Üniversitesinde Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 491-505.
- Demir B. (2012). Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 109-120.
- Erol, M. & Erkan, G. (2008). Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Biga İktisadi ve İdari Birimler Fakültesinde Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (14), 284-301.
- Etikan, İ., Musa, S.A. & Alkassim, R.S. (2016). Comparison of Convenience Sampling and Purposive Sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5 (1), 1-4.
- Fisher, R. & Murphy, V. (1995). A Pariah Profession? Some Student Perceptions Of Accounting And Accountancy. *Studies in Higher Education*, 20 (1), 45-58.
- Gençtürk, M., Demir, Y. & Çarıkçı, O. (2008). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 209-228.
- Germanou, E., Hassall, T. & Tournas, Y. (2009). Students' Perceptions Of The Accounting Profession : A Work Values Approach. *Asian Review of Accounting*, 17 (2), 136-148.
- Kandemir, T., Kardeş, Z. & Baykut, E. (2016). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 133-151.
- Kerlinger, F. N. (1978). *Foundations Of Behavioral Research (2. Baskı)*. New York: Rinehart and Winston.

- Lazol, İ. (2011). *Genel Muhasebe 17. Baskı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Liu, Q. & Wang, L. (2021). *t-Test and ANOVA for data with ceiling and/or floor effects*. *Behavior Research Methods*, 53, 264-277. <https://doi.org/10.3758/s13428-020-01407-2>
- Mbawuni, J. (2014). Examining Students' Feelings and Perceptions of Accounting Profession in a Developing Country: The Role of Gender and Student Category. *International Education Studies*, 8 (6), 9-23.
- Montano, J.L.A., Donoso, J.A., Hassall, T. & Joyce, J. (2001). Vocational skills in The Accounting Professional Profile: The Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) Employers' Opinion. *Accounting Education*, 10 (3), 299-313.
- Otlu, F., Durmuş, A.F. & Solak, B. (2012). Meslek Yüksekokulları Muhasebe Ve Vergi Bölümlerindeki Muhasebe Eğitimi Ve Bölümün Geleceği Hakkında Bir Araştırma: Malatya Meslek Yüksekokulu Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 55, 35-50.
- Özcan, İ., Ünal, G. F. & Helhel, Y. (2009). Muhasebe Programı Öğrencilerinin Cinsiyet ve Öğretim Durumunun Muhasebe Mesleğine Yönelik Tutumları ile İlişkilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 170-181.
- Özoğlu, S.Ç. (1992). Davranış Bilimlerinde Anket: Bilgi Toplama Aracının Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 321-39.
- Romanus, O. O. & Arowoshegbe, A. (2014). The Challenges of Accounting Education: The Nigerian Experience. *Accounting and Finance Research*, 3 (2), 129-137.
- Țicoi, C.F. & Albu, N. (2018). What factors affect the choice of accounting as a career? The case of Romania. *Accounting and Management Information Systems*, 17 (1), 137-152.
- Tuğay, O. (2014). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Algıları ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (3), 49-68.
- Usoff, C. & Feldmann, D. (1998). Accounting Students' Perceptions of Important Skills for Career Success. *Journal of Education for Business*, 73 (4), 215-220.
- Wells, P.K. (2015). New Zealand high school students' perception of accounting: How and why those perceptions were formed. *Accounting Education*, 24 (6), 461-479. <https://doi.org/10.1080/09639284.2015.1072727>
- Wessels, P.L. & Steenkamp, L.P. (2009). An Investigation In to Students' Perceptions Of Accountants. *Meditari Accountancy Research*, 17 (1), 117-132.

HERDING BEHAVIOUR IN EMERGING MARKETS: EVIDENCE FROM BIST**Kerim Eser AFŞAR¹ Utku AKSEKİ² Zakayo Samson KİSAVA³****Abstract**

The study investigates the herding behaviour in the Borsa İstanbul (BIST) market under different market and economic conditions, focusing on the 2008 global financial crisis and data spanning from January 2005 to December 2018. For estimating herding behaviour, two regression models are used: The Cross-Sectional Standard Deviation (CSSD) model developed by Christie & Huang (1995) and the Cross-Sectional Absolute Deviation (CSAD) model developed by Chang et al. (2000). The findings show that herd behaviour does not exist in BIST, except for special cases, based on daily stock data. The BIST determined low volatility, low trading volume, the financial crisis, and herd behaviour. It was also determined that Taper Tantrum that took place in 2013 did not trigger herd behaviour.

Anahtar Kelimeler: CSSD, CSAD, Herd Behaviour, Financial Crisis, BIST.

JEL Kodları: G41, D90, C58.

GELİŞEN PİYASALARDA SÜRÜ DAVRANIŞI: BİST ÖRNEĞİ**Öz**

Çalışma, 2008 küresel finansal krizine ve Ocak 2005'ten Aralık 2018'e kadar olan verilere odaklanarak, farklı piyasa ve ekonomik koşullar altında Borsa İstanbul'daki (BİST) sürü davranışını incelemektedir. Sürü davranışını tahmin etmek için iki regresyon modeli kullanılmaktadır: Christie & Huang (1995) tarafından geliştirilen Kesitsel Standart Sapma (CSSD) Modeli; Chang ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilen Kesitsel Mutlak Sapma (CSAD) Modeli. Günlük hisse senedi fiyat verilerinden elde edilen bulgular, BİST'te özel durumlar dışında sürü davranışının oluşmadığını göstermektedir. BİST'te düşük oynaklık, düşük işlem hacmi ve finansal krizlerin ortaya çıktığı konjonktürlerde ise sürü davranışı dinamikleri ortaya çıkmaktadır. Makalede ayrıca 2013 yılında gerçekleşen Taper Tantrum'un sürü davranışını tetiklemediği sonucu elde edilmiştir.

Keywords: CSSD, CSAD, Sürü Davranışı, Finansal Kriz, BİST.

JEL Codes: G41, D90, C58

¹ **Corresponding author:** Assist. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İzmir, TURKEY. eser.afsar@deu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-9853-0186.

² Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İzmir, TURKEY. utku.akseki@ege.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-8426-1296.

³ Graduate School of Social Science, Dokuz Eylül University, Turkey. zakayo.kisava@ogr.deu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5355-9743.

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 17.01.2022

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 11.04.2022

Atf (Cite): Afşar, K. E., Akseki, U. & Kisava, Z. S. (2022). Herding Behaviour in Emerging Markets: Evidence from BIST, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 16-26.

1. Introduction

Financial crises, significant policy changes by central banks (particularly FED's decisions), elections and social events may all cause herding behaviour in financial markets. The effects of the 2008 global financial crisis and the FED's taper tantrum decision in 2013 on Turkey's stock market -Borsa Istanbul (BIST)- motivated us to investigate the existence of herding behaviour.

Many researchers (McMahon, 2005; Bikhchandani & Sharma, 2000; Banerjee, 1992; Chevalier & Ellison, 1999; Choe et al. 1998; Kim & Wei, 2002a; Cajueiro & Tabak, 2009; Gelos & Borensztein, 2000; Wang, 2008; Demirer et al (2007) discussed the impact of herd behaviour on financial markets in the literature, both theoretically and empirically. We will focus on the empirical side of the herd behaviour literature in this study.

Three main measurement methods for the presence of herd behaviour (Lakonishok et. al. 1992; Christie & Huang, 1995; Hwang & Salmon, 2004) have been improved. Firstly, the pioneering study of Lakonishok, Schleifer, and Vishny (LSV) (1992) empirically measured herd behaviour. They claim that herd behaviour follows the stocks that other investment managers buy - sell and imitate the same transactions. The second method has been improved by Christie & Huang (1995). Their study analyzed the relationship between the cross-sectional variability of current asset return rates and the current market return rate. Christie & Huang (1995) compared the predictions of herd behaviour to those of rational asset pricing models during periods of market stress; or exaggerated price movements. They investigated the existence of herd behaviour in the US capital markets by examining the cross-sectional standard deviation of stock returns according to the market average. The results imply that no evidence of herd behaviour has been found in the markets (Christie & Huang, 1995). Thirdly, Hwang & Salmon (2004) claimed that their model is a more useful with less error margin than previous models. Compared to the results of Christie & Huang (1995), they found evidence of herding towards the market portfolio during periods of market volatility. Christie & Huang's (1995) method is used in this study. Christie and Huang (CH) allow modelling events that can create herd behaviour in BIST with the help of dummy variables. This characteristic of CH model is an important reason why we use this model.

Using these methods, many empirical studies have been conducted in the literature. Choe et. al. (1998) discovered significant herd behaviour in the Korean stock market using the LSV measurement model and then the portfolio-change measure model (PCM) developed by Wermers. Kim & Wei (2002a) discovered that there were different trading patterns of investors in various categories on the Korea Stock Exchange (KSE) before and after the foreign currency crisis. Utilizing Christie & Huang's (1995) model, Chang et al. (2000) examined herd behaviour in various capital markets. While they found no evidence of the existence of herd behaviour in the US and Hong Kong markets, they partially identified herd behaviour in Japan. They encountered obvious herd behaviour in South Korea and Taiwan. Gavriilidis & Kallinterakis (2021) analyzed the existence of herd behaviour in the St. Petersburg stock market covering the period 1865-1914, employing the same model.

Some studies investigate the existence of herd behaviour in both developed and developing financial markets. Bikhchandi & Sharma (2000) find more evidence in favour of herd behaviour in developing financial markets than in developed markets. According to Kim & Wei (2002b), foreign investors cause more herd behaviour than domestic investors. Chiang & Zheng (2010) examined the stock markets of 18 countries and found that investors in both developed countries and Asian countries behave in herds. Mobarek et al. (2014) found that herd behaviour appeared less in developed European countries than in emerging markets. Gelos & Borensztein (2000) analyzed investment fund behaviours in developing markets using data from January 1996 to March 1999. In the study, the degree of herd behaviour between funds was found to be statistically significant. In addition, it was asserted that herd behaviour in open-end funds was higher than in closed-ended funds, and that investors applied momentum strategies that could be defined as selling losers and receiving winners in the past. Besides, according to the authors, the behaviour of investors has a more complex structure than is thought. Wang (2008) used the method based on the cross-sectional variability of betas to investigate market index-oriented herd behaviour in a total of 21 developing and developed countries. Author, who has found the presence of herd behaviour in the capital markets, conclude that the effect of herd behaviour is higher in developing countries than in developed countries. Demirer et. al. (2007) used the CH model and CCK

(Chang, Cheng and Khorana) model in their studies. They examined their movements concerning the S&P 500 index, Morgan Stanley Capital International (MSCI) world index and oil prices. Herd behaviour findings were obtained in all markets except Asia and the Middle East.

Some studies investigate the presence of herd behaviour at BIST, which is the main stock market in Turkey. Altay (2008) obtained findings on the existence of herd behaviour in the market between 1997 and 2008 in the Istanbul Stock Exchange (ISE). The findings of the study suggest that herd behaviour in ISE affects prices. Kapusuzoglu (2011) finds evidences covering the period between January 2000 and January 2010 in line with these results. Contrary to these studies, utilizing CH and CCK models, Doğukanlı & Ergün (2011) find no evidence of the presence of herd behaviour in ISE. However, Doğukanlı & Ergün (2015) report evidence in favor of the existence of herd behaviour by using the Hwang & Salmon (2004) model. To the best of our knowledge, there is no study using trading volume and volatility in the literature of herd behaviour for Turkey separately. Also, we decide the FED in 2013 into account by using a dummy variable. Therefore, this study contributes to the herd literature by investigating the role of the FED's decision in 2013 on herding behaviour in a developing country.

BIST, was established in 1985. Stocks, government bonds, and treasury bills have been traded on the stock market. The BIST100 index, which includes 100 companies with the highest market value and trading volume, is an important indicator reflecting the situation of foreign investments, fluctuations in economic fundamentals, and many other economic or political factors. Changes in this index significantly affect the economic decision processes of investors and economic units. This study determines whether events affecting BIST, such as financial crises, and social events cause herd behaviour. It is important to measure the presence of herd behaviour in BIST to be able to apply the correct financial regulations in critical moments. This study used daily closing price and transaction volume data of 74 companies from the BIST 100 index between January 2005 and December 2018. The reason for using the data in that time frame is that this time frame includes the 2008 Global Crisis, large-scale social events. Thus, the effects of these events on herd behaviour have been measured. The remainder of this paper is organized as follows. The second section describes the research methodology. Then, the third part reports the empirical results. Finally, the last part is the conclusion and policy implications.

2. Research Methodology

This study investigates the herding behaviour in the Borsa Istanbul (BIST). BIST is a national indicator reflecting the results of foreign investors, portfolio investment, foreign currency inflows, and many other economic-political events. Moreover, BIST influences and directs the decisions of many domestic and foreign financial investors and economic units. Therefore, under what circumstances and how the herd behaviour phenomenon affects BIST is important for economic decision units and policymakers.

2.1. Data

The dataset used in the study comprises 74 companies listed on Borsa Istanbul under the BIST 100 and consists of daily closing stock prices and volume. The study's dataset covers the period from January 2005 to December 2018. This period has been selected based on the global financial crisis, "taper tantrum"⁴, and data availability. The data are divided into two categories to show the period during the global financial crisis and after. We also have sub-categorized to set out the taper tantrum period to determine herding behaviour in the Istanbul Stock Exchange market. The stock price dataset is extracted from the Istanbul Stock Exchange website.

2.2. Methodology

In this study, we adopt two regression models, the cross-sectional standard deviation (CSSD) and cross-sectional absolute deviation (CSAD), as proposed by Christie & Huang (1995) to detect herd behaviour in the financial stock market. The CH model proposes that herd behaviour is seen when the stock market return or individual stock return dispersion is low. Christie & Huang (1995) reason that individual investors in the markets tend to adapt to the market behaviour by abandoning their investment

⁴ For more information see Bernanke (2013).

information regarding the price of the existing securities throughout the high price movements. So, when investors change their behavior by adapting to market behaviour, individual security returns get closer to market returns, and the dispersion decreases. Hence, as dispersion decreases or individual security returns get closer to the market return, it indicates the existence of herding behaviour in the stock market. So, (CSSD) can be described as:

$$CSSD_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (R_{i,t} - R_{m,t})^2}{N-1}} \quad (1)$$

Whereby $R_{i,t}$ represents the returns of an individual stock (i) at the time(t), $R_{m,t}$ represents the market return at the time(t), N denotes the number of stocks in the portfolio, and $CSSD_t$ is the cross-sectional standard deviation on day(t). Additionally, Christie & Huang (1995) and Chang et al. (2000) proposed a model to detect herd behaviour in the financial market, which argues that herding is said to have existed in risky market movements.

$$CSSD_t = \alpha + \beta_L D_t^L + \beta_U D_t^U + \varepsilon_t \quad (2)$$

The model works with extreme 1%, 5%, and 10% to determine the existence and absence of herding behaviour. Hence, D_t^L represents the dummy variable, and 1 is equal to the aggregate daily return on the market portfolio at a period (t) is in the lower tail of dispersion and 0 otherwise. $D_t^U = 1$ is a dummy variable when the aggregate daily return on the market portfolio at a period (t) is in the upper tail of the market return dispersion, and it is 0 otherwise. While positive signs of coefficient β_L and β_U depict the absence of herd behaviour in the market, herding behaviour is considered to exist when there are negative signs of coefficient β_L and β_U as up and down market movements.

Chang et al. (2000) mention that the Cross-Sectional Absolute Deviation (CSAD) suggests a different model from CSSD that is more powerful in measuring and capturing herd behaviour in the stock markets. CSAD is the average of the summation difference between the expected return of a firm's stocks and the market return. The authors debate that this relationship has always been positive but is supposed to be negative and nonlinear when herding behaviour occurs because of the increase in the value of the absolute market return. We apply this method as it was also applied by Tan et al. (2008) to examine herding behaviour in the Chinese stock market. The equation can be defined as:

$$CSAD_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |R_{i,t} - R_{m,t}| \quad (3)$$

The variables are the same as described in CSSD the base model. Hence, Chang et al. (2000) propose the following regression model to test the non-linearity:

$$CSAD_t = \alpha + \beta_1 |R_{m,t}| + \beta_2 (R_{m,t})^2 + \varepsilon_t \quad (4)$$

On the equation (4), α is the constant, β_1 and β_2 are coefficients and ε_t is the error term at time t . Non-linearity in the relationship between market return and $CSAD_t$ is detected by the squared market return $(R_{m,t})^2$ at time t . Based on the same equation, if the β_1 and β_2 coefficient are positive and zero, respectively, then its implication is that there is no existence of herding behaviour. On the other hand, the negative value of β_2 represents the presence of herding in the financial market. This means that when the stock market return is at its extreme the CSAD at that time t can either increase or decrease at a less proportional rate concerning market returns.

Subsequently, we analyze the herding behaviour when the market is both at up and down. Chang et al. (2000) propose the following empirical regression modal:

$$CSAD_t^{UP} = \alpha + \beta_1^{UP} R_{m,t}^{UP} + \beta_2^{UP} (R_{m,t}^{UP})^2 + \varepsilon_t, \text{ if } R_{m,t} > 0 \quad (5)$$

$$CSAD_t^{Down} = \alpha + \beta_1^{Down} |R_{m,t}^{Down}| + \beta_2^{Down} (R_{m,t}^{Down})^2 + \varepsilon_t, \text{ if } < 0 \quad (6)$$

Where, $CSAD_t^{UP}$ represents (Upmarket) Cross-Sectional Absolute Deviation at day t , β_1^{Down} , β_2^{Down} and β_1^{UP} , β_2^{UP} represent the market portfolio coefficient when the market return values of a portfolio at day t lie at the risky lower and upper tail of the distribution, respectively, $|R_{m,t}^{Down}|$,

$(R_{m,t}^{Down})^2$ and $R_{m,t}^{UP}$, $(R_{m,t}^{UP})^2$ indicate the absolute market return at time t when the market decreases and a squared market return for capturing herding when the market values fall under the lower tail of distribution respectively. α and ε_t are defined as described in the base regression model. Under this model, herding prevails most when the coefficients β_2^{Down} and β_2^{UP} are statistically significant and negative. Additionally, Demirer & Kutun (2006) revealed that herding is likely to exist when the market is extreme up and down due to psychological reasons sourced from good and bad news. Good news is likely to affect during the upmarket while bad news has an effect during the down market.

Furthermore, in up and down markets, many previous literature has associated herding behaviour with trading volume by examining the effects of trading activity on herding. Chiang & Zheng (2010) argue in their study that if herding behaviour prevails, there should be a negative correlation between market return dispersion and the trading volume of the specified period. To the best of our knowledge, in this paper, we use the empirical regression model used by Tan et al. (2008) to study the herding behaviour in the financial market at high and low trading volume. And the criteria are set to be if the values of trading volume are greater than the values of the moving average of the last 30 days, then the trading volume is pronounced as high, otherwise low. The empirical specifications are as described below.

$$CSAD^{V-High} = \alpha + \beta_1^{V-High} |R_{m,t}^{V-High}| + \beta_2^{V-High} (R_{m,t}^{V-High})^2 + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$CSAD^{V-Low} = \alpha + \beta_1^{V-Low} |R_{m,t}^{V-Low}| + \beta_2^{V-Low} (R_{m,t}^{V-Low})^2 + \varepsilon_t \quad (8)$$

Where β_1^{V-High} and β_2^{V-High} denote a coefficient of market return portfolio when the trading volume is high, the situation is the same for β_1^{V-Low} and β_2^{V-Low} which represent low.

The financial market can be affected by market volatility due to price; market volatility affects investors' psychology by suppressing their information and following market information. Tan et al. (2008) used high and low market volatility to study herding behaviour in the financial market, if the values of market volatilities on a specific day " t " are greater compared to the previous 30 days, then the market volatility is rated as high, otherwise low. The specification of the model is as follows:

$$CSAD_t^{\delta^2-High} = \alpha + \beta_1^{\delta^2-High} |R_{m,t}^{\delta^2-High}| + \beta_2^{\delta^2-High} (R_{m,t}^{\delta^2-High})^2 + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$CSAD_t^{\delta^2-Low} = \alpha + \beta_1^{\delta^2-Low} |R_{m,t}^{\delta^2-Low}| + \beta_2^{\delta^2-Low} (R_{m,t}^{\delta^2-Low})^2 + \varepsilon_t \quad (10)$$

Where $\delta^2 - High$ and $\delta^2 - Low$, represent the high and low market volatility in the financial market at a specific period.

The paper also analyzes the prevalence of herd behaviour during the global financial crisis that started in 2007 (Chiang & Zheng, 2010; Khan et al., 2011; Mobarek et al., 2014; Galariotis et al., 2015; Economou et al., 2015; Guney et al., 2017). The financial crisis has been described as the critical period in herding behaviour since it has always been associated with uncertainties affecting most financial markets. So, this analysis uses a dummy variable of the financial crisis to examine the behaviour of investors during the period of crisis and otherwise. The below regression is used with the dummy variable as well.

$$CSAD_t = \alpha + \beta_1 |R_{m,t}| + \beta_2 (R_{m,t})^2 + \beta_3 (R_{m,t})^2 * DM_t + \varepsilon_t \quad (11)$$

"DM" shows the dummy variable of the financial crisis from 2007 to 2009 for the Istanbul stock exchange. Kahneman & Tversky (1972) suggest that extreme events, such as uncertainties (financial crisis), might have stronger impacts on individual investors in the financial markets.

3. Empirical Results

This study uses regression analysis to examine herding behaviour in the stock market. To analyze herding behaviour, we apply three different regression models. First, the analysis is reviewed during different market conditions using the model developed by Christie & Huang (1995). Second, the analysis is conducted by applying the regression model developed by Chang et al. (2000). Third, the study

examines the herding behaviour during the global financial crisis of 2007-2009 based on the time Turkey was impacted.

3.1. Descriptive Statistics

Table 1 presents daily descriptive statistics from 2005 to 2018 of BIST based on $CSSD_t$, $CSAD_t$, and $R_{m,t}$. The CSSD daily average is 0.0244, while the minimum value is 0.0104 and the maximum value is 0.2084. Values show a significant difference between the maximum and minimum levels, indicating the existence of high volatility in CSSD. On the other hand, the value of CSAD is 0.0168 as average daily. The maximum value is 0.0645 and the minimum value is 0.0076. The average daily market return is 0.0005, while maximum and minimum values are 0.0683 and -0.0791. We examine the kurtosis and skewness to gain more insights into the analysis. The value of kurtosis for CSSD, CSAD, and RM are all positive 82.3603, 7.7284, and 5.3691, exhibiting that distribution tends to have a higher ultimate and fatter tail distribution than the normal distribution. We observe that data on the skewness side with a range from negative -1.0037 to 4.9798 indicates asymmetric and fat-tailed in market return values.

Table 1. Descriptive statistics for daily data from 2005 to 2018

Summary Stat	CSSD	CSAD	Rm
Mean	0.0244	0.0168	0.0005
Median	0.0231	0.0157	0.0013
Standard Deviation	0.0083	0.0052	0.0112
Kurtosis	82.3603	7.7284	5.3691
Skewness	4.9798	1.9978	-1.0037
Minimum	0.0104	0.0076	-0.0791
Maximum	0.2084	0.0645	0.0683

3.2. Cross-sectional standard deviation

To analyze the existence of herding behaviour in the BIST, the analysis employs the regression model of Christie & Huang (1995). Table 2 shows the findings of CSSD that are divided into three criteria: 1%, 5%, and 10% indicate the level of significance statistically. According to the model of Christie & Huang (1995), the findings show that coefficient β_U in all criterion 1%, 5% and 10% values are positive and significant, revealing that herding behaviour during 1%, 5% and 10% extreme upper market return movements is not evident. On the other hand, β_L coefficient in all the criteria, the results are negative and significant. These results show the herding behaviour in the stock market during low market return movement while using the full sample date. The results suggest any evidence of the presence of herding behaviour in line with the results of Christie and Huang (1995) and Chang et al. (2000).

Table 2. Regression of CSSD_t

Criterion	Constant	DU	DL	F-Stat
1%	0,0241 (196,47)***	0,0399 (32,58)***	-0,1139 (-9.66)***	580,67***
5%	0,0237 (214,11)***	0,0226 (46,74)***	-0,2034 (-20.00)***	1358,05***
10%	0,0235 (220,41)***	0,0173 (54,02)***	-0,2415 (-27.45)***	2026***

***indicates 1% level of significance. Parentheses show t-statistics.

3.3. Cross-sectional standard deviation

In addition to CSSD, this study employs another regression model pioneered by Chang et al. (2000) to detect the existence of herding in the BIST. Table 3 recapitulates regression findings for CSAD by applying three different ways in various conditions. First, the study uses the CSAD sample to examine herding behaviour in the stock market. Second, the study employs $CSAD_{UP}$ to detect herding in the stock market during the bull market, while the third one the study uses $CSAD_{DOWN}$ to figure out herding behaviour in the BIST during bear market phenomena. In the context of the model of Chang et al. (2000), it is accepted that herd behaviour exists in the stock market if β_2 is negative and significant, but the results of the total market $[R_m^2]$ are positive and significant, which depicts the absence of herding behaviour during the full sample in the stock market. However, β_2 is negative and significant during an up market return. This verifies the presence of herding behaviour in the BIST. As β_2 during a down market, the return is positive and significant, implying the absence of herding behaviour in the stock market. In conclusion, results suggest no evidence of herding behaviour during total and down market return movements. However, both CSSD and CSAD report that there is significant evidence to exhibit the presence of herding behaviour in the BIST during an up market return, except during low and high extreme movement.

Table 3. Herding behaviour during up and down market

Market	Constant	$ R_{mt} $	$[R_{mt}^2]$	Adj R sqr	F-Stat
Total Market	0,0137 (123,02)***	0,3401 (20,39)***	2,4778 (6,28)***	0,4505	1445,26***
Up Market	0,0136 (91,07)***	0,3029 (11,97)***	-3,8049 (-4,88)***	0,3498	543,24***
Down Market	0,014 (80,78)***	0,3599 (14,84)***	1,8928 (3,67)***	0,5218	822,74***

***indicates 1% level of significance. Parentheses show t-statistics.

Table 4 reports the regression analysis of herding behaviour during high and low trading volumes. During high trading volume, β_2 is positive and significant, so there is no evidence of the presence of herding behaviour in the stock market. As β_2 is negative and significant during low trading volume, this suggests that herding behaviour exists in BIST. To sum up, herding behaviour does not trigger or influence the BIST during high trading volumes while there is herding behaviour during a low market.

Table 4. Herding Behaviour during high and low trading volume

Trading Volume	Constant	R _m	[R _m ²]	Adj R sqr	F-Stat
High Trading Vol	0,015 (81,86)***	0,3157 (12,77)***	2,1807 (3,89)***	0,4546	679,66***
Low Trading Vol	0,013 (100,88)***	0,2818 (13,14)***	-4,1431 (-7,72)***	0,40621	648,51***

***indicates 1% level of significance. Parentheses show t-statistics.

Table 5 reports the regression of herding behaviour during high market volatility and low market volatility. β_2 of high volatility is positive and significant, so it implies that absence of herding behaviour in the BIST. On the other hand, β_2 of low volatility is negative and significant, so it suggests an existence of herding behaviour in BIST during low volume. The results conclude that herding behaviour is absent during high volatility while herd behaviour exists during low market volatility in the BIST.

Table 5. Herding Behaviour during market volatility

Volatility	Constant	R _m	R _m ²	Adj R sqr	F-Stat
High Volatility	0,0132 (108,26)***	0,2684 (13,04)***	3,9632 (7,40)***	0,4011	694,23***
Low Volatility	0,01509 (72,73)***	0,3303 (12,37)***	-2,1102 (-3,61)***	0,4649	604,86***

***indicates 1% level of significance. Parentheses show t-statistics.

Some of the phenomena may cause financial and economic disaster to investors, so this study analyzes herding behaviour during 2008 global financial crisis as well. Table 6 shows that impact of financial crisis on herding behaviour. β_3 is negative and significant, which implies that the financial crisis weakly influences herding behaviour due to asymmetric information that exists among investors.

Table 6. Herding Behaviour during the financial crisis

Crisis	Constant	R _m	R _m ²	R _m ² *D	Adj R sqr	F-Stat
Financial Crisis	0,0137 (122,76)***	0,3449 (20,45)***	2,0689 (4,60)***	-0,6996 (-1,8953)*	0,4509	965,41

***indicates 1% level of significance. *indicates 10% level of significance. Parentheses show t-statistics.

As it can be noted by financial analysts and economists return's volatility in any financial market accelerates due to herding behaviour as well as tremendous volatility leading to the financial crisis. This result supports Chiang and Zheng's (2010) results of herding evident during the financial crisis due to market stress phenomena. Additionally, market vagueness turns out to be high during a market crisis (Christie and Huang; 1995).

Table 7. Herding Behaviour during FED decision in 2013

FED decision in 2013	Constant	$ R_m $	R_m^2	$R_m^2 * D$	Adj R sqr	F-Stat
Stock Crisis	1.0137 (121.95)***	0.3492 (20.47)***	2.1182 (5.05)***	1.5068 (2.4974)***	0.45	967.02

***indicates 1% level of significance. Parentheses show t-statistics.

Some decisions by the FED can strongly influence herd behaviour in the market. The decision made by FED in 2013 is one of these decisions. In May 2013, after talking about to finish the quantitative easing program, we noticed the effect of the decision on BIST in Turkey. Table 7 shows herding behaviour during decisions in 2013. The results don't suggest any evidence of herd behaviour in the financial market. As the β_3 is positive and significant at a confidence level of 1%, this signifies that this decision does not trigger herd behaviour.

The study concludes that investors and other human beings are not rational as the results show herd behaviour during low volatility, low trading volume, upmarket return, and financial crisis. Based on the practitioners' perspective the study has implications for financial institutions and new investors in the market.

4. Conclusion And Policy Implication

In this study, 74 stocks registered in the BIST 100 Index between January 2005 and December 2018 were analyzed by using CSSD and CSAD methods. The study aimed to diagnose the direction of the 2008 Global Financial Crisis, large-scale social events that affect herd behaviour. Herd behaviour occurred in some special cases in BIST. Herd behaviour was observed in bull markets, where the volatility and transaction volume in BIST were low, and during the 2008 Global Financial Crisis.

The results are important for investors, financial regulators, and policymakers. An investor who wants to take advantage of the impact of herd behaviour can expect low volatility and low trading volume periods in BIST, or an investor who wants to be protected from herd behaviour periods, may avoid trading during the periods when the conditions in question occur. On the other hand, financial regulators can make various interventions in the market to prevent the possible negative effects of herd behaviour when these conditions arise, as these findings may predict how conditions a possible herd behaviour may occur. As a result, the determination of herd behaviour provides a critical foresight and policymaking opportunity both for investors and the government.

References

- Banerjee, A. V. (1992). A Simple Model of Herd Behaviour. *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (3), 797–817.
- Bernanke, B. (2013). The Economic Outlook. Testimony before the Joint Economic Committee, *US Congress*. Washington DC, 22 May.
- Bikhchandani, S. & Sharma, S. (2000). Herd Behaviour in Financial Markets. *IMF Economic Review*, 47 (3), 279-310.
- Cajueiro, D. O. & Tabak, B. M. (2009). Multifractality and Herding Behaviour in the Japanese Stock Market. *Chaos, Solitons & Fractals*, 40 (1), 497–504.
- Chang, E. C, Cheng, J.W. & Khorana, A. (2000). An Examination of Herd Behaviour in Equity Markets: An International Perspective. *Journal of Banking & Finance*, 24 (10), 1651–1679.
- Chevalier, J. & Ellison, G. (1999). Career Concerns of Mutual Fund Managers. *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (2), 389–432.
- Chiang, T. C. & Zheng, D. (2010). An Empirical Analysis of Herd Behaviour in Global Stock Markets. *Journal of Banking & Finance*, 34 (8), 1911–1921.
- Choe, H., Kho, B. C. & Stulz, R. M. (1998). Do Foreign Investors Destabilize Stock Markets? The Korean Experience in 1997. *Journal of Financial Economics*, 54 (2), 227-264.
- Christie, W. G. & Huang, R. D. (1995). Following the Pied Piper: Do Individual Returns Herd around the Market?. *Financial Analysts Journal*, 51 (4), 31–37.
- Demirer, R., Gubo, D. & Kutan, A. M. (2007). An Analysis of Cross-Country Herd Behaviour in Stock Markets: a Regional Perspective. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 3 (1), 123–142.
- Demirer, R. & Kutan, A. M. (2006). Does Herding Behavior Exist in Chinese Stock Markets?. *Journal of international Financial markets, Institutions and Money*, 16 (2), 123-142.
- Doğukanlı, H. & Ergün, B. (2011). İMKB’de Sürü Davranışı: Yatay Kesit Değişkenlik Temelinde Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 227–242.
- Doğukanlı, H. & Ergün, B. (2015). BIST’te Sürü Davranışı: Hwang ve Salmon Yöntemi ile Bir Araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52 (603), 7–24.
- Gelos, R. G. & Borensztein, E. (2000). A Panic-Prone Pack? the Behaviour of Emerging Market Mutual Funds. *IMF Working Papers*, 2000 (198), International Monetary Fund.
- Hwang, S. & Salmon, M. (2004). Market Stress and Herding. *Journal of Empirical Finance*, 11 (4), 585–616.
- Kapusuzoglu, A. (2011). Herding in the Istanbul Stock Exchange (ISE): A Case of Behavioural Finance. *African Journal Of Business Management*, 5 (27), 11210-11218.
- Kim, W. & Wei, S. J. (2002a). Foreign Portfolio Investors Before and During a Crisis. *Journal of International Economics*, 56 (1), 77-96.
- Kim, W. & Wei, S. J. (2002b) “Offshore Investment Funds: Monsters in Emerging Markets?” *Journal of Development Economics*, 68 (1), 205–224.
- Gavriilidis, K. & Kallinterakis, V. (2021). Herding in Imperial Russia: Evidence from the St. Petersburg Stock Exchange (1865–1914), *Journal of Behavioural Finance*, 1-15.
- Lakonishok, J., Shleifer, A. & Vishny, R. W. (1992). The Impact of Institutional Trading on Stock Prices. *Journal of Financial Economics*, 32 (1), 23–43.
- Mobarek, A., Mollah, S. & Keasey, K. (2014). A Cross-Country Analysis of Herd Behaviour in Europe. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 32, 107–127.

Wang, D. (2008). Herd Behaviour Towards the Market Index: Evidence from 21 Financial Markets. IESE Business School Working Paper, 776, 1-41. Erişim Tarihi: 17.01.2022, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1316783.

KENTSEL KÜLTÜREL MİRAS ALANLARINDA NİTELİK, NİCELİK, YÜZÖLÇÜMÜ VE YÖNETİM ARAÇLARININ KORUMA DURUMUNA YANSIMALARI ve KORUMA SORUNLARI¹

Fatma Sema SEKBAN² Mine TOPÇUBAŞI³

Öz

Bu retrospektif çalışma, Dünya Miras Listesi'ndeki kentsel kültürel miras alanlarına ilişkin tehditleri ve koruma durumuna etkilerini saptamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Listeye 1979-2018 tarih aralığında i, ii, iii, iv veya daha fazlası kriterle, kültürel kategoride, kentsel temalı yedi alan girmiştir. Alanların Üstün Evrensel Değer Beyannameleri, Reaktif İzleme Araçları, UNESCO Dünya Miras Komitesi Kararları incelenerek değerlendirilmiştir. Bulgularda 144 Taraf Devletin 566 varlık için 3627 rapor hazırladığı; kategorik değerlendirmede 566 varlığın 385'inin (%68) kültürel, 153'ünün (%27) doğal ve 28'inin (%5) karma alan olduğu saptanmıştır. Dikkat çekici bir başka bulgu toplam 14 başlıkta sıralanan tehditlerden yalnızca ikisinin sosyal içerikli olmasıdır. Bunlardan, yönetim ve kurumsal faktörlerin alt başlığı olan beş tehdidin listede ilk on arasında bölge bazlı oranlarda değişiklik göstermekle birlikte %58'le başlayıp %84 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Koruma çalışmalarına erken başlayan ve sistemli yürüten miras alanlarının tehdit faktörlerini etkin bir şekilde yönettiği dikkat çekmiştir. Alanları tehdit faktörlerinden koruyabilmenin temel yolu; yönetim sisteminin tehditler doğrultusunda geliştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Dünya Mirası, Koruma Durumu, Alan Yönetim Planı, Kentsel Kültürel Miras Alanları.

JEL Codes: R28, C51, F53.

REFLECTIONS OF QUALITY, QUANTITY, AREA AND MANAGEMENT TOOLS TO THE STATE OF CONSERVATION IN URBAN CULTURAL HERITAGE AREAS AND PRESERVATION PROBLEMS

Abstract

This retrospective study was conducted to determine threats to urban cultural heritage sites on World Heritage List and threats' effects on the conservation status. Seven sites were included between 1979-2018 with criteria i, ii, iii, iv or more, as urban-themed in the cultural category. Statements of OUV, Reactive Monitoring Tools and UNESCO World Heritage Committee Decisions of the sites have been evaluated. Findings indicate that 144 States Parties have prepared 3627 reports for 566 areas; In the categorical evaluation, it was determined that 385 (68%) cultural, 153 (27%) natural and 28 (5%) mixed sites. Another remarkable finding is that only 2 of the 14 threat titles have social content. Of these, five threats, which are sub-headings of management and institutional factors, are among the top ten list, although the rates vary by region, starting with 58% and reaching 84%. It is noteworthy that heritage sites, which started conservation studies early and carried out systematically, effectively managed the threat factors. The primary way to protect sites from threat factors; is to develop the management system in line with threats.

Keywords: UNESCO, World Heritage, State of Conservation, Site Management Plan, Urban Cultural Heritage Site.

JEL Codes: R28, C51, F53

¹ Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan, "Kentsel Kültürel Miras Alanlarında Alan Yönetimi Deneyimleri ve Yerele Özgü Koruma-Yönetim Model Önerisi: Kastamonu Tarihi Şehir Merkezi Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² **Sorumlu yazar**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. fatmasemayucel@yahoo.com, Orcid No: 0000-0002-6851-0686

³ Gebze Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. minetopcubasi@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8426-1296.

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 25.01.2022

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 11.04.2022

Atf (Cite): Sekban, F. S. & Topçubaşı, M. (2022). Kentsel Kültürel Miras Alanlarında Nitelik, Nicelik, Yüzölçümü ve Yönetim Araçlarının Koruma Durumuna Yansımaları ve Koruma Sorunları, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 27-45.

1. Giriş

Dünyanın ortak miras bilinci gelişen dünya için sıradan, ancak uzmanlar için sıra dışı bir olaya; 1960'larda gündeme gelen Nil nehri üzerindeki Assuan Barajı'nın 3000 yıllık Abu Simbel Tapınağı'nı tehdit etmesine ve sonrasında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO*) liderliğinde gerçekleştirilen koruma çalışmalarına dayanmaktadır. Mısır ve Suriye hükümetlerinin, UNESCO'ya yardım talebiyle başvurması ve ardından bu kültür varlığının korunması üzerine gelişen dünyanın ortak tecrübesi UNESCO Dünya Kültür ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi'nin (1972) başlangıcı sayılmaktadır.

UNESCO Dünya Mirası Komitesi (DMK) Paris şehrinde gerçekleştirilen ilk oturumunda (1977), Dünya Miras Sözleşmesi'ne ilişkin birçok esasın ilk adımları atılmıştır. Miras alanlarına ilişkin yapılan çalışmalarda ana çerçeve; Operasyonel Kılavuz, Üstün Evrensel Değer (ÜED/Outstanding Universal Value-OUV), Reaktif İzleme Süreci, Misyon Heyeti Ziyaretleri, Alan Yönetim Planları, Miras Etki Değerlendirme gibi çeşitli prosedür, proses ve tanımla birlikte oluşturulmaktadır. Bu çerçevenin sistem odaklı yaklaşımla kurgulandığı Operasyonel Kılavuz'un ilk versiyonunda açıkça görülmektedir.

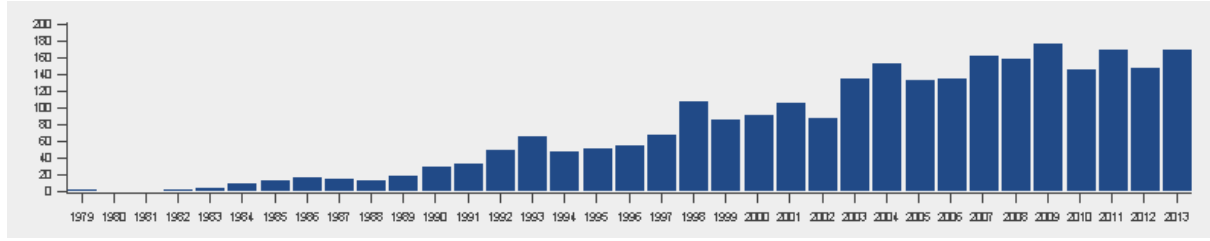
1972'de oluşturulan Dünya Miras Sözleşmesi, 'Üstün Evrensel Değer'e (ÜED) sahip varlıkları "Korunarak gelecek nesillere ulaştırmaya" değer bulmakta, listeye kabul etmekte, bu varlıklarla ilişkili karar, proje, müdahale ve/veya aksiyonların tamamını Üstün Evrensel Değer kavramına temellendirmektedir (ICOMOS Dünya Mirası Kültür Varlıkları Etki Değerlendirme Rehberi, 2011).

"Üstün Evrensel Değer" kavramındaki "Evrensel" ifadesinin, varlıkla bağlantılı kültür yapısı ve tarih devri dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğinin (WHC Operational Guidelines, I. Bölüm A-6 paragrafı 7. Madde, 1977) altını çizen kılavuz, varlıkların muhafaza/koruma durumunu (State of Conservation/SOC) ilişkin unsurları madde madde sıralamıştır. Bu noktada koruma durumu özelinde bir metot oluşturma çabası bahsedilebilir. Metodu tanımlayan unsurlar; teşhis, sorumlu kurum, tarihi arka plan, projeler, hukuki, teknik, yönetsel ve ekonomik koruma araçlar, yönetim planları şeklinde tanımlanmıştır (WHC Operational Guidelines, I. Bölüm D paragrafı 14. madde-iv, 1977). Kılavuza göre, evrenselliği kültürle ilişkili yorum gerektiren varlıkların koruma durumları, "Dünya Mirası" çalışmalarının ilk evrelerinde kurgu üzerinden analiz edilir ve yönetilirken, yaşanan tecrübeler önemli bir bileşenin göz ardı edildiğini göstermiştir. Dünya Miras Merkezi (DMM) 1977'de madde 14-iv'de sıralanan unsurlar üzerinden varlıkların koruma durumlarını analiz ederken, günümüzdeki analizler varlıklara ilişkin tehditler üzerinden yapılmaktadır.

1979 ile 2013 yılları arasında Dünya Mirası Komitesi'ne bildirilen Dünya Mirası özelliklerine olumsuz etki eden faktörler henüz tehdit gruplarına göre kategorize edilmemiştir. Varlıklar doğal, karma, kültürel olmak üzere miras kategorilerine ayrılmış ve Afrika, Arap Devletleri, Asya-Pasifik, Avrupa ve Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler olmak üzere bölgesel bazda sınıflandırılmıştır (WHC State of Conservation of World Heritage Properties, 2014). Ancak UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki alanların koruma durumu raporlarını Koruma Durumu Bilgi Sistemi adı altında paylaştığı resmi web sayfası (URL-1) dikkate alındığında, temel vurgunun tehditler üzerinden yapıldığı görülmüştür. Bilgi sistemine dair "*Dünya Mirası niteliklerinin devamlılığı için 1979'dan günümüze dek geçmiş ve güncel tehditler hakkında doğruluğu kesin bilgiler sunar.*" ifadesi tehditler üzerine çalışmalara ve önemine dikkat çekmektedir (URL-1). Bu ise varlığa ilişkin değerlendirmelerin etkin ve kapsamlı olabilmesi için tehditlerin dikkate alınması gerektiğini işaret etmektedir.

Abu Simbel Tapınağı'nın varlığına ilişkin bir tehdit, Dünya Mirası kavramının ortaya çıkmasına neden olsa da DMM ilk 20 yıl boyunca çalışmalarını tehdit odakları yerine metot odaklı gerçekleştirmiştir. İlk zamanlara ilişkin bu durum, Koruma Durumu Raporlarında ve faktör yelpazesinde daha az tehdit olarak kendini göstermektedir. Varlıkların durumu analiz edildiğinde, DMM güncel tehditleri daha fazla odağa almış ve bundan sonra sistemi yeniden düzenlemiştir.

Şekil 1. Dünya Mirası Komitesi tarafından 1979 ve 2013 yılları arasında incelenen Koruma Durumu (SOC) raporlarının sayısını gösteren grafik

Kaynak: URL-1

1979'daki ilk rapordan 2013'e kadar olan Koruma Durumu Raporları üzerinde gerçekleştirilen istatistik bir çalışma, %75-81 bandında yönetimle ilgili faktörlerin dünya mirasını tehdit ettiğini ve kalan yüzdelik dilimde ise diğer faktörlerin yer aldığını göstermektedir. Bu durum sınırlı bir alana özgü değildir, aksine geniş bir coğrafyada en yoğun karşılaşılan tehdit olarak saptanmıştır (WHC State of Conservation of World Heritage Properties, 2014).

Bu saptamadan yola çıkarak çalışmada, varlığa ilişkin yüz ölçüm, nitel, nicel veriler ve yönetim planı bileşenlerini kapsayan "Yönetim ve Kurumsal Faktörler" ile tehditler arasında ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. "Varlığın koruma durumunun analizinde güvenilir olan koruma metodlarının yerine tehditlerin odakta olmasıdır" hipotezine dayanmaktadır. Koruma Durumu ve alt unsurlarının (teşhis, sorumlu kurum, tarihi arka plan, projeler, hukuki, teknik, yönetsel ve ekonomik koruma araçları, yönetim planları) tehditlerle ilişki ve etkileşimlerinin tespiti amaçlanmıştır.

2. Yöntem Üzerine

Bu makalede ele alınan problem için literatür taraması yapılmış, ardından örneklerden oluşan bir küme oluşturulmuştur. Kümedeki varlıkların önce ÜED Beyanı analiz edilmiş, sonra Koruma Durumu (SOC) Raporları ve Periyodik Raporlamaları (PR) incelenmiştir. Rapor formundaki bu iki temel araç varlığın yönetimi, takibi ve korunması için kullanılmakta ve Reaktif İzleme araçları olarak anılmaktadır.

Periyodik Raporlamalar, taraf devletlerin ilgili miras alanlarında Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanması konusunda alanı ve eylemleri değerlendirdikleri raporlardır. Altı yılda bir bölge bazlı döngüler olarak gerçekleştirilmektedir. 2000-2006 yılları arasında Periyodik Raporlama 1.döngü, 2008-2015 yılları arasında 2. döngü gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında 3. döngüye başlanmıştır ve 2024 yılına dek sürecektir (URL-2). Periyodik raporlamayla birlikte miras alanına ilişkin araç ve süreçler birinci kaynak olan taraf devletin sunduğu bilgiler ışığında izlenebilmektedir.

Koruma Durumu Raporları ise Reaktif İzleme'nin ikinci ve önemli bir başka aracıdır. Taraf devletçe hazırlanarak DMM'ne sunulur. İçeriğinde miras alanında tekrarlayan problemler, tehditler, çözüm öneriler ve/veya önlemler, varlığın koruma durumuna dair bilgiler yer almaktadır.

Çalışma, 1979-2018 yılları arasında Koruma Durumu Raporlarına ilişkin istatistiklerin incelenmesi, eleme yöntemiyle ortaya çıkan örneklem kümesi örneklerine ait ÜED Beyanları, Periyodik Raporlama 1. ve 2. Döngü verileri, Koruma Durumu Raporları, DMK kararları, ICOMOS görüş, tavsiye ve önerilerinin analizini içermektedir. Sürecin gelişimi gözlem yöntemine dayanılarak gerçekleştirilmiş, çalışma veri toplama teknikleri UNESCO'nun DMM web sayfasında yayınlanan veriler dikkate alınarak geliştirilmiş, sonuçla hipotezde sıralanan faktörler arasında nedensel bir ilişki olup olmadığı değerlendirildiğinden, analitik araştırmaların alt grubu olan Vaka (Olgu)-Kontrol Araştırması yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada; zaman ilişkisi bağlamında, Koruma Durumu Raporlaması açısından UNESCO DMM'nin miladını oluşturan 1979-2018 arasındaki süreç değerlendirilmekte olup 1. ve 2. döngü periyodik raporlamaları dikkate alındığı için retrospektif bir çalışmadır.

Bilgi Sistemi veri tabanı, dünya miras alanlardaki koruma durumu araştırmaları için belli alt başlıklara ayrılmıştır. Varlıkların gruplandırılması miras kategorisi, temalar, kriterler, taraf devlet, bölge, tarih aralığı, tehditler olmak üzere bu alt başlıklar yardımıyla yapılabilmektedir. Sistemde, koruma durumu, tehditler, varlıklar ile varlıklar ve tehditler olarak ayrıca gruplama olanağı da yer

almaktadır. Bunlara ek olarak tehditlerin sıralandığı bir sekme ile tehditlerle arama yapılması gibi alanlar da geliştirilmiş olması tehdit vurgusunu ön plana çıkarmaktadır.

Örneklem seçiminde bazı ölçütler saptanmış ve küme seçimi bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Bu ölçütler, 1979 ile 2018 arasında ilk dört kriterle (i, ii, iii, iv) birlikte Dünya Mirası Listesi'ne girmiş olmak, kültürel miras kategorisinde ve kent teması altında yer almak olarak sıralanmıştır. Dünya Mirası Listesi'ne giriş için on kriterden ilk dördü, "i. insanın yaratıcı dehasının bir şaheserini temsil eder; ii. mimari veya teknoloji, abidevi sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı konusundaki gelişmeler üzerine bir zaman zarfı içinde dünyanın belli bir kültürel alanında insan değerleri arasındaki önemli alışveriş sergiler; iii. yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir medeniyete yönelik eşsiz veya en azından istisnai bir tanıklık üstlenir; iv. insanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren bir yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur" şeklinde sıralanmaktadır (WHC/Operational Guidelines, II. Bölüm D paragrafı 77. madde, 2017; URL-3).

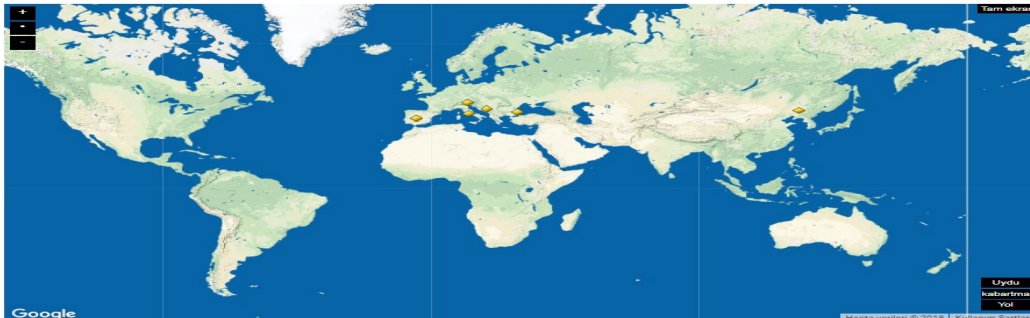
Varlıklara ilişkin tehditlerin ve koruma durumu yansımalarının da temel ölçüt olarak kabul edildiği çalışmada, kent temalı yedi kültürel miras alanı ve onlara ev sahipliği yapan altı taraf devlet örneklem olarak sunulmaktadır.

Şekil 2. Bilgi Sistemi örneklem seçim kriterleri ekranı

Kaynak: URL-1

Kümelenme için kriterler seçildiğinde altı taraf devlet ve onlarla ilişkili kültürel miras alanı olan yedi kent yerleşimiyle karşılaşılacaktır. Çin'den Pekin ve Shenyang şehirlerinde Ming Hanedanlığı ve Qing (Çing) Hanedanlığı İmparatorluk Sarayları, Türkiye'den İstanbul Tarihi Alanları, İspanya'dan Kordoba Tarihi Merkezi, İtalya'dan Floransa Tarihi Merkezi ve yine İtalya'dan Venedik ve Lagünü, Vatikan, İtalya'dan Roma Tarihi Merkezi ve San Paolo Fuori le Mura, Karadağ'dan Kotor Doğal ve Kültürel-Tarihsel Bölgesi kümede yer almaktadır.

Şekil 3. Bilgi Sistemi'ndeki eleme sonrasında örneklemelerin dünya üzerinde dağılımını gösteren harita

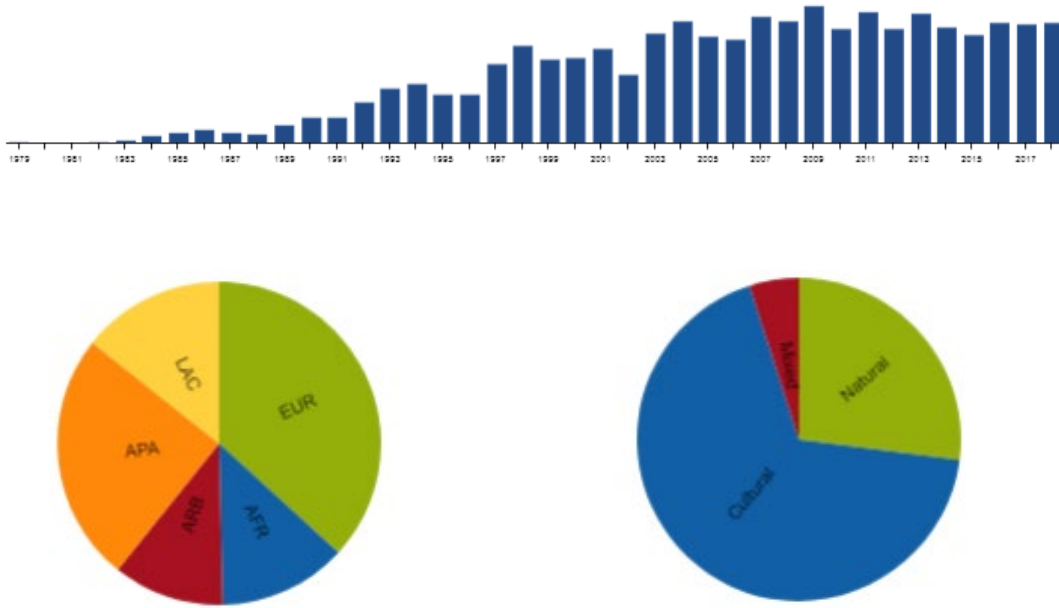

Kaynak: URL-1

3. Bulgular

Miras alanlarına özgü ilk Koruma Durumu Raporu, 1979'da Kotor Doğal ve Kültürel -Tarihsel Bölgesi için Karadağ tarafından hazırlanmış ve bu alan için en temel tehdit, deprem olarak nitelendirilmiştir. İlk rapordan sonra, 1979-2018 yılları arasında toplamda 144 Taraf Devleti 566 varlık için 3627 rapor hazırlamıştır. Koruma durumu raporlanan varlıkların dağılımı, bölgesel bazda değerlendirildiğinde: Avrupa ve Kuzey Amerika Bölgesi (EUR) %37, Asya Pasifik Bölgesi (APA) %25, Latin Amerika ve Karayipler Bölgesi (LAC) %14, Afrika Bölgesi (AFR) %13, Arap Devletleri Bölgesi (ARB) %11 yüzdelik diliminde yer almaktadır. Toplam 566 varlığın kategorik değerlendirmesinde, %68'lik oranla 385'i kültürel alan (Cultural), %27'lik oranla 153'ü doğal alan (Natural) ve %5'lik oranla 28'i karma (Mixed) alanlardır (URL-1).

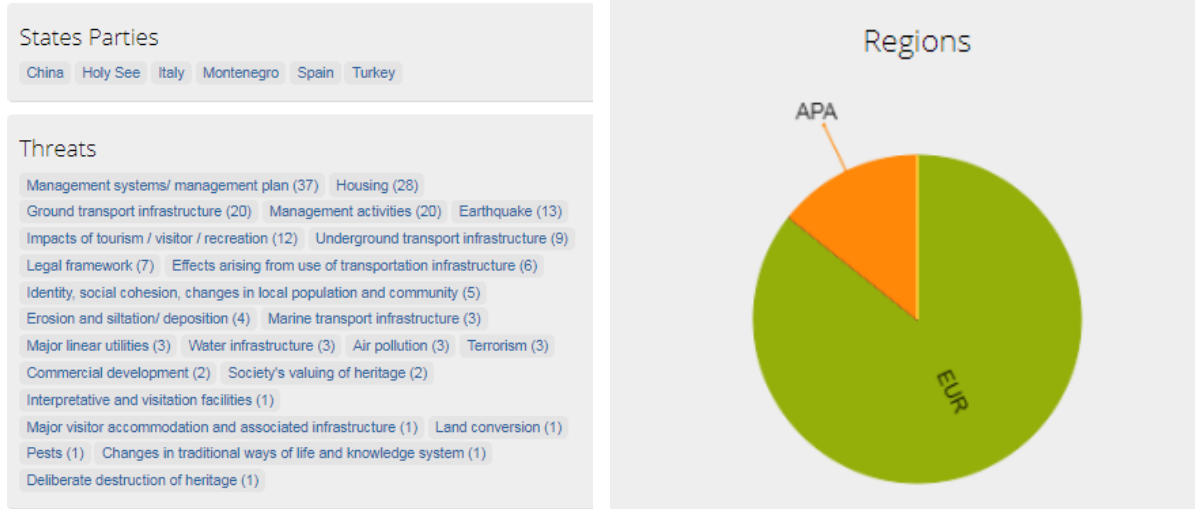
Şekil 4. Her yıl incelenen mülk sayısı (üstte), 1979'dan günümüze dek varlıkların bölgelere (sol alt) ve kategorilere (sağ alt) göre dağılımını gösteren grafikler

Kaynak: URL-1

Genel durum değerlendirmesinden sonra, örneklem özelinde değerlendirme yapıldığında; 6 taraf, devletin 7 kentsel kültürel miras alanı için 1979-2018 yılları arasında hazırladığı 54 rapor dikkat çekmektedir. Bu raporların içeriğinde anılan tehditlerin en üst sırada olanı 54 raporun 37'sinde anılan yönetim sistemleri/yönetim planı, 28'inde konut, 20'sinde karayolu taşımacılığı alt yapısı, 20'sinde yönetim faaliyetleri, 13'ünde turizm/ziyaretçi/rekreasyonun etkileri, 12'sinde yer altı ulaşım altyapısı incelenmektedir. Diğerlerinde ise; dokuzunda yasal çerçeve, yedisinde ulaşım altyapısının kullanımından doğan etkiler, altısında kimlik, sosyal uyum (sosyal kohezyon), yerli nüfusu ve toplumsal değişimler, beşinde erozyon ve siltasyon/biriktirme, dördünde deniz taşımacılığı alt yapısı ile üçer raporda temel lineer altyapı, su alt yapısı, hava kirliliği, terörizm ve ticari gelişim, ikişer raporda toplumun miras değerlemesi ve yorumlayıcı ve ziyaret olanakları, birer raporda büyük ziyaretçi toplu konaklamaları ve ilgili altyapı, arazi dönüşümü, böcekler/zararlılar, geleneksel yaşam ve bilgi sistemindeki değişiklikler, kültürel mirasın yok edilmesi konularına değinilmiştir.

Şekil 5. İlk dört kriterle listeye girmiş kent temalı kültürel miras alanlarına dair Bilgi Sistemi'nde sıralanan tehditler

Kaynak: URL-1

Koruma durumuna ilişkin tehditler temel olarak 14 ana başlıkta incelenmektedir; (1) Binalar ve Kalkınma, (2) Ulaştırma Altyapısı, (3) Kamu Hizmetleri veya Servis Altyapısı, (4) Kirlilik, (5) Biyolojik Kaynak Kullanımı/Modifikasyonu, (6) Fiziksel Kaynak Çıkarma, (7) Fiziksel Dokuyu Etkileyen Yerel Koşullar, (8) Mirasın Sosyal ve Kültürel Kullanımları, (9) İnsan Etkenli Olumsuz Faaliyetler, (10) İklim Değişikliği ve Şiddetli Hava Olayları, (11) Ani Ekolojik veya Jeolojik Olaylar, (12) İstilacı/Yabancı Türler veya Aşırı Bol Türler, (13) Yönetim ve Kurumsal Faktörler ve (14) Diğer Faktörler (URL-4).

Dünya Miras Alanlarının nitelik ve nicelikleri üzerinden örneklem seçildiğinde, bölgeler arasındaki dağılımda Çin'deki bir varlıkla birlikte Asya Pasifik Bölgesi %14'lük; Avrupa Bölgesi altı varlıkla %86'lık bir dilimde yer almaktadır (Şekil 5). Bu alanların ÜED Beyanları (OUV Statement), 1. döngü ve varsa 2. döngü PR'ları ve Koruma Durumu Raporları üzerinden koruma durumları ve sorunları analiz edilmektedir.

Çin'deki Pekin ve Shenyang şehirlerinde Ming Hanedanlığı ve Qing (Çing) Hanedanlığı İmparatorluk Sarayları 12,96 ha miras alanına sahiptir ve ilk dört kriterle (i, ii, iii, iv) listeye kabul edilmiştir. 1925-26 yıllarından beri devlet koruması altında, 1987'den beri listede olan sarayların, ÜED beyanı kapsamında Koruma ve Yönetim Gereklilikleri'nde 1. dereceden anıt eser olarak korunduğu beyan edilmiştir. 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Kültürel Mirasın Korunması Kanununun varlığı, 2003 yılında özel yönetmeliklerle yasal düzenlemelerin geliştirilmesi, 2005 yılında tampon bölgenin (1.377 ha) tanımlanması vb. alan yönetim çalışmaları; hukuk, yönetim ve kurumsal ilişkiler bağlamında garanti niteliği taşımaktadır. (OUV Statement of Imperial Palace).

Çin taraf devleti için PR 1. döngüsü 2003'e denk gelmiş ve 2018'e dek yalnızca tek bir döngü gerçekleşmiştir. Raporlamada verilen bilgilere göre DMA, sözleşmeli veya geleneksel düzenleme yöntemlerinden biriyle değil yalnızca yasal düzenlemeler yoluyla yönetilmekte ve korunmaktadır. Yönetim sorumluluğu devlete aittir, bazı yapılara özel hukuk düzenlemeler yapılsa da korumanın yeterliliği genel kanunlarla sağlanmaktadır. Saraylar için 1988'den bu yana uygulanan bir yönetim planı bulunduğu, ek olarak yeni plan çalışmalarının sürdürdüğü bildirilmektedir. Varlığın korunması için Dünya Mirası Fonu, UNESCO Uluslararası Tanıtım Programı, UNDP, Dünya Bankası ve diğer kurumların ülke / bölgesel projeleri, ikili işbirliği gibi uluslararası fonların kullanılmadığı ifade edilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, 2003). Yine aynı raporda, saraydaki güncel/olası yapısal hasarlar ve doğal afetler en büyük tehlike olarak sayılmaktadır.

Dünya Mirasına ilişkin toplam 7 Koruma Durumu Raporu DMM'ne sunulmuştur. Raporların tamamında toplam 25 tehditten bahsedilmektedir. Raporlarda yoğunlaşan tehditler: Yapılaşma ve kalkınma, mirasın sosyo-kültürel kullanımları ve diğer tehditler olarak tanımlanmıştır. Diğer tehditler altında, açık ve net kurgulanmış ilkelerin yokluğu ve koruma çalışmalarına öncü belge niteliğinde veriler

yer almaktadır. 2004-2007 arasındaki raporlarda yönetim sistemi/yönetim planı toplam dört defa, 2003-2004'te yönetim faaliyetlerine ilişkin tehditler toplam iki defa anılmıştır. Böylece 2003-2007 arasında Koruma Durumu raporları yasal çerçeve, yönetim faaliyetleri, yönetim sistemleri/yönetim planı olmak üzere üç ayrı tehdit unsuruna ve yönetim ve kurumsal faktörlere dikkat çekmektedir (SOC Reports of Imperial Palace).

Yönetim planı alanı 765,5 ha olan İstanbul'un Tarihi Alanları, 1985 yılında ilk dört kriterle listeye girmiştir. 2016 yılına dek miras alanın yönetimi merkezi yönetim, belediye ve farklı kamu kurumlarının ortak sorumluluğundaydı (OUV Statement of Historic Areas of Istanbul, 2011). Ancak 2016'da çıkarılan kanun hükmünde bir kararnameyle birlikte bütünüyle merkezi yönetimin sorumluluk alanında tanımlanmıştır (6745 ve 2863 sayılı kanunlar, alan yönetimi Ek-2A maddesi revizyonu, 2016). 2006'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan Alan Başkanlığı, DMA merkezi yönetimle idaresi amacıyla aynı kararnameyle merkezi yönetime başlanmıştır. Varlık yasal düzeyde koruma mevzuatıyla korunmakta; yasal düzenlemelerin, yönetim araç ve süreçlerinin koruma açısından yeterliliği vurgulanmaktadır. ÜED Beyanı'nda koruma ve restorasyon çalışmalarının uluslararası fon kaynaklarından bağımsız olarak gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Merkezi yönetim, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul İl Özel İdaresi'nin⁴ bütçe katkıları ve Avrupa Kültür Başkenti Projesi kapsamındaki fonlar bütçeyi oluşturmaktadır (OUV Statement of Historic Areas of İstanbul).

Varlığın PR'na bakıldığında 1. döngünün 2006 yılında, 2. döngünün 2014 yılında gerçekleştirildiği görülmektedir. Belgede varlık için koruma, uygulama ve izleme birimlerinin kurulmadığı ancak kurulacağı, yönetim planı olmadığı ancak hazırlanacağı ve korumaya ilişkin mevzuatta değişiklikler yapılacağı beyan edilmiştir. Tarihi alanların statü olarak turizm merkezi olarak ilanı, tarihi kent merkezlerinde rehabilitasyon/yenileme alanlarına ilişkin yasal durumların beyanı ve koruma mevzuatı vb. çalışma ve düzenlemelerin yeterince etkili olduğu deklare edilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006). 2004 yılında Danışma Kurulu oluşturulduğu, 2006'ya dek alan Başkanı görevlendirilmediği ancak gerektiği bildirilmiştir. Kamu yetkilileri, alan yönetimindeki etkinlikleri bakımından azdan çoğa doğru yerel, bölgesel ve ulusal olarak sıralanmıştır. Halihazırdaki yönetim sisteminin varlığın korunmasındaki yeterliliği ifade edilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006). Bütçeyi oluşturan esas bir finans kaynağı bulunmamaktadır. Devlet fonları, merkezi ve yerel yönetimin koruma için ayırdığı katkılar, uluslararası fon kaynaklarından aktarılan bölümler, Kültür ve Turizm Bakanlığı hibelerinin %10'u vd. değişken kaynaklar bütçeyi oluşturmaktadır. Raporlamada yeterli olduğu bilgisine yer verilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

Alanın güçlü-zayıf yönleri, tehdit ve fırsatları analiz edilmiştir. Alanda koruma ve yönetim DMA tanımlamasıyla birlikte gelen birincil fayda olarak görülmektedir. Alana ilişkin tehditler; kalkınma, çevre ve rant baskısı, doğal afetler, güncel nüfus, turizm baskısı, alanda alt ekonomik seviyede toplum yapısının yoğunluğu, ziyaretçilerin erişim ve otopark problemleri, deprem riskindeki yükselme, alanı etkileyen büyük ölçekli ticari eylemler olarak sıralanmaktadır. Güçlü yanları; toplumun koruma bilincinin geliştirilmesi, farklı düzeydeki yönetim erklerinde inşaat eylemlerine karşı hassas tavır ve duyarlı yaklaşımın artması olarak değerlendirilmiştir. Zayıf yön olarak alan yönetim planı yapım aşamasının belirlenen takvimden daha uzun sürece yayılması tanımlanmıştır. Gelecek eylem olarak koruma yasasına uygun olarak yönetim planı hazırlanması bildirilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

İkinci döngü (2014) alan yönetimini sistemler karması olarak tanımlamıştır. Sistemler karmasının içeriğini devlet yönetiminden koruma mevzuatına, geleneksel yasalar/koruma tedbirlerinden ortak mutabakatla yönetime dek birçok unsurla açıklamaktadır (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014). Alan başkanlığı kurumunun 2006 yılında kurulduğu, danışma kurulu ve sekreteryaya gibi organların oluşturulduğu ve 1. PR döngüsü akabinde başkanın belirlendiği ifade edilmiştir. 2009 yılı yönetim plan sınırlarının tespit edildiği ve yönetim plan hazırlıklarının sürdüğü yıl olarak aktarılmıştır.

⁴ Yerel Yönetimlere bağlı idari yapılanmanın bir parçası olan İl Özel İdaresi Kurumu, 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı 'On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu' ile birlikte kapatılmış ve yerine büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde valiliğe bağlı 'Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları' (YİKOB) kurulmuştur (URL-5).

2011 ise sırasıyla 1/5000 koruma planı, 1/1000 uygulama planının ve ardından yönetim planının onaylandığı yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Rapor, yönetim planının ÜED'i korumakta düşük bir etki gücüne sahip olduğunu, eylem planlarına rağmen sadece birkaç eylemin uygulandığını bildirmektedir. Yönetim planı revizyon çalışmalarının ise 2012'de başladığını eklemektedir. Ulaşım alt yapısı kaynaklı etkiler, sosyal ve kültürel bağlamda mirasın kullanımı, ekolojik ve jeolojik afetler varlığıyla ilişkili tehditler olarak sıralanmaktadır. Mirasın sosyal ve kültürel kullanımında kimlik, sosyal uyum (sosyal kohezyon), yerli nüfusu ve toplumsal değişimler, toplumun miras değerlemesi, geleneksel yaşam şekilleri ve bilgi sistemindeki değişiklikler, yerel nüfus ve toplumdaki değişiklikler, turizm/ ziyaretçi/ rekreasyon etkileri alt başlıklarına yer verilmiştir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Türkiye taraf devleti toplam 21 tane Koruma Durumu Raporunu 1992-94, 1997-2000, 2003-2013, 2015, 2017-2018 yılları arasında DMM'ne sunmuştur. Bahse konu raporlarda toplam 86 tehlide yer verilmiştir. Yönetim sistemi/yönetim planı 1992-1994, 1997-2000, 2003-2013, 2015, 2017, 2018 tarihli raporlarda anılmak üzere toplam 21, yönetim faaliyetleri 1994, 1997-2000, 2003-2004, 2006-2013, 2015, 2017, 2018 tarihli raporlarda anılmak üzere toplam 18 ve yasal çerçeveyi 2004'te anılmak üzere 1 defa vurgulanmıştır (SOC Reports of Historic Areas of İstanbul).

İspanya'da Tarihi Kordoba Merkezi, i, ii, iii, iv kriterleriyle 1984 yılında listeye kaydedilmiştir. 80,28 ha miras alanına sahip varlık, 246 ha'lık özel Koruma ve Katalog Planı ile korunan, koruma altındaki bir alanın parçasıdır ve esas olarak İspanyol Tarihi Mirası'nın 16/1985 tarihli devlet ve 14/2007 tarihli Endülüs'ün Tarihi Mirası yasaları tarafından oluşturulan bir hukuki çerçeveye korunmaktadır. Kültürel mülkiyet hakları ilan edildiğinden, miras mevzuatında mevcut olan maksimum koruma seviyesine sahip varlığın korunmasından 1. derece sorumlu kurum, Endülüs Bölgesel Yönetimi ve ona en yakın otorite olan Belediye Konseyi'dir (OUV Statement of Historic Centre of Cordoba).

Birinci döngüsü 2006'da gerçekleştirilen PR'de ise tarihi merkezin korunmasına yönelik birçok özel plan (Córdoba Genel Kentsel Kalkınma Planı, Córdoba'nın Tarihi Merkezinin Korunması için 2003 Özel Planı, Turizm Mükemmeliyet Planı, nehir kıyısı rotalarının iyileştirilmesi ve kötüleşen kentsel sektörün toplumsal gelişimi için kentsel plan, özel Corredera Planı, özel Nehir Planı, İkinci Stratejik Córdoba Planı, Gündem 21, Risk Tüzüğü ve Kültür Konseyi ile Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi) sıralanmakta ve koruma düzenlemelerinin yeterince etkili olduğu vurgulanmaktadır (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006). Yönetim planının 2003'ten itibaren çok etkili bir şekilde uygulandığı; uygulama ve izleme sorumluluklarının Endülüs Bölgesel Yönetiminde Kültür Kurulu ve Kordoba Belediyesi tarafından yürütüldüğü; resmi bir yönetim kurulunun olmadığı; 2004'te belediyece kamu ve özel sektör faaliyetlerinin yönlendirilmesi, koordine edilmesi ve desteklenmesi amacıyla bir merkez ofisin kurulduğu; bir koordinatör/alan başkanının olması gerektiği; finansman kaynaklarının yeterli olduğu, ancak kaynak kapasitesinin varlığın ölçeği ve etmenlerin çeşitliliği nedeniyle tespit edilemediği üzerinde durulmuştur (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006). Varlığın mevcut koruma durumu 2006'da iyi olarak belirtilmekte, tehdit ve riskler ziyaretçi/turizm baskısı olarak nitelendirilmektedir; sonuç olarak DMA statüsü yararının koruma, sosyal ve ekonomi alanlarında görüldüğü, kamu farkındalığı için kampanyalar ve korumanın, yönetimin güçlü yönleri; zayıf yönlerininse turizm baskısı ve araç trafiği olduğu tespit edilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

2014'te gerçekleştirilen 2. döngüde, koruma yönetiminin yasalarla sağlandığı yinelenmekte; 2006'dan 2014'e dek geliştirilen yasalar hakkında detay bilgiler aktarılmakta; yasal çerçeve yeterli olarak nitelendirilmekte, ancak uygulamadaki eksikliklere dikkat çekilmektedir. Yönetim planı devamlılık açısından bütünüyle yeterli olarak değerlendirilmektedir, ancak kısmen uygulandığı belirtilmektedir. Eylem planlarından birçoğunun uygulandığı, mevcut finans kaynaklarının orta vadede güvence verdiği, ancak uzun vade için kaynak planlamasının devam ettiği ifade edilmektedir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Taraf devlet yalnızca bir defa Koruma Durumu Raporu hazırlanmış, hazırlanan raporda ise bahsedilen tek tehdit böcekler/zararlılar (1994) olmuştur (SOC Report of Historic Centre of Cordoba). Benzer şekilde 2014'te PR'da tehdit olarak istilacı/yabancı türlere veya bölgede çok sayıda bulunan güvercinlere değinilmiştir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Floransa Tarihi Merkezi, kültür mirası olarak listeye girmek için toplam altı kriterden i, ii, iii, iv ve vi kriterlerini sağlayarak toplam beş kriterle 1982'de listeye girmiştir. İtalya taraf devletinin örneklem kümesindeki iki varlığından bir diğeri Venedik ve Lagünü ise ilk altı kriterin tamamını sağlayarak 1987'de DML'ne girmiştir.

2006'dan bu yana Floransa Tarihi Merkezi için yönetim planı, eylem planları ve proje uygulamalarının sorumluluğu özel bir çalışma ofisi tarafından üstlenilmiştir. Çeperleri ve bileşenleriyle 505 ha'lık miras alanındaki koruma çalışmalarını, mevcut yasal mevzuat ve düzenlemeler üzerinden yürütmektedir. Ofis, Kültürel Miras ve Aktiviteler ve Turizm Bakanlığı (Ministero dei Beni e delle Attività Culturali e del Turismo) adına Floransa Belediyesinin sorumluluğu altında çalışmaktadır (OUV Statement of Historic Centre of Florence).

Floransa şehrinin dünya miras listesine girmeden önce de koruma odaklı periyodik olarak denetlendiği ve takip edildiği 2006 yılında katıldığı PR 1. döngüdeki ifadelerinden bilinmektedir. Raporda, koruma alanındaki yasa ve mevzuatın yeterli ve etkili bir yönetim sağladığı; alan üzerinde kamu yetki seviyelerinin ulusal, bölgesel ve yerel olarak merkezden yerele doğru örgütlendiği konularına yer verilmiştir. Alan başkanı atanmamasına rağmen bir kurul teşkil edildiği ve kurulun paydaş koordinasyonundan, alan çalışmalarının yönetiminden sorumlu olduğu bildirilmiştir. Ek olarak, yönetim planını çalışmalarının tamamlanmadığı, onaylı bir yönetim planı olmadığı belirtilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

Ancak yönetim planı çalışmalarının devam ettiği, 2007 yılına girmeden ana esaslar üzerinden uygulamaların başlayacağı ifade edilmiştir. Bütçe değerlendirmesi yapıldığında, kaynaklar arasında devlet fonları, bölge odaklı fonlamalar, belediyenin ayırdığı bütçe, sponsor destekleri, banka kaynaklı fonlar, dini makamların fon destekleri sıralanmaktadır. Bütçenin yeterli olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Geçmişten listeye girdiği 1982 tarihine dek kültür mirasının korunması için birçok çalışma yapılmış, periyodik izleme ve denetleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1982'den PR. 1 döngüye kadar olan zaman aralığında ise çalışmaların devam ettiği, süreklilik kazandığı vurgulanmıştır. Raporda, doğal afetlerden sel baskını faktöründen bahsedilmiştir. Kentsel rehabilitasyon çalışmaları yerine tekil restorasyonların varlığına dikkat çekilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

PR 1.'de yer verilmeyen geçmiş çalışmalar PR 2. döngüde detaylarıyla birlikte aktarılmıştır. Floransa odaklı stratejik planlar 1995'te Yapısal Plan'da yerini almıştır. Şehir Master Planı'yla (1998) beraber belediye sınırları içindeki Floransa dokuz homojen alana ayrılmış ve tarihi merkez bu dokuz bölgenin çekirdeği olarak tanımlanmıştır. Yapıların, Yapı Yönetmeliği'ndeki (1999) işlevler uyarınca imtiyazlı, toleranslı ve yasaklı olarak kategorize edildiği belirtilmiştir. Ayrıca raporda 2004 tarihli Kültürel Miras ve Peyzaj Kanunu'na değinilmiştir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014). Kanunun hemen akabinde 2005 yılında Floransa Tarihi Merkez Bürosu (Municipality of Florence Direzione Ufficio Historical Center) kurulmuş, Yönetim Planı (2006) onaylanmıştır. Periyodik raporlamanın 2. döngüsünde (2014) plan ve eylemleri tam olarak uygulanan yönetim planının yeterliliği vurgulanmıştır. Her seviyedeki sorumlu kurumların koordinasyonu sağlanırken, kültürel miras ve koruma alanında aktif diğer paydaşların koordinasyonu için çalışıldığı bildirilmiştir. Orta vadeli koruma için bütçenin yeterli olduğu ancak uzun vadede, uluslararası standartlarda, etkili yönetim ve uygulama için daha fazla fonun gerektiği ifade edilmiştir. PR. 2. döngü raporunun tehditler bölümünde; yer üstü ulaştırma altyapısı, yer altı ulaştırma altyapısı, hava kirliliği, mirasın sosyal/kültürel kullanımlarının etkileri, turizm/ziyaretçiler, diğer insan faaliyetleri, miras tahribatı, iklim değişikliği ve şiddetli hava olayları ve su baskını gibi birçok tehdide yer verilmiştir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

DMM'ne sunulan koruma raporları incelendiğinde Floransa Tarihi Merkezi için hazırlanmış dört rapora rastlanmıştır. Raporlarda anılan dört tehditten ikisi temel lineer altyapı (1998, 1999), ikisi terörizm (1993, 1994) olarak beyan edilmiştir (SOC Report of Historic Centre of Florence).

İtalya Kültürel Miras ve Aktiviteler ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bir başka miras alanı olan Venedik ve Lagünü, Floransa Tarihi Merkezi'nde olduğu gibi yerel ofis aracılığıyla yönetilmektedir. Ancak alana ilişkin tüm yönetim mekanizması Venedik Özel Kanunu (1973) hükümlerine dayanmaktadır. 2004 yılında yürürlüğe konan Kültür ve Peyzaj Mirası Kanunu yasal mevzuatı

güçlendirmiştir. 50.000 m²'lik dünya miras alanında, mimari miras unsurlarının korunması, onarımı ve toplu konutlar gibi yapılaşma programları yasal araçlar ve düzenlemeler dikkate alınarak kurgulanmaktadır. Bunlar, kültür mirası ve değerler üzerine düzenlemeler, bölge ölçeğinde plan ve plan kararları, kent ölçeğinde planlar ve plan kararları, belediye ölçeğinde mevcut planlar ve mevzuat olarak sıralanmaktadır. Alan yönetim planı yönetim kurulu katkıları ve belediyenin koordinasyonunda hazırlanmış, yetkili kurumlarca 2012'de onaylanmıştır. Yüksek gelgitler, ulaşım sorunları, turizm baskısı, tarihi yapıların bakım onarımında geleneksel olan teknik, bilgi, malzeme ve usta eksikliği yönetim açısından acil problemler olarak nitelendirilmiştir (OUV Statement of Venice and its Lagoon).

PR. 1. döngüde (2006) ifade edildiğine göre alanın korunmasında yönetim ulusal, bölgesel, yerel olarak kademelenmektedir. Kamu, özel, ulus bazlı ve uluslararası sivil toplum kuruluşları paydaşlar olarak korumaya katkı sağlamaktadır. Lagün ve mimari mirasın korunması, ziyaretçi yönetimine dair projeler raporda devam eden eylemler olarak yer alırken yönetim sistemi için yeterli ve etkili tanımlaması yapılmıştır. Belediye yönetim planı hazırlık sürecini koordine etmiş ve Aralık 2006'da süreç tamamlanmıştır. Bütçe yetersiz olarak tanımlanmış, devlet fonu, UNESCO'nun uluslararası kampanya desteği, yabancı özel sivil toplum kuruluşlarının katkısı kaynaklar olarak sıralanmıştır. İlk döngüde çevresel baskı, nüfus yoğunluğu, ziyaretçi/turizm baskısı, taşkınlar tehdit faktörleri olarak ifade edilmiştir. Tarihi çekirdeğin müzeleşmesi, sakinlerinin ve üreticilerin azalması, turizm odaklı kültürün yaygınlaşması ve şehrin zemin kotunun indirilmesi alana özgü tehditler olarak sıralanmaktadır (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

PR. 2. döngüde (2014), yirmi bir sorumlu kurumun güncel bir yönetim planı hazırlamak üzere 2007'de bir anlaşma imzaladıkları ve sürecin alan başkanı tarafından koordine edildiği bilgisi verilmiştir. Bahse konu yönetim planı 2012'de onaylanmıştır. Raporda, devam eden eylemler olarak somut ve somut olmayan mirasın korunması, tarihi yapıların restorasyonu, turizm odaklı kalkınma planları ve lagünün morfolojik ve hidrolik özelliklerinin korunması sayılmaktadır. Bütçe hakkında asgari düzeyde bile yönetim için yetersiz bütçenin kapasite artırımını engellediği bilgisi verilmiştir. Venedik ve Lagünü en çok etkileyen faktörler; ulaştırma altyapısı ve kullanım etkileri, mirasın sosyal/kültürel kullanımından doğan etkiler, toplumda miras algısı, gelenek kökenli hayat ve bilginin değişimi, kimlik, sosyal kohezyon, yerli halka/topluma dair nüfus değişiklikleri, turizm etkileri, ekolojik/jeolojik olaylar olarak sıralanmaktadır. Tehdit faktörlerinin ancak etkili bir yönetim sistemi sayesinde özgünlük ve bütünlük unsurlarını koruyabileceği vurgulanmıştır (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Venedik ve Lagünü için İtalya taraf devletinin ilki 1989'da olmak üzere 1990, 2014, 2016 ve 2017'de DMM'ne sunduğu toplam beş SOC raporu kaydedilmiştir. Beş raporda yedi tehdit faktöründen on sekiz defa bahsedilmiştir. Turizm/ziyaretçi/rekreasyon etkileri dikkat çekici bir şekilde tekrar tekrar her raporda anılmıştır. On sekiz defa anılan diğer tehditler, deniz nakliyat alt yapısı (2014, 2016, 2017); su altyapısı (2014, 2016, 2017); erozyon ve siltasyon/birikirme (2014, 2016, 2017); ulaşım altyapısının etkileri (2016, 2017); yasal çerçeve (2017) ve yönetim sistemleri/yönetim planı (2017) olarak ifade edilmiştir (SOC Report of Venice and its Lagoon).

1,430.8 ha miras alanıyla Roma Tarihi Merkezi ve San Paolo Fuori le Mura'nın diğer örneklerden farkı, iki taraf devletin yönetim ve denetiminde olmasıdır. i, ii, iii, iv ve vi kriterleriyle 1980 yılında listeye giren varlığın sahip olduğu nitelik ve nicelikler nedeniyle karmaşık bir yapısı vardır. Bu karmaşanın temelinde başkent olması, yüz ölçümü, eş zamanlı birçok etkinliği, fonksiyonu ve temayı barındırması, temsili nedeniyle statüsünün ulus ötesi olarak tanımlanması yatmaktadır. Taraf devlet, yönetim sürecini yalınlaştırmak ve varlığa ilişkin konuları tek bir başlıkta organize etmek için belediyenin sahip olduğu gücü arttırdı. Genişletilmiş yetki alanıyla Eski Roma Belediyesi yasal olarak yeniden kuruldu. Varlığın korunmasında Vatikan ve İtalya Cumhuriyeti'nin her biri kendi yasa ve mevzuatına göre hareket etmektedir. Varlık, Vatikan'a ait bir alanı kapsadığı için 25.07.2001 tarih ve 355 no.lu Kültürel Mirasın Korunması Kanunu; ulusal yönetim düzeyinde İtalyan Hukuku'na bağlı olduğundan 22.01.2004 tarih ve 42 no.lu Yasama Kararı; bölge bazlı mevzuat uyarınca 06.07.1998 tarih ve 24 no.lu kanunla korunmaktadır. Bunların yanı sıra Roma tarihi çekirdeği ve diğer tarihi bölgeler yerel düzeyde uygulanan Roma Genel Kent Planı ile düzenlenmekte, ancak üst ölçekte varlığın peyzaj mirasını korurken stratejik araç olarak Bölgesel Peyzaj Planı kullanılmaktadır. Varlığa dair eylem ve müdahaleler ise Eski Roma Belediyesi stratejik planı rehberliğinde gerçekleştirilmektedir (OUV

Statement of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura).

PR 1. döngüde (2006) en temel konu, varlığın karmaşık yapısı ve yönetim durumu nedeniyle yetkili kurumların saptanması, yönetim kurulunun belirlenmesi ve ancak sonrasında yönetim planı çalışmalarının başlayabileceği yönündedir. Alan başkanının belirlenmesi, kurgulanan yönetim sisteminin kalıcı hale getirilmesi, paydaşlar arasında eşgüdüm ve koordinasyonun sağlanması ardıl adımlar olarak sıralanmaktadır. Vatikan'ın konuyla ilgili bir planından, herhangi bir çalışmasından bahsedilmeyenken, İtalya taraf devletinin yönetim planını 2008'de uygulanabilecek düzeye getirme hedefi bildirilmiştir. Rapora göre, İtalyan kamu kurumları varlığın yönetimde ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde hiyerarşik olarak etkilidir. Kutsal Makam⁵ Vatikan'la bağlantılı kamu ve özel kurumları ise bu sıralamada farklı bir statüdedir, bu nedenle ulusal ve bölgesel düzeyde sorumlu görevlilerden bahsedilmektedir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

ÜED Beyanında, alanın etkin bir biçimde yönetimi için Kültürel Miras ve Aktiviteler Bakanlığı, Lazio Bölgesi ve Roma Piskoposluk Vekilliği, Eski Roma Belediyesi tarafından Anlaşma Protokolü imzalandığı bildirilmiştir. Protokol, referans kurum rolünün belediyeye verilmesi, teknik ve bilimsel bir kurul oluşturmak amacıyla çağrı açılması, Vatikan'ın atadığı üyelerle birlikte kurulun genişletilmesi ve nihai olarak taslak yönetim planı oluşturulması gibi adımları içermektedir (OUV Statement of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura).

PR. 1. döngüde mevcut sistemin yeterince etkili olduğu ifade edilmiş, ancak yönetimde birlikte söz sahibi olan İtalya ve Vatikan yönetim sisteminin iyileştirmelere muhtaç olduğu konusunda ortak bir beyanda bulunmuştur. Bütçe de yönetim gibi iki ayrı taraflı yani İtalya ve Vatikan kaynaklı olarak nitelendirilebilir. Devlet, Eski Roma Belediyesi, Lazio Bölge Yönetimi, Dünya Miras Fonu (WHF/ World Heritage Fund) kaynaklı fonlar, uluslararası sponsorluklar İtalya ile ilişkilendirilmektedir. Bazı bakanlıkların ve kurumların, ayrıca devlet yasalarının Vatikan için ayırdığı yıllık bütçeler ise Vatikan kaynaklı olarak tanımlanmaktadır (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

Taraf devlet İtalya, PR. 1. döngü raporunda bazı tehdit faktörlerine değinmiştir. Bu faktörler, çevre baskısı, doğal afetler, turizm baskısı, kalkınma baskısı, terörizm ve vandalizm gibi insan kaynaklı riskler, kent merkezli sosyo-ekonomik dönüşümler olarak sıralanmıştır. Taraf devlet Vatikan ise tehdit ve risk faktörlerine ilişkin bir paylaşım yapmamıştır. Ulus ötesi ve uluslararası bir oluşumun ve ortaklığın bileşeni olmak güçlü yön olarak değerlendirilmiştir. Dünya genelinde bu miras alanına ve alanın korunmasına ilişkin bilincin uyandırılması, akademik ve teknik alanda ortak çalışmaların yapılması ise gereklilik olarak tanımlanmıştır (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

PR. 1. döngü ve 2. döngü arasında yeni mevzuat ve yasalar üzerinde çalışılmış, mevcut olanlarda ise bazı düzenlemeler yapılmıştır. 20.02.2006 tarih 77 no.lu UNESCO Varlıklarını Koruma ve Kullanımı için Özel Hükümler⁶ isimli kanun çıkarılmıştır. 2007 Roma Kent Planı 14.03.2008'de yürürlüğe girmiş, ayrıca kapsamında Bölgesel Peyzaj Planını refere etmiştir. 2008 yılında yönetim planı hazırlanmasına ilişkin çalışmalar netleşmiş, 2009 yılında ise geçici bir kurul oluşturulmuştur. Yönetim planı son taslak çalışmaları 2016'da devam etmektedir.⁷ 2. döngü raporunda, taslağın hazırlandığı bilgisine rağmen henüz DMM'ne iletilmediğinden dolayıyla henüz bir yönetim planı olmadığından

⁵ Vatikan'a dair devlet pozisyonunu işaret etmek için Apostolik Makam, Kutsal Koltuk vd. gibi resmi tanımlamalar kullanılmaktadır (URL-6).

⁶ Law 20.02.2006, no. 77 "Special provisions for the preservation and use of the UNESCO properties.

⁷ Erişilebilir resmi kaynaklarda yönetim planı çalışmalarına ilişkin güncel durum bilgisi yer almamaktadır. Taraf Devletlerin (İtalya ve Vatikan), Roma Tarihi Merkezi ve San Paolo Fuori le Mura Yönetim Planı çalışmalarını Periyodik Raporlama'nın 3. döngüsünde değerlendirmesi beklenmektedir. Benzer şekilde çalışma kapsamında incelenen tüm varlıkların güncel durumlarını Periyodik Raporlama'nın 3. döngüsünde değerlendirmesi beklenmektedir. Ancak 3. döngü raporlamalar henüz yayınlanmamıştır (URL-7).

bahsedilmiş ve geliştirilmesinin üç yıl sürebileceği ifade edilmiştir (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Varlığın koruma durumuna ilişkin DMM'ne yalnızca iki SOC Raporu sunulmuştur. 1992 ve 1993 yılı raporlarında ulaşım altyapısı ve kullanımı kaynaklı etkiler faktörüne ve hava kirliliği faktörüne yer verilmiştir. 1993 tarihli raporda ise temel tehdit faktörü terörizmdir (SOC Report of of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura).

Kotor Doğal ve Kültürel -Tarihsel Bölgesi'nin DML'ne giriş öyküsü diğer miras alanlarından farklı olarak 1979 yılında Karadağ ve çevresinde yaşanan depremle bağlantılıdır. Varlığın korunması ve yönetimi için deprem sonrası çalışmalar başlatılmış, 14,600 ha'lık yüz ölçümü olan varlık i, ii, iii, iv kriterleriyle DMA olarak ilan edilmiştir. Karadağ Cumhuriyeti Kültürel Mirasın Korunması Enstitüsü bölgenin korunması açısından garantör rolündedir. Bölgedeki koruma ve yönetim çalışmalarını sürdürmek üzere 1980'de Belediye Kültür Mirası Koruma Enstitüsü hayata geçirilmiştir. Kotor Tarihi Şehri'nde kurulan bu yapılanma, Kotor, Herceg Novi ve Tivat Belediyeleri'nin katılımıyla birlikte 1992 yılında bölgesel bir enstitüye dönüştürülmüştür. Böylece körfezin bütüncül bir şekilde korunması amaçlanmıştır (OUV Statement of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor).

Karadağ Kültürel Mirasının Korunması Enstitüsü ile Karadağ Koruma ve Arkeoloji Merkezi belediyeler için birçok ortak proje gerçekleştirdi. 2011 yılı itibariyle başlayan bu ortak çalışmalarda, Kotor, Herceg Novi, Budva ve Tivat Belediyelerinin alan çalışmaları yapılmış, koruma odaklı projeler ve koruma kılavuzları hazırlanmıştır. ÜED Beyanı'nda, depremin değişim için etkili bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekilmiştir. Kültürel mirasın korunmasında mesleki yeterlilikler aranması, köklü yasal düzenlemeler yapılması, yeni yapılanmalar deprem sonrası atılmış önemli adımlardır. Kültürel Varlıkların Korunması Kanunu'nda (2010) varlık ve tampon bölgeye odaklanılmış, 2011 Yönetim Planı'yla birlikte denetimsiz yoğun kentleşme sürecine müdahale öngörülmüştür. 2013 yılında yürürlüğe konan Kotor'un Doğal ve Kültürel-Tarihi Bölgesi'nin Korunması Hakkındaki Kanunu sonrasında Kotor Bölgesi için Yönetim Kurulu oluşturulmuştur. Kanunun hükümleri, Kotor dünya miras alanının korunması ve yönetilmesi konusunda yasal bir zemin oluşturmaktadır (OUV Statement of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor).

2006'da gerçekleştirilen PR. 1. döngüsünde, kanunlar ve içerikleri değerlendirilmiştir. Alan için özel bir kanunun çıkarıldığı belirtilmiş, genel içeriği sebebiyle çözüm konusundaki yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Koruyucu önlemler ve etkilerinin artması konusunda yetersiz kalan yasal düzenlemelerin, kentsel planlama ve imar konusunda da çözüme ulaştırmadığı bildirilmiştir. Ayrıca özelleştirme ve yabancı mülkiyetindeki artış da başka bir olumsuzluk olarak ifade edilmiştir. Yasal düzenlemelerin varlığına rağmen etkisiz ve yetersiz oluşu raporda sıkça vurgulanmaktadır. Geleneksel koruyucu önlemler uygulamada yer bulamazken, sorumluluk düzeyi bakımından yönetim kademeleri ulusal ve yerel olarak tanımlanmaktadır. PR. 1. döngü sırasında, alan başkanı, yönetim kurulunun henüz belirlenmediği ve yönetim planı hazırlanmadığı bilgisi verilmiştir. 1979-2006 arasında geçen sürede çalışmaların devam ettiği ancak mevcut sistemin ve mevzuattaki güncellemelerin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kültür ve Medya Bakanlığı'ndan Kotor Belediyesi'ne, kurum/kuruluş bütçe desteklerinden müze fonlarına dek birçok destek bütçe kaynakları olarak sayılmıştır. Bunların yanı sıra taraf devlet 2002-2003 ve 2004-2005 tarihlerinde UNESCO Katılım Programı'nın fon desteğinden faydalanmıştır. Japon Hükümeti Kültürel Projeler Grassroots hibesi (Grant assistance for Cultural Grassroots Project /GCGP), ABD Büyükelçiliği desteği, ICCROM eğitim fonları taraf devletin faydalandığı diğer fon kaynaklarıdır. Bütçe değerlendirmesinde, finansmanla çalışma bütçelerinin örtüşmediği, kaynak yetersizliğinin böylece ortaya çıktığı bildirilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

Yine aynı raporda bütün bu süreç ve çalışmaların yerel halk üzerinde koruma ve miras bilincini arttırması güçlü yön olarak tanımlanmıştır. Denetimsiz kentleşme, düşük kalite yeni yapılaşmalar, imar planları ve planlamadaki eksiklikler zayıf yönler olarak sıralanmaktadır. Kalkınma, doğal afetler, turizm baskısı, denetimsiz kentleşme, mülkiyetin el değiştirmesi temel tehdit faktörleri olarak saptanmıştır. Yönetim planının 2006 ortalarında tamamlanarak, sıralanan tehditlerin önüne geçeceği bildirilmiştir (Periodic Reporting 1st Cycle, Section II, Summary Document, 2006).

PR 1. döngüden 2. döngüye geçildiğinde, Kültürel Mirasın Korunması Kanunu (2010) ve Kotor DMA'nın Korunması Kanunu (2013) yürürlüğe girmiştir. DMA'nın yönetiminden sorumlu kurumların sayısının arttığı bildirilmiştir. DMA'nın karma alan kategorisinde yer alması nedeniyle Kültür Bakanlığı ile Çevre ve Turizm Bakanlığı yönetim sorumlulukları eş düzeydedir. Kültürel Miras Devlet Enstitüsü ve Kotor'un Kültürel Mirası Bölge Enstitüsü bakanlık çatısı altındaki iki kurum olarak alan üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve yerel düzeyde birçok aktör bu çalışmalara katkı sağlamaktadır.

Taslak yönetim planından (2007) nihai yönetim planına (2011) geçiş süreci, kültürel ve doğal değerlerin bir kısmının bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Planlar ve yasal mevzuatın yönetimde etkin bir şekilde kullanılması sayesinde miras alanındaki bozulma oranının düşük düzeyde olduğu bildirilmiştir. Güney Adriyatik Planı'ndan (1969) Kotor Belediyesi Mekânsal Planı'na (1987), Deniz Mülkiyeti Özel Kullanım Projesi'nden (2007) taslak yönetim planına (2007), Mekânsal Plan'dan (2008) Genel Kent Planı'na (Kotor Körfezi kapsamında Kotor, Dobrota, Muo, Skaljari bölgeleri) dek çeşitli fonksiyon ve ölçekteki birçok planın bütüncül korumanın bir parçası olduğu aktarılmıştır (Periodic Reporting 2nd Cycle, Section II, 2014).

Taraf devlet Karadağ, varlığın koruma durumuna ilişkin ilk raporunu 1979'da DMM'ne sunmuştur. 2018'e dek sunulan 14 rapor sunulduğu bildirilmiştir. Tehdit faktörleri sıralanırken 11 rapor (2003-2009, 2012, 2014, 2016 ve 2018) yönetim sistemleri/yönetim planından, 10 rapor (2004-2009, 2012, 2014, 2016, 2018) toplu konut/yapılaşmadan, 9 rapor (1979, 1995, 2002, 2005, 2006, 2008, 2009, 2012, 2018) depremden, 8 rapor (2005-2007, 2009, 2012, 2014, 2016, 2018) ulaşım altyapılarından tehdit olarak bahsetmektedir. Bu kadar sık tekrarlanan tehditlerin aksine az anılan tehditler de raporlarda yer almaktadır. Yasal düzenlemeler ve mevzuat (2009, 2012, 2018), turizm etkileri (2018), ulaşım altyapısı kaynaklı etkiler (2018), mülkiyet değişimleri (2018), gelenek kökenli hayat ve bilginin değişimi (2018), toplumda miras algısı (2018) az yinelenen tehdit faktörleri olarak sıralanmaktadır (SOC Report of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor).

4. Tartışma

Örneklem kümesindeki alanlara dikkat edildiğinde 1987 veya öncesinde listeye girmiş olmaları önemli ortak özellikleridir. Tablo 1'de görülmektedir ki bu örneklerin DMA olarak ilanı, DML'nin oluşumu ve koruma durumu (SOC) raporlarının başlangıcı kadar geriye gitmektedir.

Ancak taraf devletlerden yalnızca Çin devleti yönetim konusunda erken bir dönemde harekete geçmiş, Pekin ve Shenyang Ming ve Qing Hanedanları'nın İmparatorluk Sarayları'nın listeye girişinden (1987) bir yıl sonra (1988) yönetim planını tamamlamıştır. Onun dışındaki diğer tüm DMA'nın yönetim planlarını geç bir evrede hazırladıkları tespit edilmiştir. 2000'lerin başına gelindiğinde yeni DMA'ların daimi listeye girişi için önemli bir araç sorgulanmaktadır: yönetim planı/sistemi. Bu aşamadan sonra listedeki diğer alanların da yönetim planı çalışmalarını tamamladıkları saptanmıştır.

Tablo 1. Koruma Durumu Bilgi Sistemi'nde kentsel kültürel miras alanlarında ilk dört kriter üzerinden listeye girmiş olan örneklemeler

DMA Adı	Kriterler	Yüz ölçüm	Rapor Sayısı	Birincil Tehdit	Yönetim Planı	İlk YP Tarihi	DMA İlan Tarihi
Pekin ve Shenyang'daki Ming ve Qing Hanedanları'nın İmparatorluk Sarayları	(i)(ii)(iii)(iv)	12.96 ha	7	Konut	Var	1988	1987
İstanbul Tarihi Alanları	(i)(ii)(iii)(iv)	765,5 ha	21	Yönetim planı/sistemi	Var	2011	1985
Kordoba Tarihi Merkezi	(i)(ii)(iii)(iv)	80.28 ha	1	Böcek	Var	2003	1984
Floransa Tarihi Merkezi	(i)(ii)(iii)(iv)(vi)	505.0 ha	4	Lineer alt yapı, Terör	Var	2006	1982
Venedik ve Lagünü	(i)(ii)(iii)(iv)(v)(vi)	50.000 m2	5	Turizm	Var	2012	1987
Roma Tarihi Merkezi ve San Paolo Fuori le Mura	(i)(ii)(iii)(iv)(vi)	1.430.8 ha	2	Ulaşım alt yapısı	2014 Taslak	2009	1980
Kotor Doğal ve Kültürel -Tarihsel Bölgesi	(i)(ii)(iii)(iv)	14,600.0 ha	14	Yönetim planı/sistemi	2011 Onay	2007	1979

Kaynak: Yazarların analizi

Örneklem kümesindeki yedi miras alanı için altı taraf devletin defalarca hazırladıkları toplam rapor sayısı 54'tür. Toplam 54 SOC Raporu'ndan 37 raporda yönetim sistemleri/planı, 20 raporda yönetime ilişkin eylem ve aktiviteler, 7 raporda yasal düzenlemeler ve mevzuat ilgili varlık için tehdit olarak beyan edilmiştir. Yönetim sistemleri/planı tehdit faktörünün anılma oranının varlığın toplam SOC raporlarına oranı değerlendirilmiştir. Kotor Doğal ve Kültürel-Tarihsel Bölgesi bir yandan 14 SOC

raporundan 11 tanesinde yani raporların %78,5'inde bu tehditten bahsederken bir yandan yönetim planını listeye kabulünden 32 yıl sonra tamamlamış ve onaya sunabilmiştir. İstanbul Tarihi Alanları, % 100'lük bir oranla 21 (SOC) raporundan 21'inde bu tehdidi vurgulamış ancak listeye kabulüyle yönetim planının onaylanması arasında 26 yıllık bir süre geçirmiştir. Benzer şekilde DMA ilan edilmesiyle yönetim planını tamamlaması arasında 25 yıl olan Venedik ve Lagünü, toplamda sadece 5 rapor hazırlamıştır. Bunlardan yalnızca birinde bu tehditten bahsettiği için Venedik için bu oran % 20 olarak yansımaktadır. SOC raporları toplamı 7 olan ve sadece dört raporunda bu tehdiye yer veren Pekin ve Shenyang şehirlerinde Ming Hanedanlığı ve Qing (Çing) Hanedanlığı İmparatorluk Sarayları'nın listeye girdikten bir yıl sonra yönetim planını tamamlaması dikkat çekmektedir.

Yönetime ilişkin eylem ve aktiviteler tehdidi, İstanbul için %85,7 oranıyla (21 rapordan 18'inde), Pekin ve Shenyang'daki İmparatorluk Sarayları için %28,5 oranıyla (7 rapordan 2'sinde) tehdit faktörleri arasında yerini almıştır. Yasal düzenlemeler ve mevzuat, yine İstanbul için %4,7 oranıyla (21 rapordan 1'inde), Pekin ve Shenyang'daki İmparatorluk Sarayları için %28,5 oranıyla (7 rapordan 2'sinde) tehdit faktörü olarak sıralanmaktadır. Yine aynı faktör için Kotor %21,4 (14 rapordan 3'ü) ve Venedik %20 (5 rapordan 1'i) oranında tehdit altında olarak yorumlanmaktadır.

Sadece yüzdeler dilimler değerlendirildiğinde, yönetim ve kurumsal faktörlerin en yüksek oranda İstanbul'u etkilediği görülmektedir. Onu takiben ikinci olarak Kotor Bölgesi, üçüncü olarak Pekin ve Shenyang'daki İmparatorluk Sarayları, dördüncü sırada Venedik ve Lagünü gelmektedir. Ancak dikkat çekici bir husus: Pekin ve Shenyang'daki İmparatorluk Sarayları yüzdeler dilim sıralamasında üçüncü olmasına rağmen 31 yıllık dünya mirası serüveni için taraf devletin yalnızca yedi rapor hazırladığı bilinmektedir. Bu yedi rapordan da sadece 4'ünde yönetim ve kurumsal faktörlere değinilmiş, faktörün fizik mekana olumsuz etkisinden bahsedilmiştir. Varlığın ÜED Beyanı, SOC Raporları ve Periyodik Raporlamaları dikkate alındığında erken evrede başlayan uzun vadeli yönetim planı çalışmalarının ve düşük yüz ölçümün koruma açısından olumlu etkileri saptanmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi yalın sayısal veriler veya yüzdeler dilimler DMA'nın reel durumunu değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Hatta zaman aralığı dikkate alınmadan değerlendirme yapıldığında sonuçların eksik çıkmasına neden olmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Roma Tarihi Merkezi, kısıtlı ve eksik verilerle incelendiğinde reel durumundan uzak bir sonuçla karşılaşılmaktadır. 1980 yılından bu yana DMA olan Roma için DMM'ne yalnızca iki koruma durumu (SOC) raporu sunulmuş, alandaki en etkili tehdit olarak ulaşım alt yapısı beyan edilmiştir. Bahse konu DMA, 2014'te yönetim planına sahip değildir ve taslak yönetim planı üzerine çalışmaktadır. Bunu destekler şekilde koruma durumu iki raporunda da tehdit faktörleri arasında yönetim planı/sistemine yer verilmemiştir. 1980-2014 arasındaki 34 yıl boyunca yönetim planı olmaksızın yönetilmesinden ve diğer dokümanlardan mevcut sistemin yeterli olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Ancak PR. 1. ve 2. döngüde yönetim alanında yetersizliklere, yönetimde iki taraf devletin söz sahibi olmasının yetki karmaşasına yol açtığı beyan edilmiştir. Periyodik raporlamalar sayesinde yetki karmaşasının, geniş bir yüz ölçüme sahip olmasının ve standart dışında yapılanmasının koruma alanında olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır.

Yönetime ilişkin tehditleri en sık yineleyen varlıklardan ilki İstanbul ve ikincisi Kotor, bir yandan yönetim planı/sistemi hazırlıklarını yürütme bir yandan ÜED'i koruma süreçlerini oldukça zorlu geçirmiştir. Bunun en temel nedenleri: yasal çerçevede henüz gerçekleştirilmiş yenilikler ve yeni ortaya çıkan yetersizlikler, yüz ölçüm genişlikleri ve dolayısıyla yönetime ilişkin unsur sayısındaki artış.

Floransa ve Venedik için durum Roma'dan oldukça farklıdır. Floransa, yönetim planı çalışmalarını 2000'lerin başına dek tamamlamamış olsa bile, geçmişten o zamana dek mirasın korunması alanında yasal bir çerçeve oluşturabilmiştir. Periyodik Raporlar, Dünya Miras Komite Kararları, SOC Raporları denetim ve periyodik izlemeden günümüze dek uygulanan eski bir uygulama olarak bahsetmektedir. Floransa'da olduğu gibi Venedik için de aynı yasal çerçeve, denetim ve periyodik izleme söz konusu olmasına rağmen jeolojik olaylar ve turizm baskısı tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle, Venedik'teki yönetim için farklı düzenlemeler gerekmektedir. Kordoba, DML'ne kabulü sonrasında geç bir dönemde yönetim planı hazırlamasına rağmen, yasalarla korunmakta olup fiziksel çevreyi tehdit eden en birincil ve tekil unsurun böcek olduğu görülmektedir. Periyodik raporunda

yönetim planı/sisteminin yeterli olduğu beyan eden taraf devlet İspanya, Kordoba için yalnızca bir defa koruma durumu (SOC) raporu hazırlamıştır.

Tablo 1'deki veriler, varlıkların Üstün Evrensel Değer Beyanları, Periyodik Raporları ve Koruma Durumu Raporları'yla birlikte değerlendirildiğinde dikkat çekici saptamalar ortaya çıkmaktadır. Yüz ölçümle yönetim yeterliliği/etkinliği arasında ters orantılı bir ilişki olduğu saptanmıştır. DMA çekirdek ve tampon bölgelerinin yüz ölçüm olarak büyümesi yönetim unsurlarını artırırken, bazı durumlarda unsurların nitelikleri nedeniyle yönetimde karmaşayı getirmektedir.

Tablo 2. Dünya Miras Alanlarında Üstün Evrensel Değeri tehdit eden faktörler tablosu

Üstün Evrensel Değeri negatif etkileyen bazı faktörler	AFR	ARB	APA	EUR-NA	LAC
1- Yönetim sistemleri/planı	%81	%84	%77	%58	%75
2- Konut	%28	%51	%32	%38	%43
3- Yasal çerçeve	%22	%29	%22	%18	%41
4- Yasadışı faaliyetler	%47	%27	%26	%9	%22
5- Turizm/ziyaretçi/rekreasyon etkileri	%16	%24	%32	%25	%29
6- Karayolu taşımacılığı altyapısı	%16	%27	%27	%20	%28
7- Finansman kaynakları	%47	%14	%20	%8	%26
8- İnsan kaynakları	%39	%24	%15	%7	%21
9- Yönetim aktiviteleri	%14	%29	%23	%15	%21
10- Arazi dönüşümü	%28	%20	%10	%3	%21
11- Kimlik, sosyal kohezyon (sosyal uyum), yerli nüfusu ve toplumsal değişimler	%27	%20	%11	%2	%21
12- Turizm konaklamaları ve ilgili altyapı	%11	%16	%12	%13	%21
13- Su (yağmur/su tablası)	%14	%16	%10	%7	%12
14- Mirasın kasıtlı yıkımı	%9	%20	%10	%8	%9
15- Evcil hayvan yetiştiriciliği/evcil hayvanların otlanması	%28	%10	%1	%1	%15
16- Madencilik	%27	%2	%12	%8	%6
17- Ulaşım altyapısının kullanımından doğan etkiler	%3	%14	%10	%8	%18
18- Su altyapısı	%14	%8	%10	%6	%12
19- Yorumlayıcı ve ziyaret olanakları	%9	%10	%14	%10	%6
20- Katı atık	%11	%16	%4	%6	%4
21- Erozyon ve siltasyon/biriktirme	%13	%14	%3	%4	%6
22- Savaş	%22	%14	%0	%1	%0

Kaynak: WHC State of Conservation of World Heritage Properties, 2014

Çalışmanın sonunda dikkat çeken bir başka konu, toplam 14 başlıkta sıralanan tehditlerden yalnızca iki tanesi sosyal içeriklidir: mirasın sosyo-kültürel bağlamda kullanımı ile yönetim ve kurumsal faktörler.

Varlıkların ÜED'i üzerinde etkili tehdit faktörleri Tablo 2 üzerinden incelendiğinde, her bölge için yönetim sistemi/planı faktörünün ilk sırada olduğu görülmektedir. Yönetim sistemi/planı faktörü, yönetim ve kurumsal faktörler başlığının altında yer almaktadır. Tabloda negatif etkili ilk on faktör sıralamasındaki 1. Yönetim sistemi/planı, 3. yasal çerçeve, 7. finansman kaynakları, 8. insan kaynakları ve 9. yönetim aktiviteleri yönetim ve kurumsal faktörlere bağlı diğer tehdit faktörleridir.

Tabloda yedinci sırada yer alan finansman kaynakları faktörü Periyodik Raporlamalarda sık sık vurgulanan önemli bir başka tehdittir. Yönetimle ilgili problemlerin özünde çoğunlukla finansman kaynaklı problemlerin yer aldığı görülmüştür. Süreksiz ya da düşük bütçeli finans kaynakları yönetim sisteminin etkisini düşürmektedir. Uzun vadeli eylemlerin sürekliliği sağlanamamakta, onlar yerine kısa vadeli eylemler tercih edilmektedir. Ancak bu çalışma, finansman kaynakları ve yansımalarını kapsamamaktadır.

5. Sonuç

Yönetim ve kurumsal faktörlerle tehditler arasında çok ciddi ve çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Her beş bölge için en yüksek orandaki tehdit, yönetim sistemi/planı eksikliğidir. Pekin ve Shenyang'daki İmparatorluk Sarayları'nda olduğu gibi erken evrede koruma çalışmalarını başlatan ve bunu sürdürülebilir bir sistemle yürüten alanların ÜED'lerini etkin bir şekilde korudukları görülmektedir. Dolayısıyla tehditleri yönetebilme ve çözüm üzerine çalışma imkanı doğmaktadır.

Çalışma boyunca bazı belgelerde yeterli olduğu beyan edilen yönetim sistemlerinin, tüm veriler dikkate alındığında yetersiz olması ya da mevcut olmaması ÜED'lerinin risk altında olduğu göstermiştir. Elbette bir miras alanının sadece tehditler ışığında yönetilmesi yönetim sisteminin/planının vizyoner yönünü desteklemeyecektir. Ancak alana ilişkin deneyimlenmiş reel süreçler ve elde edilmiş tecrübeler, çalışmaları metot odaklı kurgular olmaktan çıkarıp rasyonel bir sonuca ulaştırmaktadır. Miras alanlarının ve Üstün Evrensel Değerlerinin korunması için alınmış birçok önlem bulunmaktadır. Bu önlemler, yönetim sistemi/planı gibi üst bir araçla sistematize edildiğinde etkili ve sürdürülebilir olmaktadır.

Çalışma sonucunda "Varlığın koruma durumunun analizinde güvenilir olan koruma metotlarının yerine tehditlerin odakta olmasıdır" hipotezi doğrulanmaktadır. Tehdit odaklı çalışmalar, alanda metot uygulanıp uygulanmadığını, uygulanıyorsa eksiklerini, çalışan ve çalışmayan yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Tehditlerin, koruma durumu ve bileşenleri (teşhis, sorumlu kurum, tarihi arka plan, projeler, hukuki, teknik, yönetsel ve ekonomik koruma araçları, yönetim planları) ile ilişkili olduğunu doğrulanmaktadır. Varlığa ilişkin niteliklerin ÜED'i zenginleştirilmesi/azaltılması ve tehdit bağıntısı, varlığın yüzölçümü ve yüz ölçümün genişliğine göre nicelikler ile yönetim planı gibi unsurlar aslında Yönetim ve Kurumsal Faktörlerin alt başlıklarında farklı faktör isimlerinde kendilerini göstermektedir. Bunun doğal sonucu olarak ilişki ve etkileşim içindedirler. Çalışmada, bu ilişki ve etkileşime dair tespitler yapılmıştır:

- Varlıkların ÜED'i ile listeye girme kriterleri doğrudan birbirine bağlıdır. Temelde kriterler ÜED'i oluşturan unsurlardır. Bu teknik bir konu olmasına rağmen sosyal bağlamda daha fazla kriterle listeye girmek varlığa popülarite sağlamaktadır. Ancak kriter sayısı ve çeşitliliği (kültürel, doğal veya karma) arttığında ÜED'in kapsamı genişlemekte ve değer birimi artış göstermektedir. Çok ve çeşitli kriterle listeye giren alanların, Üstün Evrensel Değerleri de çok sayıda ve çeşitli konuda tehdit faktörünün etkisi altında kalmaktadır.
- Varlıkların ÜED'i ile yüz ölçüm arasındaki ilişki farklı parametreler içermektedir. Yüz ölçüm genişlediğinde ÜED'in kapsamı genişlemektedir. Alanın dokusu değiştiği ve genişlediği için bir yandan ÜED değer ve güç kazanırken diğer yandan ÜED'i korumak zorlaşmaktadır. Güçlü Zayıf Fırsatlar Tehditler (GZFT) Analizi'nden doku karakterindeki farklılaşmalara, kullanıcılardan paydaşlara, sorunlardan ihtiyaçlara, potansiyelden her unsurda çeşitliliklere dek farklı ve kalabalık etkenler de problemin temel parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bileşen/etken sayısındaki artış hem nicelik hem nitelik artışını beslemektedir ve bu ise çözüm pratiklerinde zorlu süreçlere neden olmaktadır.
- Miras alanlarının korunması ve yönetiminde zamanlama oldukça önemli ve kritik bir unsurdur. Erken evre ve sürdürülebilir çalışmalar, koruma alanında yüksek bilinç ve farkındalık sağlamakta, başından itibaren entegre sistem geliştirilmesine olanak tanımakta, tehditleri müdahale edilebilir bir aşamada fark ederek reel ve pratik çözüm yolları sunmaktadır. Dolayısıyla alan korunmakta, ÜED asgari düzeyde etkilenmektedir.
- Dünya miras alanları bazen tek bir yapı, bazen yapı öbeği, bazen tarihi kent çekirdeği ve bazen de geniş bir alan, kent, bölge, rota ya da seri varlık olarak farklı ölçeklerde karşımıza

çıkılmaktadır. Bu durumlarda sıkça kurum ve paydaş sayısı, bazen de taraf devlet sayısı artmaktadır. Hatta ulus ötesi bir yönetim söz konusu olduğunda yönetim kademeleri artmakta ve farklı yönetsel hiyerarşi kabulleri yönetimde karmaşaya neden olmaktadır. Yetki karmaşaları ve/veya çakışmalar, potansiyeli sınırlandırmakta eylem kapasitesini düşürmektedir.

- Finans kaynaklarındaki yetersizlik görünür olmamasına rağmen birçok tehdidin altındaki temel nedendir. Süreksiz ve belirsiz fonlar miras alanlarını kısa vadeli eylemlere yönlendirmekte, fonlar nedeniyle uzun vadeli eylemleri tamamlayamamakta ya da hiç başlanamamaktadırlar. Korumanın uzun vadeli eylemlerle gerçekleştirildiği düşünüldüğünde finans kaynaklarının sürekliliği ve düzenli oranlarda olması planları uygulanabilir kılmaktadır.
- DMA statüsü beraberinde koruma ve yönetim aktivitelerini görünür kılmakta, varlığa ilişkin sorunlar bilinir olmaktadır. Bu durum, halkın miras alanına dair merak ve farkındalığına sebep olmakta, aidiyet duygusunu güçlendirmektedir.

Kaynakça

- OUV Statement of Imperial Palaces of the Ming and Qing Dynasties in Beijing and Shenyang, <https://whc.unesco.org/en/list/439> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Historic Areas of İstanbul, <https://whc.unesco.org/en/list/356> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Historic Centre of Cordoba, <https://whc.unesco.org/en/list/313> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Historic Centre of Florence, <https://whc.unesco.org/en/list/174> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Venice and its Lagoon, <https://whc.unesco.org/en/list/394> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura, <https://whc.unesco.org/en/list/91> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- OUV Statement of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor, <https://whc.unesco.org/en/list/125> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Imperial Palaces of the Ming and Qing Dynasties in Beijing and Shenyang, Section II, 2003, <https://whc.unesco.org/en/list/439/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Historic Areas of İstanbul, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/356/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Historic Areas of İstanbul, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/356/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Historic Centre of Cordoba, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/313/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Historic Centre of Cordoba, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/313/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Historic Centre of Florence, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/174/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Historic Centre of Florence, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/174/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Venice and its Lagoon, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/394/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Venice and its Lagoon, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/394/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/91/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/91/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 1st Cycle of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor, Section II (Summary), 2006, <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- Periodic Reporting 2nd Cycle of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor, Section II, 2014, <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).

- SOC Reports of Imperial Palaces of the Ming and Qing Dynasties in Beijing and Shenyang, <https://whc.unesco.org/en/list/439/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Historic Areas of İstanbul, <https://whc.unesco.org/en/list/356/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Historic Centre of Cordoba, <https://whc.unesco.org/en/list/313/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Historic Centre of Florence, <https://whc.unesco.org/en/list/174/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Venice and its Lagoon, <https://whc.unesco.org/en/list/394/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura, <https://whc.unesco.org/en/list/91/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- SOC Reports of Natural and Culturo-Historical Region of Kotor, <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- State of Conservation of World Heritage Properties, A statistical analysis (1979-2013), UNESCO World Heritage Publishing, 2014.
- WHC Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 30 June 1977, <https://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- WHC Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 12 July 2017, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Erişim Tarihi: Ekim 2018).
- URL 1, WHC State of Conservation Information System (SOC), <https://whc.unesco.org/en/soc/> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- URL 2, WHC Periodic Reporting, <https://whc.unesco.org/en/periodicreporting/> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- URL 3, UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması için Hükümetlerarası Komite, Dünya Mirası Sözleşmesi Uygulama Rehberi, <http://www.alanbakanligi.gov.tr/evrak/document-57-11.pdf> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- URL 4, <https://whc.unesco.org/en/factors/> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- URL 5, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> (Erişim Tarihi: Aralık 2018).
- URL 6, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=420568> (Erişim Tarihi: Aralık 2018).
- URL 7, <https://whc.unesco.org/en/periodicreporting/> (Erişim Tarihi: Aralık 2018).
- 6745 sayılı kanun, madde 26. (2016). T.C. Resmi Gazete, 29824, 7 Eylül 2016.
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Ek 2 maddesi. (1983). Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, (2005). T.C. Resmi Gazete, 26006, 27 Kasım 2005.

SPATIAL ANALYSIS OF THE SOVEREIGN CREDIT RATINGS: A CASE OF GIPSI COUNTRIES

Gül Huyugüzel KIŞLA¹

Abstract

Sovereign credit ratings are monitored globally because they reflect the forward-looking estimate of the default probability. In addition, they are widely accepted as an indicator of sovereign risk. Many studies try to find the determinants of the credit ratings from economic, financial or political perspectives. While many different econometric methods (like ordinary least square, ordered response model or ordered probit models) are used in these studies, ignoring the interdependency between the countries can cause a major problem. This study aims to contribute to the related literature by applying spatial methods for credit ratings. In contrast to the conventional models, spatial models consider the spillover effects between the countries. For this reason, quarterly data for GIPSI (Greece, Ireland, Portugal, Spain and Italy) countries are used from 2003 to 2021. LM (Lagrange Multiplier) test and the LR (Likelihood Ratio) tests support that the spatial autoregressive model (SAR) is appropriate. According to estimations, the explanatory variables (GDP per capita, international reserves, GDP growth, primary balance, current account balance and government debt) are found to be statistically significant. In addition, the spatial autoregressive coefficient (ρ) is significant, which provides the existence of spatial interaction.

Keywords: Spatial Econometrics, Sovereign Credit Ratings, GIPSI Countries.

Jel codes: C82, C33, G24, G19

ÜLKE KREDİ DERECELENDİRMENİN MEKÂNSAL ANALİZİ: GIPSI ÜLKELERİ

Özet

Ülke kredi notları, temerrüt olasılığının ileriye dönük tahminini yansıttıkları için küresel olarak izlenmektedir. Ayrıca, ülke riskinin bir belirleyicisi olarak da kabul edilmektedir. Birçok çalışma, kredi notlarının belirleyicilerini ekonomik, finansal veya politik açıdan bulmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalarda birçok farklı ekonometrik yöntem (en küçük kareler, sıralı tepki modeli veya sıralı probit modelleri gibi) kullanılırken, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın göz ardı edilmesi büyük bir soruna neden olabilmektedir. Bu çalışma, kredi notları için mekânsal yöntemler uygulayarak ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Geleneksel modellerin aksine, mekânsal modeller, ülkeler arasındaki yayılma etkilerini dikkate almaktadır. Bu nedenle bu çalışmada GIPSI (Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya) ülkeleri için 2003-2021 dönemi için üçer aylık veriler kullanılmıştır. LM(Lagrange Multiplier) ve LR(Likelihood Ratio) testleri mekânsal otoregresif modelin uygun olduğunu desteklemektedir. Yapılan tahminlemelere göre, açıklayıcı değişkenler (kişi başına GSYİH, uluslararası rezervler, GSYİH büyümesi, faiz dışı denge, cari işlemler dengesi ve devlet borcu) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca mekansal etkileşimin varlığını kanıtlayan mekansal otoregresif katsayısı (ρ) anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Ekonometri, Ülke Kredi Derecelendirme, GIPSI Ülkeleri.

Jel kodları: C82, C33, G24, G19

¹ **Corresponding author**, Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İzmir, TURKEY. gul.kisla@ege.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-0901-2038.

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 26.03.2022

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 25.04.2022

Atf (Cite): Huyugüzel, Kışla, G. Ş. (2022). Spatial Analysis of the Sovereign Credit Ratings: A Case of GIPSI Countries, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 46-54.

1. Introduction

The policymakers and investors in the financial markets always observe Sovereign credit ratings. According to Reinhart (2002), sovereign credit ratings can be accepted as a measure of the likelihood of the default and they in fact reflect the ability of a country's access to international capital markets. On the other hand, sovereign credit ratings are important because they give necessary information about a country's borrowing costs. They may help the investors select their portfolio compositions efficiently (Afonso, 2007). Actually, there are 3 main credit rating agencies (CRAs), namely Fitch Ratings, Moody's and Standard&Poor's (S&P), making announcements about the credit rating scores of the countries in particular periods². Countries are monitored according to their risk parameters like political, economic, and fiscal risks (Chodnicka-Jaworska, 2014). The ratio scale combines the investment-grade (starting from AAA) and the speculative grade (including the default level). In many studies, researchers use the credit rating scores with the linear transformation, logistic transformation or exponential transformation³. Apart from the studies that used these transformed credit rating scores, we used the credit ratings which are obtained from Refinitiv Datastream. These credit ratings take the value from lowest (or noninvest) to highest (most invest) as 1 (default) to 20 (AAA) and they are all compatible with Fitch Ratings, Mood's and S&P's credit rating scores, respectively.

In the literature, along with the CDS spreads or bond yield spreads⁴, sovereign credit ratings are also used as a good proxy of the sovereign risk. However, as one of the main indicators of sovereign risks, sovereign credit ratings have taken much more attention from governors, investors, and policymakers in recent years. The financial risks have deepened concerning the latest financial crises and it has become crucial to understand the possible determinants of the sovereign credit ratings. Many studies examine the sovereign credit ratings of developed countries, developing countries, or both. In addition, the related literature generally focus on the linear regression models, ordered response models or combination of different methodologies⁵ (Cantor & Packer, 1996b; Haque et al 1996; Hu et al. 2002; Afonso, 2003; Rowland & Torres, 2004; Bissoondoyal-Bheenick, 2005; Mellios & Paget-Blanc, 2006; Mora, 2006; Afonso, 2007; Gültekin Karakaş et al, 2011; Canuto, 2012; Bozic & Magazzino, 2013; Erdem & Varlı, 2014; Chodnicka-Jaworska, 2014; Fourie & Both, 2015; Kabadayı & Çelik, 2015; Öztürk et al., 2016; Kırkal, 2020; Stawasz-Grabowska, 2020; Proença et al, 2021). Here, some of these studies examining the sovereign credit ratings can be summarized as follows.

Cantor & Packer (1996b) was the first study to use Moody's and Standard and Poor's ratings of sovereigns. In this respect, they included per capita income, GDP growth, inflation, fiscal balance, external balance, external debt, economic development and default history. The authors covered a sample of 49 countries between 1987 and 1994 and used ratings to measure sovereign credit risk. According to their Ordinary Least Square (OLS) estimations, 6 factors (per capita income, GDP growth, inflation, external debt, level of economic development, and default history) played an essential role in determining the countries' credit rating.

Afonso (2003) analyzed the possible determinants of the sovereign credit ratings (S&P's and Moody's) with linear, logistic and exponential transformations for 81 developed and developing countries. According to the estimation results, GDP per capita, external debt, economic development, default history, GDP growth rate and inflation rate are relevant in determining a country's credit rating. While GDP per capita is appropriate for developed countries, external debt gains much more important

² A comprehensive information about the credit ratings and the history of the sovereign rating business can be found in the study of Cantor and Packer (1996a), Micu et al. (2004) and Binici and Hutchison (2018). For the sake of simplicity, we do not include additional information about the credit rating process at this point.

³ Erdem and Varlı (2014) present the schema of linear scales of the credit ratings for S&P and Afonso (2003) mentions the linear, logistic and exponential transformation of the credit rating scores.

⁴ For the further research on the CDS spreads and bond yield spreads, interested readers can look at the studies of Aizenman et al (2013), Beirne and Fratzcher (2013), Hilscher and Nosbusch (2010), Caceres et al (2010), Dieckmann et al. (2012).

⁵ A comprehensive literature review of credit ratings can be evaluated in the study of Afonso et al. (2007), Bozic and Magazzino, 2013.

for developing countries. He also concluded that logistic transformation was better for the overall sample.

Rowland and Torres (2004) used annual panel data for 1998-2002, considering two dependent variables: creditworthiness index⁶ and EMBI global country index. Using 19 emerging countries, they found that GDP growth, debt/GDP, reserves/GDP, inflation, debt/exports and default variables are statistically significant.

Mellios and Paget-Blanc (2006) examined the determinants of the 86 countries' sovereign credit ratings via principal component analysis and an ordered logistic model. According to their estimation results, per capita income, government income, real exchange rate changes, inflation rate, and default history most influenced the sovereign credit ratings.

Afonso et al. (2007) examined the sovereign credit ratings (with 3 CRAs ratings) based on the linear regression models and also they used the ordered probit model considering the period of 1970-2005 (with subsamples). According to their estimation results, the level of GDP per capita, real GDP growth, the public debt level, government effectiveness, external debt and external reserves are all statistically significant. On the other hand, they stated that the estimation results are not stable across different credit rating agencies. Also, the current account balance was found to be more important in the 1996-2000 period, whereas external reserves were found to be more critical in the later period, 2001-2005.

Canuto et al. (2012) use a large panel sample of 66 countries from 1998 through 2002. This study took the average of the 3 CRAs rating levels as the dependent variable. Their estimations used a pooled cross-section, fixed-effect, and first difference models. In line with the other studies, they include inflation, per capita GDP, real GDP growth, gross debt of the central government, level of openness, total net external debt, development level and default dummy.

De Vries and Haan (2015) examined the relationship between the spreads and the credit ratings of the Euro area (Austria, Belgium, Finland, France, Germany, Greece, Italy, Ireland, the Netherlands, Portugal, Slovakia, Slovenia and Spain). They also included the estimations considering the credit ratings. Herein, GDP growth, GDP per capita, investment/GDP, inflation, unemployment, debt/GDP, and current account balance/GDP are all significant, whereas government balance/GDP is found to be insignificant.

Beyond these studies, which emphasize the determinants of sovereign credit ratings, there are also limited studies that focus on the contagion based on the connection between sovereign ratings. For example, Fourie and Both (2015) test the contagion between the selected EU countries (France, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Poland, Portugal and Spain) regarding the S&P sovereign ratings monthly from 2004 through 2013. They used a three-step process including cointegration, Granger causality and variance decomposition tests. According to their analysis, contagion exists during the Lehman and the sovereign debt crises. Granger causality tests also support the idea of short-run relations between the Euro countries. Lastly, they asserted that the connection between Portugal, Italy, Greece, and Spain was very strong during the sovereign debt crisis. Abad et al. (2018) focus on the contagion effect of the rating actions on the stock market. They found that downgrades of high-rated countries lead to contagion to both high and low-rated countries, while downgrades of low-rated countries incline competitive effects.

Apart from these studies mentioned above, our study focuses on the determinants of the sovereign credit ratings for the GIPSI (Greece, Ireland, Portugal, Spain and Italy) countries for 2003-2021. This is the first study to examine the sovereign credit ratings from a spatial perspective to the best of our knowledge. We employ a spatial panel model for the GIPSI countries. For this purpose, related or well-known determinants of the credit ratings will be used as the explanatory variables and for the weight matrix, we construct a geographical distance between the countries. Using spatial methods, we will examine whether there is a spillover effect or contagion effect between the sovereign credit ratings of the GIPSI countries or not. The remainder of the paper is organized as follows. Section 2 describes

---

⁶ The authors use Institutional Investor's Creditworthiness Index as a proxy of the credit ratings.

the data and the methodology. Section 3 gives the estimation results. In Section 4, the study will be concluded with the overall discussion and the policy implications.

2. Data and Methodology

2.1. Data

In this study, sovereign credit rating scores which are obtained from Refinitiv Datastream, are used as the dependent variable. The credit rating scores take the values from 1 (default) to 20(AAA), which show the country's highest risk to the lowest risk. Oxford Economics provides comprehensive data for sovereign credit ratings to reflect the default probabilities in the Datastream database. Likewise, the factors that might affect the credit ratings are selected according to the related literature. According to Rowland & Torres (2004), solvency variables show the countries' long-term ability to pay their debts and the liquidity variables indicate the short-term ability to pay their debts. In this respect, GDP growth rate, government debt to GDP, current account balance (CAB) to GDP, international reserves to GDP, primary balance/GDP, and GDP per capita are used in this study⁷. Data for 5 European Union countries (GIPSI-Greece, Ireland, Portugal, Spain and Italy) is used in the estimations for the period of 2003Q4-2021Q3. Most of the macroeconomic variables are in the quarterly frequency. Therefore, we choose the quarterly data for our estimation. This data selection focuses on the rising risks that culminated in the 2008 mortgage crisis and the 2010-2012 European debt crisis. In these periods, it is expected that GIPSI countries affect each other more than the other EU countries. The data information is presented in the Table 1.

Table 1: Data information for the explanatory variables

Variables (with abbreviations and definitions)	Economic explanation	Expected sign	Data source
Growth- GDP growth rate, year on year	GDP growth helps to decrease the relative debt burden.	(+)	Oxford Economics
Govdebt/GDP- General government debt, Maastricht definition, as of GDP	Government debt cause to the higher interest burden.	(-)	Oxford Economics
Cab/GDP- Current account balance as of GDP	The current account deficit or balance shows the dependency of a country to its foreign creditors.	(-) (+)	Oxford Economics
Res/GDP- Total reserves excluding gold as of GDP	Reserves may protect the government from default risk. A government with higher reserves may fulfill its obligations.	(+)	IMF - International Financial Statistics
Primary balance/GDP- General Government - Primary Balance (%GDP)	Primary balance shows the fiscal position of a government, whether there is a surplus or deficit. (net borrowing requirement)	(+)	Oxford Economics
GDP per capita (GDPPC) Gross Domestic Product Per Capita, Constant Prices	GDP per capita provides the stability of the institutions. Countries with higher GDP per capita will be less vulnerable to shocks.	(+)	Oxford Economics

Main Datasource: Refinitiv Datastream.

In order to construct the weight matrix, CEPII database, which gives the latitude and the longitude values, is used. The weight matrix (inverse distance matrix- w_{ij}) can be calculated as follows;

⁷ The other factors (like unemployment rate, inflation rate, investment/GDP, external debt) that might affect the sovereign credit ratings are also used in the alternative estimations but they are found to be statistically insignificant. Therefore, we do not consider the other factors.

$w_{ij} = 1/d_{ij}$; where d_{ij} shows the Euclid distance between the countries of i and j . The element of the first row and first column of the weight matrix shows the distance between Greece and Greece, the element of the first row and the second column shows the distance between Greece and Ireland and so on. The interaction between the GIPSI countries can be observed in table 2. In this table, the correlation between the credit ratings are quite high, which provides evidence of the spatial interaction between the GIPSI countries.

Table 2: Correlation matrix of the credit ratings for GIPSI countries

	Greece	Ireland	Italy	Portugal	Spain
Greece	1				
Ireland	0.942958	1			
Italy	0.777153	0.672269	1		
Portugal	0.973421	0.927511	0.87307	1	
Spain	0.886448	0.814885	0.93912	0.954376	1

Descriptive statistics of the variables are presented in Table 3. The median rating for the GIPSI countries amounted to 14, which shows the adequate payment capacity. The minimum rating amount is observed in Greece with 1.33 at the third and fourth quarter of 2011 and Ireland and Portugal reached the maximum rating at the period of 2004-2008 with an amount of 20. There is also heterogeneity in some of the explanatory variables. The minimum value of the government debt is observed in Ireland, while the maximum value of the government debt is observed in Greece.

Table 3: Descriptive statistics of the variables

	Rating	Primarybalance/ GDP	Govdebt/GDP	Growth	CAB/GDP	Res/GDP	GDPPC
Mean	13.78	-1.69	104.78	2.50	-2.80	6.96	7735.00
Median	14	-0.50	104.24	2.53	-1.80	5.40	6457.08
Standard Deviation	4.53	5.01	41.77	6.39	7.77	5.01	3769.62
Kurtosis	0.02	7.25	-0.36	7.26	16.67	0.37	3.02738
Skewness	-0.65	-1.96	0.084	1.13	-2.35	0.99	1.80
Minimum	1.33	-29.31	23.6	-20.68	-64.25	0.33	4028.21
Maximum	20	9.52	209.23	37.56	21.29	24.65	23045.3
No. of observation	360	360	360	360	360	360	360

2.1. Methodology

In the related literature, many studies focus on the determinants of credit ratings using different estimation methods (like linear regression models or order response models). However, we aim to employ spatial regression model. For this purpose, we benefit from the study of Lesage and Page (2010) and Elhorst (2014) for spatial analysis. The well-known spatial models are the spatial autoregressive model (SAR), spatial error model (SEM) and spatial Durbin model (SDM). This methodology may help us to consider the dependency among the observations. In particular, it is defined as the SAR model if the values of the dependent variable at a specific location depending on the values of the other location's dependent variable (Asgharian et al., 2013).

$$y_{it} = \alpha_i + \rho \sum_{i=1}^N w_{ij} y_{it} + x_{it} \beta + \varepsilon_{it} \tag{1}$$

Here, y_{it} shows the sovereign credit rating of a specific country, " α_i " shows the country fixed effect, ' ρ ' shows the spatial autoregressive coefficient, ' w_{ij} ' shows the neighborhood between country i and country j , x_{it} shows the explanatory variables and lastly, " ε_{it} " gives the error term.

The spatial effect can be observed in the error term (SEM). The equation is presented as;

$$y_{it} = \alpha_i + x_{it}\beta + u_{it} \quad (2)$$

$$u_{it} = \lambda \sum_{j=1}^N w_{ij}u_{jt} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

In this model, dependent variable are explained by the other factors and the error terms are correlated. “ λ ” is the spatial autocorrelation coefficient.

In the SDM model, the explanatory variables of the neighbouring countries may affect the dependent variable with the other factors.

$$y_{it} = \alpha_i + \rho \sum_{i=1}^N w_{ij}y_{jt} + x_{it}\beta + \sum_{j=1}^N w_{ij} x_{jt} \gamma + \varepsilon_{it}$$

The Ordinary Least Square method can not be used in the spatial interaction between the countries. Therefore, maximum likelihood estimation is used in this study. There are two steps to be taken in the analysis. At the first step, we decide whether there is a spatial effect between the GIPSI countries or not. Using the Lagrange Multier (LM) test based on the residual of the fixed-effect model, we decide that there is a spatial effect among the GIPSI countries. LM tests also canalize the models to the SAR model or SEM model. At this stage, LR test is used to decide between the pool regression and the fixed effects. In the second step, we run the spatial autoregressive models (SAR) and spatial Durbin models (SDM). We reduce our model to SAR or SEM model by looking at the LR tests. According to LM tests and the LR tests, the SAR model is found to be appropriate for our dataset. While SAR and SDM models provide direct and indirect of explanatory variables, the SEM model can not.

3. Estimation Results

This section analyzes the sovereign credit ratings of the GIPSI countries for the period of 2003Q4-2021Q3. The estimation results are presented in the Table 4. In the first column, the OLS estimation with fixed effects is given. LR test provides that a fixed effect is appropriate for our data. All of the explanatory variables except GDP per capita are statistically significant. According to the LM tests, there is a spatial effect between the countries. Therefore, we run the spatial panel models. The LR tests also confirm that the SAR model is appropriate for our dataset.

In the second column, the estimation results of the SAR model are presented. According to these results, all of the variables are found to be significant. The spatial autoregressive coefficient (ρ) is nearly 0.40 and statistically significant. While primary balance/GDP, government debt/GDP and Cab/GDP negatively affect the sovereign credit ratings, growth of GDP, reserves/GDP and GDP per capita are all increasing the sovereign credit rating. The estimation results are compatible with the studies of Afonso, 2007, Bissoondoyal-Bheenick, 2005 and Proenca et al. 2021. In contrast to expectations, the coefficient of the primary balance is found to be negative. This situation can be explained whether fiscal austerity plans may not be succeeded in increasing the credit rating scores (Yuan & Pongsiri, 2015).

The direct effect shows the effect of an explanatory variable in country i to itself and the indirect effect shows the effect of an explanatory variable in country i to other countries. The coefficients in the second and third columns are slightly different because of the feedback effect that arises from impacts going through the other countries (neighbour countries) and back to the country itself (Seldadyo et al, 2010). While all direct effects are statistically significant and have the expected sign except the primary balance/GDP, the indirect effects of the preliminary balance/GDP, government debt/GDP and the growth rate are all statistically significant. The significant indirect effects provide the fact that the other GIPSI countries may affect the sovereign credit ratings of a particular GIPSI country. In other words, sovereign credit ratings of a specific GIPSI country are affected by the other countries' primary balance/GDP, government debt/GDP, and GDP growth rates.

Table 4: Estimation results

	Fixed effect	SAR	SAR direct effects	SAR indirect effects
Primarybalance/GDP	-0.147***	-0.102***	-0.109***	-0.061***
Govdebt/GDP	-0.113***	-0.072***	-0.077***	-0.043***
Growth	0.054***	0.050***	0.053**	0.030**
CAB/GDP	-0.045***	-0.034***	-0.036**	-0.020
Res/GDP	0.044*	0.045**	0.048*	0.027
GDPPC	-0.936	1.527*	1.634 ⁸	0.941
ρ	-	0.399***		
R ²	0.80	0.90		
Loglikelihood	-	-633.82342		
LMspatial lag	94.92***			
LM spatial error	13.74***			
Robust LM spatial lag	96.50***			
Robust LM spatial error	15.33***			

Note: This table gives the estimation results for the sovereign credit ratings of the GIPSI countries. In the first column, OLS estimation with fixed effects is given. The second column shows results for the Spatial Autoregressive (SAR) model. In the third and fourth columns, direct and indirect effects of the SAR model are presented, respectively. The ***, **, and * indicate the significance level for 1%, 5%, and 10%.

4. Conclusion

The importance of globalization and financial integration has brought the idea of examining the sovereign risks more intensively. The latest financial crisis in 2008 and the European debt crisis also support this tendency. In this context, the related literature has concentrated on the sovereign risks with different applications, whether considering the sovereign spreads (CDS spreads or bond yield spreads) or sovereign credit ratings. At this point, we aim to examine the spillover effects between the GIPSI countries by using the sovereign credit ratings. For this purpose, we employ the spatial panel model for the sovereign credit ratings of the GIPSI countries with the quarterly data of 2003-2021. The LM tests show that there is a spatial interaction between the GIPSI countries in terms of sovereign credit ratings. The empirical findings provide that sovereign risks are transmitted from one to another. In addition, sovereign credit ratings are negatively affected by the government debt, current account balance, and the primary balance, whereas positively affected by the growth of GDP, GDP per capita, and the international reserves.

The study provides that GDP growth, international reserves and GDP per capita are all important for higher credit ratings. Still, the high government debt may weaken the countries' financial position in the global markets. In addition, significant indirect effects provide the idea of the contagion effects. Therefore, it will be good to monitor the other countries' solvency and liquidity power after all. The improvement would itself will result in higher credit ratings and affect the neighbouring countries. Considering the different sample groups like high rate countries and low rate countries may be worthwhile for further studies. Also, different time periods for those countries can also be examined in the context of sovereign credit ratings.

⁸ t probability of the coefficient for the GDP per capita is nearly 10%. Therefore we do not consider this variable as statistically significant.

References

- Abad, P., Alsakka, R., & ap Gwilym, O. (2018). The influence of rating levels and rating convergence on the spillover effects of sovereign credit actions. *Journal of International Money and Finance*, 85, 40-57.
- Afonso, A., Gomes, P., & Rother, P. (2007). What “hides” behind sovereign debt ratings? (No. 711). *ECB Working Paper*.
- Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjarak, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International Money and Finance*, 34, 37-59.
- Beirne, J., & Fratzscher, M. (2013). The pricing of sovereign risk and contagion during the European sovereign debt crisis. *Journal of International Money and Finance*, 34, 60-82.
- Binici, M., & Hutchison, M. (2018). Do credit rating agencies provide valuable information in market evaluation of sovereign default Risk? *Journal of International Money and Finance*, 85, 58-75.
- Bissoondoyal-Bheenick, E. (2005). An analysis of the determinants of sovereign ratings. *Global Finance Journal*, 15(3), 251-280.
- Blasques, F. Jan Koopman, S. Lucas, A. & Schaumburg, J. (2016). Spillover dynamics for systemic risk measurement using spatial financial time series models. *Journal of Econometrics*, 195: 211–223.
- Bozic, V. & Magazzino, C. (2013). Credit rating agencies: The importance of fundamentals in the assessment of sovereign ratings. *Economic Analysis and Policy*, 43(2), 157-176.
- Caceres, C., V. Guzzo & M. Segoviano (2010). Sovereign Spreads: Global Risk Aversion, Contagion or Fundamentals?, *IMF Working Paper*, 10/120.
- Cantor, R., & Packer, F. (1996a). Sovereign risk assessment and agency credit ratings. *European financial management*, 2(2), 247-256.
- Cantor R. & Packer, F. (1996b). Determinants and impact of sovereign credit ratings. *Economic Policy Review*, 2, 37-53. Federal Reserve Bank of New York.
- Canuto, O., Dos Santos, P. F. P., & de Sá Porto, P. C. (2012). Macroeconomics and sovereign risk ratings. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 3(02), 1250011.
- Chodnicka-Jaworska, P. (2014). Credit rating determinants for European countries. *Global Journal of Management and Business Research: C Finance*, 15(9).
- De Vries, T., & de Haan, J. (2016). Credit ratings and bond spreads of the GIIPS. *Applied Economics Letters*, 23(2), 107-111.
- Debarys, N., Dossougoin, C., Ertur, C. & Gnabo, J. (2018). Measuring sovereign risk spillovers and assessing the role of transmission channels: A spatial econometrics approach. *Journal of Economic Dynamics and Control* 87: 21–45.
- Dieckmann, S. & Plank, T. (2012). Default risk of advanced economies: An empirical analysis of credit default swaps during the financial crisis. *Review of Finance* 16 (4): 903–934.
- Eder, Armin & Sebastian Keiler. (2015). CDS spreads and contagion amongst systematically important financial institutions-A spatial econometric approach. *International Journal of Finance and Economics* 20: 291–309.
- Elhorst, J.P., (2014). *Spatial Econometrics, From Cross-Sectional Data to Spatial Panels*. Springer, Heidelberg.
- Erdem, O., & Varli, Y. (2014). Understanding the sovereign credit ratings of emerging markets. *Emerging Markets Review*, 20, 42-57.

- Fourie, L., & Botha, I. (2015). Sovereign credit rating contagion in the EU. *Procedia Economics and Finance*, 24, 218-227.
- Gültekin-Karakaş, D., Hisarcıklılar, M., & Öztürk, H. (2011). Sovereign risk ratings: Biased toward developed countries? *Emerging Markets Finance and Trade*, 47(sup2), 69-87.
- Haque, N., Kumar, M. & Mark, N. et al. (1996). The Economic Content of Indicators of Developing Country Creditworthiness. *IMF Econ Rev* 43, 688–724.
- Hilscher, J., & Nosbusch, Y. (2010). Determinants of sovereign risk: Macroeconomic fundamentals and the pricing of sovereign debt. *Review of Finance*, 14(2), 235-262.
- Hu, Y. T., Kiesel, R., & Perraudin, W. (2002). The estimation of transition matrices for sovereign credit ratings. *Journal of Banking & Finance*, 26(7), 1383-1406.
- Huyugüzel Kışla, G. & Önder, A. Ö. (2018). Spatial analysis of sovereign risks: The case of emerging markets. *Finance Research Letters*, 26, 47-55.
- Huyugüzel Kışla, G., Muradoğlu, Y. G., & Önder, A. Ö. (2022). Spillovers from one country's sovereign debt to CDS (credit default swap) spreads of others during the European crisis: a spatial approach. *Journal of Asset Management*, 1-20.
- Kabadayı, B., & Çelik, A. A. (2015). Determinants of Sovereign Ratings in Emerging Countries: Qualitative Dependent Variables Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3), 656-662.
- Kırkıl, M. (2020). Ülke Kredi Riski Derecelendirmede: İç Ekonomik Veriler ile Temerrüt Olasılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(1), 57-74.
- Lesage, J.P. & Pace, R.K. (2010). *Spatial Econometric Models*. In: Fisher, M.M. (Ed.), *Handbook of Applied Spatial Analysis*. Springer, pp. 355–374.
- Mellios, C., & Paget-Blanc, E. (2006). Which factors determine sovereign credit ratings? *The European Journal of Finance*, 12(4), 361-377.
- Mili, Mehdi. (2018). Systemic risk spillovers in sovereign credit default swaps in Europe: A spatial approach. *Journal of Asset Management*, 19: 133–143.
- Micu, M., Remolona, E., & Wooldridge, P. (2004). The price impact of rating announcements: evidence from the credit default swap market. *BIS Quarterly Review*, 2(June), 55-65.
- Mora, N. (2006). Sovereign credit ratings: Guilty beyond reasonable doubt? *Journal of Banking & Finance*, 30(7), 2041-2062.
- Öztürk, H., Namli, E., & Erdal, H. I. (2016). Modelling sovereign credit ratings: The accuracy of models in a heterogeneous sample. *Economic Modelling*, 54, 469-478.
- Proença, C., Neves, M., Dias, J. C., & Martins, P. (2021). Determinants of sovereign debt ratings in clusters of European countries—effects of the crisis. *Journal of Financial Economic Policy*.
- Reinhart, C. M. (2002). Default, currency crises, and sovereign credit ratings. *the world bank economic review*, 16(2), 151-170.
- Rowland, P. & Torres, J.L. (2004). Determinants of Spread and Creditworthiness for Emerging Market Sovereign Debt: A Panel Data Study. *Banco de la Republica de Colombia Working Paper*.
- Seldadyo, H., Elhorst, J. P., & De Haan, J. (2010). Geography and governance: Does space matter? *Papers in Regional Science*, 89(3), 625-640.
- Stawasz-Grabowska, E. (2020). Sovereign credit rating determinants of the EU countries: The role of the euro area crisis and its legacy. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 8(2), 47-69.
- Yuan, C., & Pongsiri, T. J. (2015). Fiscal austerity, growth prospects, and sovereign CDS spreads: The Eurozone and beyond. *International Economics*, 141, 50-79.

EKONOMİK YAPISAL DEĞİŞİM KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME^{1,2}

Ümit GABERLİ³

Öz

Bu çalışmada, literatür taraması yöntemi ile betimsel istatistikler kullanılarak yapısal değişim kavramı incelenmiştir. Literatür araştırması sonucunda yapısal değişim olgusunun 17. Yüzyıla dayandırılabilirliği görülmektedir. Yapısal değişim, gelir artışlarına paralel farklı düzeylerde hizmet payı artışı şeklinde yaşanmaktadır. 1970 öncesinde yapısal değişimin nedeni olarak gelir artışları gösterilirken, 1970 sonrasında ise daha çok bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmeler gösterilmektedir. Literatürdeki farklı deneyimler ve farklı gelir grubu ülke örnekleri istihdam oranları açısından incelendiğinde, hizmetler pay artışının gelişmişliğin göstergesi olduğuna dair genel kabule kuşku ile yaklaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sanayi ve hizmet sektörleri arasındaki tamamlayıcılık ve ikame ilişkisine yapılan vurgu ampirik çalışmalar için ufuk açıcı niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Değişim, Hizmetler Sektörü, Sanayisizleşme.

JEL Kodları: O10, O11, O14.

A RESEARCH ON THE CONCEPT OF ECONOMIC STRUCTURAL CHANGE

Abstract

In this study, the concept of structural change was examined by using the literature review method and descriptive statistics. As a result of the literature research, it is seen that the phenomenon of structural change can be traced back to the 17th century. Structural change is experienced in the form of an increase in service share at different levels in parallel with income increases. While income increases were shown as the reason for the structural change before 1970, developments in information and communication technology were mainly the reason after 1970. When the different experience examples in the literature and the employment rates in other income group countries are examined, it has been concluded that the general acceptance that the increase in the services share is an indicator of development should be approached with suspicion. In addition, the emphasis on complementarity and substitution between industry and service sectors is seminal for empirical studies.

Keywords: Structural Change, Services Sector, De-industrialization.

JEL Codes: O10, O11, O14.

¹ Bu çalışma Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında başarılı bulunan “Yapısal değişim, hizmetler sektörü ve ekonomik büyüme” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) Doktora Tezi Teşvik Ödülü, 2018. http://www.tek.org.tr/Oduller/Doktora_Tezi_Odulleri/2018

³ **Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Siirt, TÜRKİYE. umit.gaberli@siirt.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-0097-174X.

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 14.04.2022

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 25.04.2022

Atf (Cite): Gaberli, Ü. (2022). Ekonomik Yapısal Değişim Kavramı Üzerine Bir İnceleme, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 55-64.

1. Giriş

Ekonomik yapısal değişim kavramı ekonomik kalkınma ve büyüme kavramları arasındaki farkı ortaya koymak için ara bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ekonomik kalkınma ile aynı anlamda da kullanılabilir (Yavilioğlu, 2002, s. 64). Biyolojik ve sosyal anlamda büyüme ve gelişme olgularına atıfta bulunarak açıklamak gerekirse, bir şeyin boyutunun genişlemesi büyüme anlamına gelirken, özelliklerinin değişmesi gelişme anlamına gelmektedir. Büyüme ve gelişme eş zamanlı gerçekleşmektedir. Ancak bir çocuk çok gelişmeden büyüyebileceği gibi, çok büyümeden iyi bir gelişme de gösterebilir (Flammang, 1979, s. 50). Biyolojik anlamdaki bu büyüme ve gelişme olgularından hareketle açıklandığında büyüme ve kalkınma kavramlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, farklı oranlarda gerçekleşen büyüme ve gelişme yapısal değişim olgusuna açıklık getirmektedir. Bu bağlamda yapısal değişim, ekonomik büyüme ve gelişme ile birlikte ekonominin sektörel kompozisyonun nasıl değiştiğini ifade etmektedir.

Günümüzde ekonomik yapısal değişim sektörel bazda ifade edildiği gibi, makro boyutta tüm ekonomi için de ifade edilmektedir. Örneğin, inşaat, madencilik-taş ocakçılığı ile imalattan oluşan sanayi sektöründeki yapısal değişim alt sektörlerin sanayi sektörü içerisindeki yüzde paylarının değişimidir. Öte yandan, gıda, metal, elektronik, motorlu taşıt vb. alt sektörlerdeki üretimin imalat üretimi içindeki yüzde paylarının değişimi de yapısal değişim olarak adlandırılabilir. Benzer kompozisyonel değişim tarım ve hizmetler sektörü için de geçerlidir. Söz konusu değişimler yüksek ekonomik büyüme oranları altında gerçekleşebileceği gibi, düşük büyüme oranları altında da gerçekleşmektedir. Yapısal değişim ekonomik başarı ile sonuçlanacağı gibi ekonomik başarısızlıkla da sonuçlanabilmektedir.

Bu çalışmada literatür taraması yöntemi ve betimsel istatistikler kullanılarak yapısal değişim olgusunun tarihsel süreçte nasıl bir gelişim izlediği araştırılmaktadır. Bu çerçevede, günümüz ekonomilerinde hizmetler sektörü pay artışının gelişmişlik göstergesi olup olmayacağı sorusuna yanıt aranacaktır.

2. Tarihsel Süreçte Yapısal Değişim Olgusu

Günümüzde yapısal değişim çalışmaları genel olarak bir ekonominin tarımdan sanayiye, sanayiden hizmetlere doğru aşamalı bir gelişim izlediğini ön koşul olarak kabul etmektedir. Yapısal değişim kavramı 1970 sonrası özellikle bilişim teknolojilerinde yaşanan değişimler nedeniyle iki alt dönemde ele alınmalıdır.

2.1. 1970 Öncesi Dönemde Yapısal Değişim Çalışmaları

Yapısal değişim her ne kadar bu isimle anılmasa da ilk olarak İngiliz iktisatçı William Petty'nin Londra ekonomisi için yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Petty (1690) Kanunu olarak bilinen bu olguya göre, ekonomik gelişme sürecinde tarımdan tarım dışı faaliyetlere yönelim söz konusudur. Bu yönelim doğal olarak tarım dışı istihdamı arttırmaktadır. Engel'in (1857) Saksonya Krallığı'nda gelir arttıkça tarım dışı ürünlere olan talebin arttığını vurgulaması da açıkça tarımın payını azaltan bir yapısal değişime işaret etmektedir. Üç Sektör Kuramı (Fisher, 1935; Clark, 1940; Fourastie, 1949) ile teorik bir temele oturan bu değişim gelir artışlarının doğal bir sonucu olarak görülmektedir.

2.1.1. Üç Sektör Kuramı

Temelini 17. Yüzyıla dayandırabileceğimiz yapısal değişim olgusu, Üç Sektör Kuramı ortaya atılana kadar, tarım ve tarım dışı faaliyetler üzerinden tartışılmaktadır. Yapısal değişimi teorik bir temele oturtan Üç Sektör Kuramı ise ekonomiyi birincil (tarım, hayvancılık ve ormancılık) ikincil (imalat, madencilik ve inşaat) ve üçüncül (hizmetler, ticaret, ulaşım ve diğer ekonomik faaliyetler) sektörler olarak 3 ana sektör altında değerlendirmektedir (Clark, 1940). Bu yönüyle Clark'ın (1940) ekonomik yapıyı tarım, sanayi ve hizmetler olarak günümüzdeki şekliyle ifade ettiğini söyleyebiliriz. Ekonomik gelişme sonucunda hizmet sektöründeki ekonomik faaliyetlerin artışı yorumlayan Clark (1940), hizmetlerdeki yüksek istihdam oranının kişi başı gelirin yüksek olması ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sanayi sektöründeki istihdamın zengin ülkelerde yüksek olduğunu ve zenginlik arttıkça düşme eğilimine girerek hizmetler sektörüne doğru kaydığını belirtmiştir (Clark, 1940, s. 183). Özetle, her ekonomide sanayileşmenin en üst düzeyine ulaşıldıktan sonra sanayi üretimi azalır, hizmetler

üretimi artmaktadır (Clark, 1940, s. 7). Clark'ın (1940) ortaya koyduğu bu ilişkiyi destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kaldor'a (1966) göre, kişi başına düşen gelir arttıkça, ekonomide hizmetler sektörü sanayiden daha ağır basmakta ve dolayısı ile imalat çıktısının toplam üretim içindeki payı düşme eğilimine girerken, hizmet sektöründeki istihdam oranı artış eğilimine girmektedir. Ayrıca, Kuznets (1957; 1966) ve Fuchs (1968) gibi birçok çalışma söz konusu eğilimi destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca, 1970'lere kadar artan hizmetler payı ile ekonomik gelişme arasındaki bu pozitif ilişkiye önemli bir karşı çıkış bulunmamaktadır.

2.1.2. Ekonomik Gelişimde Kentleşme, Nüfus Artışı ve Verimlilik

Clark ilişkisinin varlığı gelişmiş ekonomi olmanın bir göstergesi olarak kabul görmektedir. Murata'nın (2008) ülkelerin ekonomik gelişimlerinde ağırlıklı olarak kırsal toplumdaki kentleşme dönüşüklerini başka deyişle talebin tarım ürünlerinden tarım dışı ürünlere kaymasına artan oranda kent yaşamının eşlik ettiğini vurgulaması da bu genel kabulü desteklemektedir.

Primat Şehir ulusal yaşamın en üst seviyesine atıfta bulunmaktadır. Kısaca, bir ülkenin en yüksek nüfusa sahip şehrinin ikinci en kalabalık şehirden birkaç kat daha fazla nüfusa sahip olması durumudur. Ancak her ülkenin primat şehri bulunmamaktadır. Örneğin, 1935 yılında Danimarka'nın en büyük şehri olan Kopenhag 1 milyondan az nüfusu ile ikinci büyük şehir olan Aarhus'un nüfusunun 9 katına sahiptir. 1935 yılı için Kopenhag'ın primat şehir olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, İtalya'nın 1936 yılında sırasıyla üç büyük şehri olan Roma, Milan ve Napoli'nin nüfusları yaklaşık 1 milyon olup birbirine çok yakındır. Dolayısıyla söz konusu yıl için İtalya'nın primat şehri bulunmamaktadır (Jefferson, 1939, ss. 230-32). Kopenhag'da olduğu gibi nüfus olarak görece üstünlüğe sahip şehirler eğitim, müzik, kültür, sanat, istihdam gibi birçok konuda fırsatlar sunmaktadır. Kısaca, bu şekilde yüksek nüfusun yarattığı geniş piyasaya sahip şehirlerde ekonomik, sosyal, kültürel vb. avantajlar kullanılabilir (Jefferson, 1939, ss. 226-27). Kent yaşamı ile birlikte günden güne daha çok ihtiyaç duyulan taşımacılık, otel ve restoran işletmeciliği, yiyecek-içecek sektörü, kültürel faaliyetler vb. hizmetler, hizmet sektöründeki pay artışının başlıca nedenleridir.

1950'li yıllara gelindiğinde kentleşme olgusunun yoğun şekilde tartışılması ekonomilerde hizmetler pay artışının başka deyişle yapısal değişimin kentleşme üzerinden ele alınmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir. Kent yaşamının nüfus artışı ile birlikte değerlendirmek ise hizmetlerin gelişim sürecine farklı açılardan bakma olanağı sağlamaktadır. Örneğin, Stigler (1956) bazı durumlarda yoksul ülkelerdeki kentleşmenin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğunu ortaya koyarak (Stigler, 1956, s. 161) Clark'ın (1940) ülkeler arası gelişmişlik düzeyi ve sektörlerin büyüme oranlarındaki farklılıkların nedenlerini tam olarak açıklayamamakla eleştirmektedir (Stigler, 1956, s. 165). Diğer taraftan, nüfus artışları da üretim artışlarını desteklediğinden (Kuznets, 1966) hem imalata bağlı hizmet faaliyetlerinin hem de imalattan bağımsız hizmet faaliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu noktada konunun verimlilik üzerinden tartışılması gerekliliği doğmaktadır. Hizmetler verimliliğinde gelişmiş ülke örneği olarak ABD'yi ele alan Fuchs'un (1968) tespitine göre, hızla büyüyen ABD ekonomisinde hizmetler payı 1947 ile 1965 yıllarında aynıdır. Ancak hizmetler sektörü istihdamı artmaktadır (Berry, 1997, s. 461). Hizmetlerde bu şekilde düşük verimlilik olabileceği gibi, teknolojik gelişme ile birlikte yüksek verimlilik olması da mümkündür. Bu nedenle, hizmetler pay artışı şeklindeki yapısal değişimin Clark'da (1940) olduğu gibi sadece gelir artışları üzerinden tartışılmayacağını açıkça ifade edebiliriz.

2.2. 1970 Sonrası Dönemde Yapısal Değişim Çalışmaları

1940'lı yılların sonlarına kadar hizmetler pay artışının ekonomik gelişmişliğin bir göstergesi olduğuna önemli bir karşı çıkış olmamıştır. Stigler'in (1956) hizmet faaliyetlerini artırma bağlamında kentleşmenin bazen yoksul ülkelere göre daha hızlı yaşandığı tespitinin aslında ilk karşı çıkışların dayanağını hazırladığını söyleyebiliriz. 1970 sonrasında bilişim devrimi olarak adlandırabileceğimiz bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler hizmet faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve ekonomilerin çok boyutlu ve daha karmaşık bir yapıya evrilmelerine neden olmuştur. 1960'lı yılların sonlarına doğru, hizmet faaliyetlerinin artması şeklinde yaşanan yapısal değişimi ekonomik gelişmenin doğal sonucu olarak gören post-sanayileşme görüşü (Bell, 1973; 1976; Fourastié, 1949) ile bu değişimi sanayisizleşme eğilimi olarak gören neo-sanayileşmeciler (Attali, 1981; Bacon & Eltis, 1976; Baumol, 1967; Cohen & Zysman, 1987; Fuchs 1968; Gershuny & Miles, 1983; Gershuny, 1978; Lipietz, 1980) olarak birbirine karşıt iki bakış açısı ortaya çıkmıştır (Desmarchelier & Gallouj, 2013, s. 832). Benzer

bir tartışma hizmet sektörünün gelişimi ile yaşanan mesleki çeşitlilik konusunda ortaya çıkmıştır. Bir grup çalışma, hizmetler gelişiminin vasıfsız işlerin sayısında artışa yol açtığını ifade ederken (Friedmann & Wolff, 1982; Soja, 1991; Sassen, 1994, 1998; Chiu & Lui, 2004) bir grup çalışma da (Hamnett, 1994a; 1994b; 2003) söz konusu dönüşümün sadece vasıfsız işleri arttırmadığını profesyonelleşmeyi de beraberinde getirdiğini savunmaktadır (Saladin & Crankshaw, 2009, s. 646). Kısaca, birçok olay ve olgu böyle bir yapısal değişim üzerinde etkili olduğundan sürecin her zaman olumlu sonuçlanacağını söylemek neredeyse imkansızdır.

2.2.1. Hizmetler Pay Artış Süreci ve Sanayisizleşme

Hizmetler pay artışı sürecinin farklı şekillerde yaşandığına kanıt olarak sunulabilecek birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Akarçay-Gürbüz (2011) Avrupa ülkeleri ve Güney Kore'nin gerçek bir hizmetler gelişim süreci yaşadığını tespit ederken, Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerin yapay hizmetler gelişim süreci yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Dagupta & Singh (2007) yapay hizmetler gelişimine benzer şekilde, ekonomilerin potansiyel büyüme, istihdam ve kaynak kullanımına ulaşma başarısını etkilediği için çevre ülkelerin yaşadığı yapısal değişimi patolojik bir süreç olarak değerlendirmektedir. Finansallaşma ve borç krizleri bu ekonomilerin ortak özellikleri olmakla birlikte bazı örneklerde hizmetlerde niteliksiz işgücü istihdamı artmakta ve gıda kıtlığı ile yetersiz istihdam olanaklarına rağmen tarım istihdamı önemini kaybetmektedir. Pinto (1984) bu süreci yapay hizmetler gelişimi olarak ifade ederken, Rowthorn & Wells (1987) negatif sanayisizleşme olarak adlandırmaktadır. Öte yandan, bu süreç erken sanayisizleşme kavramı ile de yakından ilişkilidir. Erken sanayisizleşme, ekonomilerin sanayileşme düzeylerinin zirvesine erken sanayileşmiş ülkelere göre daha düşük gelir seviyelerinde ulaşmaları şeklinde ifade edilmektedir (Rodrik, 2016). Bunun yanında, Ballesta vd. (2012), Genaro & Melchor (2009) gibi çalışmaların hizmetlerin girdi olarak herhangi bir üretimde kullanılmasına değinmesi üzerinden düşünüldüğünde hizmetlerin sanayinin tamamlayıcısı mı yoksa ikamesi olarak mı geliştiği sorusu önemli bir araştırma sorusu olarak akla gelmektedir. Ayrıca, hizmetler sanayinin bir alternatifi olarak geliyorsa hizmetlere dayalı ekonomik büyüme modeli mümkün mü? Sorusu da araştırmaya değer bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Hindistan örneği (Arunachalam & Kumar, 2002; Banga, 2005; Bhattacharya & Mitra, 1990; Mitra, 1988) dışında böyle bir tartışmaya olanak veren örnek veya örnekler bulunmamaktadır.

2.2.2. Hizmet Üretimi ve Teknolojik Gelişme

2000'li yıllara gelindiğinde iş kültürü ve ilkelerinde teknolojik gelişmelerin de desteği ile radikal değişiklikler yaşanmıştır. Hizmet sektörü kendi içinde değişime uğrayarak faaliyet sayısı artıp çeşitlilik kazanmıştır. Örneğin, teknik servislerin müşterilerine hizmet veriş biçiminde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Satılan cihazların kırık parçaları veya ürünler ile ilgili sorunlar uzaktan incelenabilmektedir. Müşteriler ürünlerin video veya fotoğraflarını teknik destek personeline göndererek herhangi bir zaman kaybı yaşamadan sorunlarını çözebilmektedir. Ayrıca bu durum, karşılıklı güven oluşmasını da sağlamaktadır. Bunun yanında, yazılım alanında yaşanan gelişmeler insan desteği olmadan verilen yeni hizmet türlerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin, JetBlue ve JustFly gibi bazı mobil uygulamalar müşterilere insan desteği olmadan bilgi sağlamaktadır. Ayrıca sanal asistanlar, yapay zekâ ile öğrenme ve konuşma tanıma gibi teknolojiler sayesinde yeni hizmet türleri geliştirilmektedir (ZDNet, 2016). Örneğin, kişisel hizmetlerin karşılanması için Amazon Alexa Ses Hizmetleri (AVS) gibi haber ve müzik dinleme, takvim yönetimi vb. işlemler yapmak için diğer akıllı cihazlara bağlanan yapay zekâyâ sahip cihazlar geliştirilmiştir. Aynı zamanda AVS, ödeme ve teslimat yöntemleri için de test edilmektedir (Amazon Alexa, 2020). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, hizmet farklı gelişim seviyelerinde asimetrik olarak üretilmektedir. Dolayısıyla, hizmetler sektörü gelişimi günümüzde gelenekselin dışında ve her zamankinden daha karmaşık ilerlemektedir (Lin & Wang, 2020). Teknolojik gelişmenin daha üst seviyelerinde özellikle robotik uygulamalarla artık yüz yüze iletişime ihtiyaç duyulmadığını söylemek mümkündür. Örneğin firmalar, çok kapsamlı bir web sitesi olan Upwork'ü kullanarak dünyanın herhangi bir ülkesinden serbest çalışan mühendisleri işe alabilmektedir. Çalışanlar diğer ülkelerde sanal olarak telegöçmen (telemigrant) olarak çalışabilmektedir (Baldwin, 2019). Bu hizmet, bir mühendisin faaliyetini tamamlamaktadır. Bu örneklerde olduğu gibi günümüzde hizmet istihdamı ve üretim süreçleri geçmişte hiç olmadığı kadar karmaşıktır.

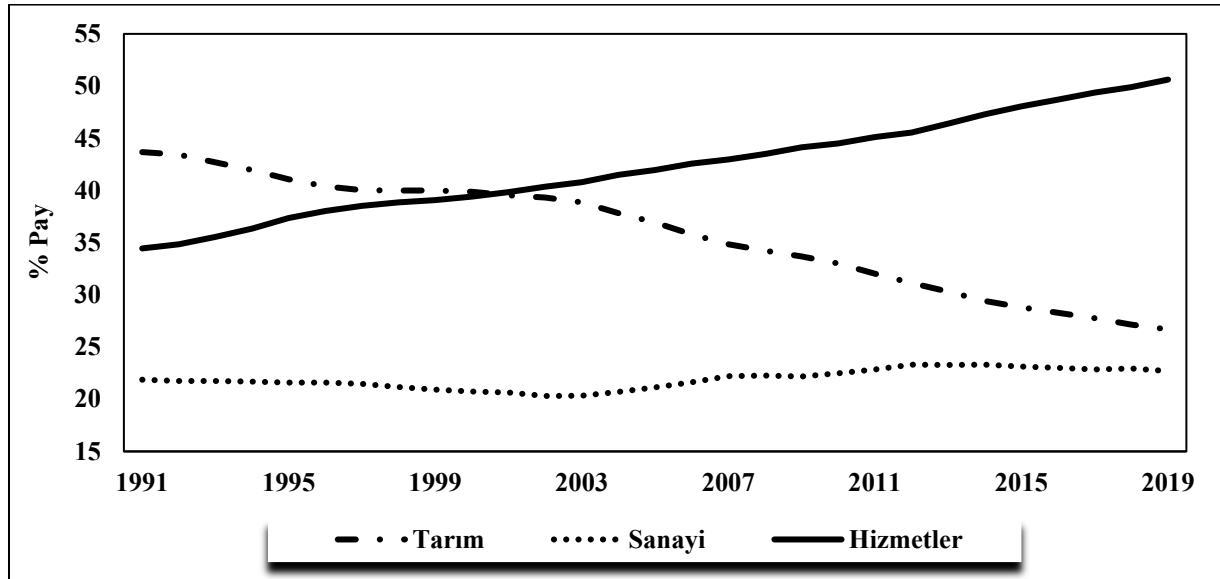
3. Dünya’da ve Farklı Gelir Gruplarında Ekonominin Sektörel Kompozisyonu

Literatür taraması sonucunda hizmetler pay artış sürecinin farklı deneyimlerle yaşandığı gözlenmiştir. Ancak, farklı deneyimlerin sayısal verilere nasıl yansıdığını görebilmek için üç sektör kuramında belirtilen tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin paylarının incelenmesi gerekmektedir.

3.1. Dünya Ekonomisi

Dünya ekonomisi 1991-2019 döneminde işgücünün ağırlıklı olarak tarımda istihdam edildiği bir ekonomik yapıdan ağırlıklı olarak hizmetlerde istihdam edildiği bir yapıya dönüşmüştür. 2001 yılına kadar tarım ağırlıklı bir ekonomi olan dünya ekonomisi bu yıldan sonra hizmet istihdamı payının hızla arttığı bir yapısal değişim yaşamıştır.

Grafik 1. Dünya Ekonomisinde Üç Sektörün İstihdam Payları (1991-2019)

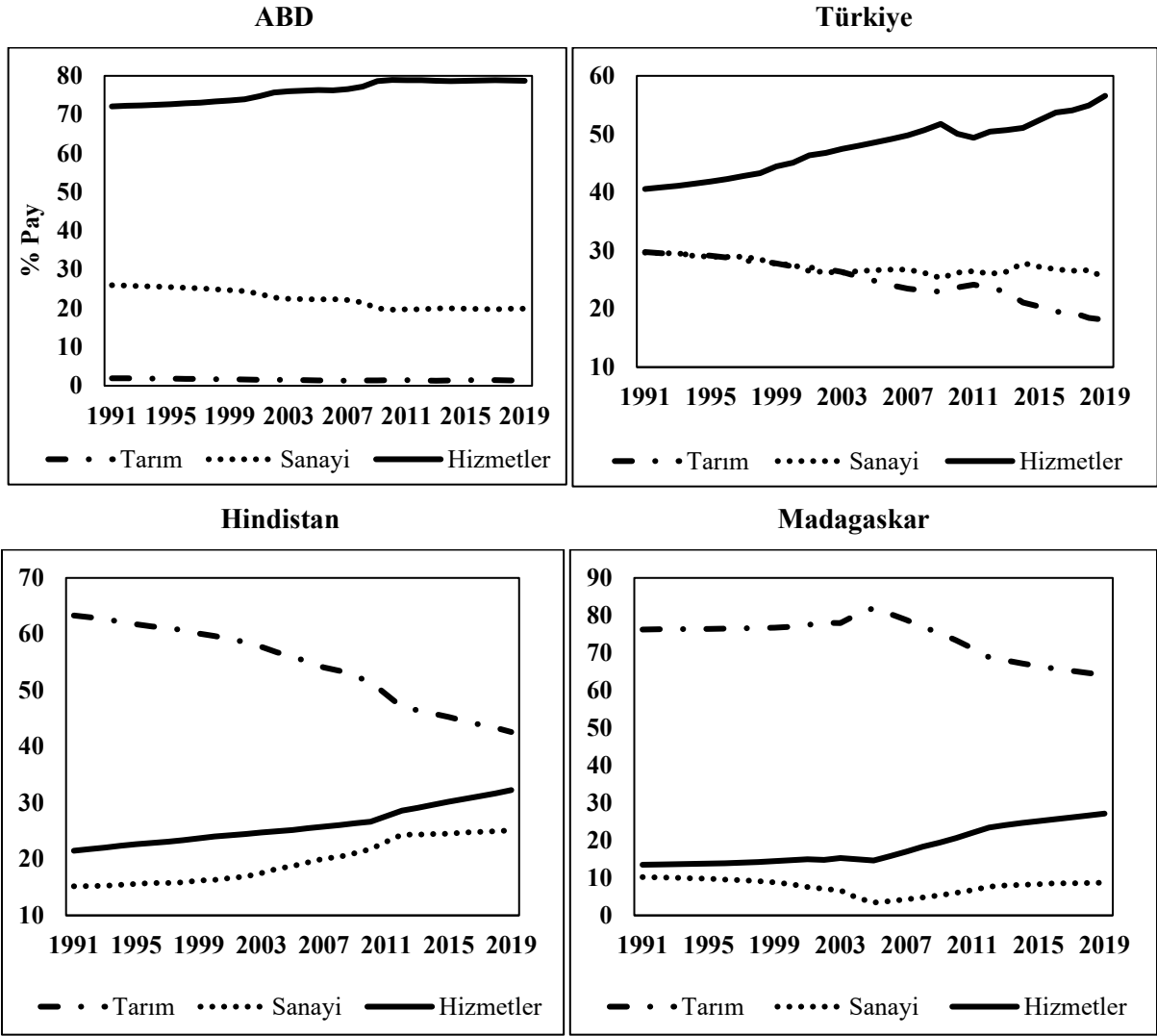
Veri: Dünya Bankası, 2022.

Not: Grafik Dünya Bankası verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ülkeden ülkeye farklılaşan sektörel kompozisyonun açıklanmasında sektörler arası toplam faktör verimliliği farklılıkları önemlidir. Dolayısıyla yapısal değişimde teknolojik gelişmenin önemli yeri olduğunu söyleyebiliriz (Swiecki, 2017). Dünya ekonomisinde 1991 yılından itibaren tarım istihdamı düşerken, hizmet istihdamının arttığı açıkça görülmektedir. Grafik 1’i tarım sektöründe artan faktör verimliliği sonucu açığa çıkan işgücünün özellikle hizmetler sektöründe istihdam edilmeye başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Ayrıca, toplam faktör verimliliğindeki artışın yanında artan tarımsal üretim maliyetleri, hızla gelişen kent yaşamının sunduğu çeşitli imkânlar sonucu köyden kente göç ve bunun getirdiği sonuçlar tarımdaki işgücünün açığa çıkmasında etkili olmaktadır. Söz konusu dönemde dünya bankası verilerine göre, üç sektör kuramına paralel olarak, kişi başı gelir 2015 yılı reel fiyatlarıyla 6774,3 Amerikan dolarından 10542,3 Amerikan dolarına çıkmıştır. Gelir artarken, hizmet istihdamının pay artışı Clark’ın (1940) görüşlerini desteklemektedir.

3.2. Farklı Gelir Gruplarına Göre Üç Sektörün İstihdam Payları

Dünya bankasının 2021 yılı gelir sınıflamasına göre yüksek, düşük ve yüksek orta ile düşük gelir gruplarından ülke örnekleri 1991-2019 dönemi için incelendiğinde literatür taraması sonucu elde edilen hizmetler pay artışı şeklindeki yapısal değişimin farklı deneyimlerle yaşandığı sonucunu destekler nitelikte bulgulara ulaşılmaktadır.

Grafik 2. Farklı Gelir Grubu Ülkelerde Hizmetler Pay Artışı

Veri: Dünya Bankası, 2022.

Not: Grafik Dünya Bankası verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

ABD ekonomisi ele alınırken öncelikle, dünya bankası verilerine göre, 2015 yılı reel fiyatları ile kişi başı GSYH'nin 1991 yılından 2019 yılına 38715 dolardan 58559 dolara yükseldiğini belirtmekte yarar vardır. Çünkü üç sektör kuramı gelir artışlarına paralel hizmet sektörü istihdamının arttığını ifade etmektedir. Grafik 2'de görüldüğü üzere ilgili dönemde gelir artarken hizmetler payı % 72,11'den % 78,73'e yükselmiştir. Sanayi istihdamının payı azalırken, tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payında sınırlı düşüş yaşansa da % 1,5 - % 2 aralığında neredeyse sabit kalmıştır. ABD verileri için üç sektör kuramı geçerli görünürken, sanayi istihdamı payındaki azalışın hizmet sektöründe istihdam edildiğini söyleyebiliriz.

Türkiye ekonomisinde ise, 2015 yılı reel fiyatları ile kişi başı GSYH 1991 yılında yaklaşık 5300 dolarken, 2019 yılında 12000 dolar civarındadır. Gelir artışlarına hizmet istihdamının pay artışı eşlik etmektedir. Ancak burada süreç 2003 öncesi ve sonrası şeklinde incelenmelidir. Çünkü 2003 öncesinde tarım ve sanayi istihdam payları birlikte düşerken, sonrasında sanayi payında kayda değer bir değişim olmamış tarım payındaki düşüş hızlanarak devam etmiştir. Ancak hizmetler istihdamının ise ilgili dönem boyu kişi başı gelir ile birlikte arttığı görülmektedir. Buradan hareketle, 2003 sonrası dönemde tarımdan çıkışın hızlanarak açığa çıkan işgücünün hizmetlerde istihdam edildiğini söyleyebiliriz.

Hindistan örneğinde ise, işgücünün büyük çoğunluğunun tarımda istihdam edildiği bir ekonomi karşımıza çıkmaktadır. 1991-2019 döneminde tarım istihdamı payında % 63,3'ten % 42,6'ya keskin bir

düşüş yaşanırken, sanayi ve hizmet istihdamı oranları istikrarlı bir yükseliş sergilemektedir. Bu anlamda, sanayi ve hizmetler arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu ileri sürülebiliriz. Dönem sonunda, hizmet ağırlıklı bir sektörel kompozisyon oluşmasa da, 2015 yılı fiyatlarıyla kişi başı gelir yaklaşık 530 dolardan 1800 dolara çıkarken buna hizmet istihdamındaki pay artışı eşlik ettiği için üç sektör kuramının geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak tarım ekonomisi olarak nitelendirebileceğimiz Madagaskar'da 2005 yılı öncesi üç sektör paylarında kayda değer bir değişim yaşanmamıştır. 2005 sonrası ise, tarım istihdamının payında % 80'den % 64'e ciddi bir düşüş yaşanırken, toplam istihdam içinde hem sanayi hem de hizmetler sektörünün payı artmıştır. Ancak 1991-2019 döneminde 2015 yılı reel fiyatlarıyla kişi başı GSYH'de yaklaşık 510 dolardan 440 dolara bir gerileme yaşanmıştır. Dolayısı ile Clark'ın (1940) sözünü ettiği gelir ile hizmet istihdamı arasındaki pozitif ilişki negatife dönmüştür.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, literatür taraması ve betimsel istatistikler kullanılarak gelir artışlarına paralel hizmetler pay artışı şeklinde yaşanan yapısal değişim olgusu araştırılmıştır.

Literatür taraması sonucunda, yapısal değişim olgusunun 17. yüzyıla dayandırılabilceği ortaya konmuştur. Söz konusu yüzyılda yapısal değişim olarak adlandırabileceğimiz olgu tarımdan tarım dışı faaliyetlere yönelim şeklinde ifade edilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, yapısal değişim kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili literatürün 1970 öncesi ve sonrası şeklinde iki alt dönemde incelenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu tespitin yapılmasında, 1970'li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. 1970 öncesi çalışmalar, 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar hizmetlere yönelim şeklindeki yapısal değişimi gelir artışlarının doğal sonucu olarak görmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise, üretim ölçeklerinin büyümesi sonucunda organizasyon yapısındaki değişimler göze çarpmakta dolayısı ile yapısal değişimin itici gücünün verimlilik olduğu ortaya konmaktadır. 1970 sonrası çalışmalar ise farklı bir çerçeveye çizmektedir. Bu dönemdeki çalışmalar yapısal değişim olgusunun nedenini bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler olarak görmektedir.

Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki istihdam paylarının ülkelerin gelir gruplarına göre incelendiği örneklerde, gelir artışlarının hizmet istihdamı oranı ile her zaman pozitif ilişkili olmayacağı, bu ilişkinin negatif olduğu (Madagaskar) örneklerin de var olduğu görülmektedir. Bunun yanında, pozitif ilişkinin var olduğu örneklerde birbirinden farklı süreçlerin işlediği de açıktır. Tarım istihdamının hızla azaldığı örneklerde tarımda açığa çıkan işgücünün hizmetlerde istihdam edildiği görülebilirken (Türkiye), hizmetler ve sanayi istihdam oranlarının birlikte arttığı durumlar da (Hindistan) görülebilmektedir. Hizmetler ile sanayi istihdamı arasındaki bu pozitif ilişki ise, hizmetler-sanayi tamamlayıcılık ilişkisinin varlığının araştırılmaya değer bir konu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada sanayideki istihdam oranı azalırken, hizmetler oranının artması durumunda hizmetlerin sanayinin ikamesi olabileceği ileri sürülerek hizmetlere dayalı büyüme modeli mümkün mü? Şeklinde önemli bir araştırma sorusu daha ortaya atılmıştır. Gelir artışlarına paralel hizmet istihdamındaki pay artışının gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de (Türkiye, Hindistan) görülebileceğini istatistiksel veriler üzerinden işaret eden bu çalışma, literatür taraması sonucunda hizmetler gelişiminin farklı deneyimlerle yaşandığı sonucuna vararak, literatürdeki "hizmetler pay artışı gelişmişlik göstergesidir" ön kabulüne kuşku ile yaklaşılması gerektiğini öne sürmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın özellikle 2000 sonrası dönemde değişen iş kültürü ve ilkelerine yönelik birçok örnek vermesi ile söz konusu dönem için önemli bir bakış açısı kazandırma potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, hizmetler ve sanayi arasındaki ikame-tamamlayıcılık ilişkisine vurgu yapılarak yapısal değişim ile ilgili yapılacak ampirik çalışmalara önemli bir ufuk açılmaktadır.

Kaynakça

- Akarçay-Gürbüz, A. (2011). Comparing trajectories of structural change. *Cambridge Journal of Economics*, 35(6), 1061-1085.
- Amazon Alexa, (2020). <https://developer.amazon.com/en-US/docs/alexa/alexa-voice-service/api-overview.html> (Erişim tarihi: 01.05.2020).
- Arunachalam, R. & Kumar, N.K. (2002). Inter-temporal comparison of inter-industrial linkages in the Indian economy (1968-69 to 1983-83). *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 15 (1), 1-30.
- Attali, J. (1981). *Les trois mondes*, Fayard: Paris.
- Bacon, R.W & Eltis, W. (1976). *Britain's economic problem: too few producers*. MacMillan: New York.
- Baldwin, R. (2019). *The globotics upheaval: globalization, robotics, and the future of work*. Oxford University Press: Oxford, England.
- Ballesta, J. A. C., Melikhova, Y. & Peinado, M. H. (2012). Services in the EU productive systems: a comparative study of the new and old member states. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 23(3), 223-232.
- Banga, R., (2005). Critical issues in India's service-led growth. *ICRIER Working Paper Series*, Working Paper, No. 171.
- Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of the urban crisis. *American Economic Review*, 57(3), 415-426.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*. New York: Basic Books Inc.
- Bell, D. (1976). *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books Inc.
- Berry, B. J. L. (1997). Reversal of a relationship: a note on the tertiary sector. *Urban Geography*, 18(5), 460-467.
- Bhattacharya, B.B. & Mitra, A. (1990). Industry-agriculture growth rates: widening disparities: an explanation. *EPW*, August 26.
- Chiu, S. & Lui, T. (2004). Testing the global city–social polarisation thesis: Hong Kong since the 1990s. *Urban Studies*, 41(10), 1863-1888.
- Clark, C. (1940). *The conditions of economic progress*. Macmillan: London.
- Cohen, S. S. & Zysman J. (1987). *Manufacturing matters: the myth of the post-industrial economy*. Council on Foreign Relations Book series NY: Basic Books.
- Dasgupta, S., & Singh, A. (2007). Manufacturing, services and premature deindustrialization in developing countries: A Kaldorian analysis. In *Advancing Development* (pp. 435-454). Palgrave Macmillan, London.
- Desmarchelier, B. & Gallouj, F. (2013). Endogenous growth and environmental policy: are the processes of growth and tertiarization in developed economies reversible?. *J Evol Econ*, 2013(23), 831-860.
- Dünya Bankası (2022). <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).
- Engel, E. (1857). Die produktions-und konsumptionsverhältnisse des königreichs sachsen. *Zeitschrift des Statistischen Bureaus des Königlich Sächsischen Ministerium des Inneren*, 8-9.
- Fisher, A. G. B. (1935). *The clash of progress and security*. Augustus M. Kelley: New York.
- Flammang, R. A. (1979). Economic growth and economic development: counterparts or competitors?. *Economic Development and Cultural Change*, 28(1), 47-61.
- Fourastie, J. (1949). Le grand espoir du xxe siècle. progrès technique, progrès économique, Progrès Social, Paris, Presses Universitaires de France, 224 p. - Réed 1989 Collection Tel Gallimard.

- Friedmann, J. & Wolff, G. (1982). World city formation: an agenda for research and action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 6 (3), 309–344.
- Fuchs, V. R. (1968). *The service economy*. General Series National Bureau of Economic Research, Columbia University Press: New York.
- Genaro, D. & Melchor, E. (2009). The Impact of the Tertiarization Process in Spanish Economic Growth From a Regional Perspective. *The Service Industries Journal*, 30(3), 359-374.
- Gershuny, J. & Miles, I. (1983). *The new service economy: the transformation of employment in industrial societies*. Frances Pinter: London.
- Gershuny, J. (1978). *After industrial society? the emerging self-service economy*. MacMillan, New York.
- Hamnett, C. (1994a). Social polarisation in global cities: theory and evidence. *Urban Studies*, 31(3), 401–424.
- Hamnett, C. (1994b). Socio-economic change in London: professionalisation, not polarisation, *Built Environment*, 20(3): 192–203.
- Hamnett, C. (2003). *Unequal city: London in the global arena*. Routledge: London.
- Jefferson, M. (1939). The law of the primate city. *Geographical Review*, 29, 226–232.
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom: an inaugural lecture*. Cambridge University Press: England.
- Kuznets, S. (1957). Quantitative aspects of the economic growth of nations: II. industrial distribution of national product and labor force. *Economic Development and Cultural Change*, 5(4), 1–111.
- Kuznets, S. (1966). *Modern economic growth, rate, structure and spread*. Yale University Press: New Haven.
- Lin, J. Y., & Wang, Y. (2020). Structural change, industrial upgrading, and middle-income trap. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20(2), 359-394.
- Lipietz, A. 1980. *Le tertiaire, arborescence de l'accumulation capitaliste*, Crit Écon Polit 12, 37–69.
- Mitra, A. (1988). Disproportionality and the services sector: A note. *Social Scientist*, 3-8.
- Murata, Y. (2008). Engel's law, petty's law, and agglomeration. *Journal of Development Economics*, 87 (2008), 161–177.
- Petty, W. (1690). *Political arithmetic*. In: Hull, C.H. (Ed.), 1899. *The Economic Writings of Sir William Petty*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Pinto, A. (1984). Metropolization and tertiarization: structural distortions in Latin American development. *United Nations, CEPAL Review*, (24), 17-38.
- Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 2016(21), 1–33.
- Rowthorn, R. & Wells, J. (1987). *De-Industrialization and foreign trade*. Cambridge University Press: Cambridge, UK.
- Saladin, J. B. & Crankshaw, O. (2009). Social polarisation or professionalisation? another look at theory and evidence on deindustrialisation and the rise of the service sector. *Urban Studies*, 46(3), 645–664.
- Sassen, S. (1994). *Cities in a world economy*, Pine Forge Press: Thousand Oaks, CA.
- Sassen, S. (1998). *Globalisation and its discontents: essays on the new mobility of people and money*. The New Press: New York.
- Soja, E. (1991). Dual city: restructuring new york, poles apart: urban restructuring in New York and Los Angeles. in: J. Mollenkopf and M. Castells (Eds) pp. 361–376. New York: Russell Sage Foundation.

- Stigler, G. J. (1956). Trends in employment in the service industries. *National Bureau of Economic Analysis*, 59, General Series, National Bureau of Economic Research.
- Swiecki, T. (2017). Determinants of structural change. *Review of Economic Dynamics*, 24 (2017), 95–131.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 59-77.
- ZDNet, (2016). <https://www.zdnet.com/article/what-new-technologies-will-improve-customer-service/> (Erişim tarihi: 01.05.2020).

NAMIK KEMAL'İN HÜRRİYET KAVRAMINA BAKIŞI

Enes Atakan ÇAKIR¹

Öz

İnsan önceleri eyleyen sonrasında ise düşünen bir varlık olarak ifade edilir. İlk aşamalarda eşit olan lakin daha sonraları bu eşitliği kaybeden insanlar zamanla diğerlerinin kölesi haline gelmiştir. Köleliğin farkına varan insan eşitliğini ve hürriyetini aramıştır. Hürriyet kelimesi özellikle Fransız İhtilali ile birlikte hatırlanmış ve hürriyet kavramının yanında eşitlik, kardeşlik, vatan gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Türk yazınında bu kelimeler daha çok Namık Kemal ile anılır. Türk modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan Namık Kemal yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin önemli entelektüellerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için düşünceler geliştiren ve bunları gazete, şiir, roman ve tiyatro gibi eserlerle anlatmaya çalışan Namık Kemal Yeni Osmanlılar akımının öncüleri arasında yer almıştır. Türk yazınına vatan, millet, hürriyet kelimelerini katan Namık Kemal, bu alanda birçok düşünür öncülük etmiştir. Bu çalışma Namık Kemal'in "hürriyet" anlayışını incelemektedir. Namık Kemal Avrupa ile bağlarının olmasına rağmen modernleşmeyi topyekûn bir Batılılaşma olarak ele almamış, onun sadece faydalı olabilecek teknolojisini ve bilim anlayışını öğrenmek gerektiği görüşünü benimsemiştir. Yaşamı boyunca İslam ve Türk kültürü ile bağını koparmayan Namık Kemal, İslam değerlerini ve Batı'nın bilimsel gelişmelerini sentezleme girişiminde bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Namık Kemal, Hürriyet, Türk Modernleşmesi.

Jel Kodları: Z19, Z00, Z13.

THE CONCEPT OF LIBERTY IN TERMS OF NAMIK KEMAL'S PERSPECTIVE

Abstract

The people were a being who first acts and then thinks. People who were equal in the first stages but lost this equality later became enslaved. People that realized slavery sought equality and freedom. The word freedom was primarily remembered during the French Revolution, and concepts such as equality, fraternity and homeland emerged with freedom in this period. In Turkish literature, these words are referred to by Namık Kemal. Namık Kemal has an important place in Turkish modernization. He was one of the influential intellectuals of the Ottoman Empire during his lifetime. Namık Kemal, who developed ideas for the survival of the Ottoman Empire and tried to explain them with works such as newspapers, poetry, novels and theater, was among the pioneers of the New Ottomans movement. Namık Kemal, who added words such as homeland, nation and freedom to Turkish literature, pioneered many thinkers in this field. This study examines Namık Kemal's understanding of "freedom". Although Namık Kemal had ties to Europe, he did not think of modernization as a total westernization. Still, he believed that only using technology and understanding science should be taken from it. He never thought of breaking his ties with Islam and Turkish culture; on the contrary, he attempted to synthesize the scientific developments of Islam and the West.

Keywords: Namık Kemal, Freedom, Turkish Modernization.

Jel Codes: Z19, Z00, Z13.

---

¹ Lisansüstü Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ/TÜRKİYE. enesatakancaakir@gmail.com. Orcid No: 0000-0001-8660-3133

Makalenin Türü (Article Type): Derleme Makale (Review Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 22.01.2022

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 12.04.2022

Atf (Cite): Çakır, E. A. (2022). Namık Kemal'in Hürriyet Kavramına Bakışı, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(1), 65-72.

1. Giriş

Namık Kemal Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan geri kaldığı dönemlerde doğmuştur. Geri kalmışlık ve dışarıdan gelen tehditler Osmanlı Devleti'ni hareketsiz bırakmış ve o dönemdeki çoğu aydını rahatsız etmiştir. Avrupa devletleri tarafından iç politikasına müdahale edilen bir devlet konumuna gelen Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesi modern olmaktır. Modern olmak için modernleşmiş olan devletleri örnek almak ve onlar gibi davranmak akla gelen ilk düşünceler arasındadır. Dönemin modern devletleri Avrupa devletleri olduğundan dolayı Osmanlı yüzünü Avrupa'ya çevirmiştir. Fakat tam bu noktada belli başlı problemler ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Batı olarak adlandırılan Avrupa devletlerinin toplum yapısı ve Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı birbirinden farklıdır. Batı'nın insana, devlete, siyasete ve dine bakışı ile Osmanlı'nın bakışı aynı değildir. Bu durumda Batı'dan alınan şeyler Osmanlı Devleti sınırları içinde sorunsuz bir şekilde işlev görmemiştir. Bu noktada farklı yöntemler izlemek gerektiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bir tarafta tam anlamıyla Batılı olmak gerektiği görüşü mevcutken diğer taraftan Batı'nın belirli özelliklerini almak gerektiği görüşü vardır. Batı'dan alınacak yeniliklerin Osmanlı Devleti'nde düzgün işlev görebilmesi için toplumun da devletin de Batı toplumu ve Batı devleti gibi olması gerekir. Ancak söz konusu toplumlar ve devletler aynı değildir. Bu doğrultuda toplum ve devleti belirli reformlar veya hamlelerle Batılı gibi tasarlamak gerekmektedir. Fakat bu görüşe karşı olarak, devletin ve toplumun Batı'ya benzemesine gerek olmadığı, böyle olduğu takdirde toplum olarak özünü ve kültürünü kaybedeceği görüşü vardır. Bu görüş, Batı'nın bilim ve teknolojik gelişmelerdeki üstünlüğünün herkes tarafından kabul edilmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, bu görüşe göre Batı'nın teknolojik yeniliklerini almak demek Türk kültürünü ve değerlerini terk etmek demek değildir. Binlerce yılı aşkın Türk ve İslam kültürünü bir kalemde silip atmak gerçekleşmesi kolay olan ya da istenilen bir durum değildir. Namık Kemal İslam ve Türk kültürü ile Batı'nın bilim anlayışını sentezleme açısından önemli bir yere sahiptir. Namık Kemal, Batılılaşım fakat özümüzü, kültürümüzü, kimliğimizi ve dinimizi koruyalım anlayışına sahiptir. Çünkü Namık Kemal için iyi bir yönetim şekli, dini hukuk olan şeriatın gerekliliklerini yerine getiren bir yönetim şeklidir(Mardin, 1996, s. 322). Batı'nın ve Osmanlı'nın toplum anlayışının farklı olması, uygulamaların da farklı olması gerektiği anlamını taşımaktadır. Batı liberal düşüncesinde hak, hukuk, hürriyet gibi kavramlar genel olarak bireyi temele alır. Fakat Doğu devletlerinin hakim olduğu bir düşünce dünyasında yetişmiş olan Namık Kemal için bu ifadeler birey ile birlikte halk kavramını da öne çıkarmaktadır (Polat & Erdoğan, 2020). Kendine has değerleri koruyabilmek için halkın bilinçlenmesi gerektiğini düşünen Namık Kemal, eserlerinde de halkın anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Halkın genel itibari ile bazı tehlikeleri öngörememesi yeteri kadar bilinçli olmadığı düşüncesini doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu bilinçsizliğin farkında olan Namık Kemal, eserlerini halkı bilinçlendirme gayesi ile kaleme almıştır. Namık Kemal'in vatan ve hürriyet kavramlarına eserlerinde sıkça yer vermesi bu bağlamda ele alınmalıdır.

2. Namık Kemal'in Hayatı

Namık Kemal 1 Aralık 1840 yılında Tekirdağ'da hayata gözlerini açmıştır. Küçük yaşta annesini kaybeden Namık Kemal, dedesi ve ninesi tarafından yetiştirilmiştir. Dedesi ile birlikte Afyonkarahisar, Kars ve Sofya'da bulunmuştur. Çeşitli sebeplerden dolayı şehir değişikliği yapmış bu yüzden de hep özel hocalar tarafından eğitim almıştır. Asıl adı Mehmet Kemal'dir. Namık ismini ona Sofya'da kaldığı dönemde tanıştığı Eşref Paşa tarafından verilmiştir. Küçük yaşlarda edebiyat, tasavvuf ve aruz dersleri alan Namık Kemal muhafazakâr bir tutuma sahiptir. Ustası Lefkoçalı Galip ve meclis şairleri ile kurduğu ilişkiler dolayısıyla Namık Kemal'in İslami inancı erken dönemlerde güçlenmiştir (Mardin, 1996, s. 320). 1857 yılında Sofya'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal burada Hariciye Nezareti Tercüme Odası'nda görev almaya başlamıştır (Polat & Erdoğan, 2020, s. 403). İstanbul'da önemli isimlerle temas halinde olan Namık Kemal entelektüel birikimine önemli katkılar sağlamıştır. Ziya Paşa, Leskofçalı Galip, Ahmet Arif Hikmet ve Şinasi gibi isimlerle tanışmış, şair topluluğu olan Encümen Şuara'da yer

almıştır. Şinasi ile olan münasebeti sayesinde Tasvir-i Efkar gazetesinde siyasi ve sosyal konuları içeren yazılar yazmıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesi amacını taşıyan Namık Kemal sosyal ve siyasi konular hakkında yazılar yazmaya başlamasının ardından ilerleyen dönemde İttifak-ı Hamiyet teşkilatına katılır (Ekinci, 2021, s.21). Bu teşkilatın bazı kurucu üyeleri yazdıkları eleştirel yazılardan dolayı yurtdışına kaçmak zorunda kalmışlardır. Namık Kemal’ de yazmış olduğu Şark Meselesi yazısı yüzünden Erzurum Vali Muavinliği’ne sürgün edilmiştir. Bu görevi icra etmek konusunda tereddütte kalan Namık Kemal’i Mısır prensi Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar adına çalışmalar yapmak için Paris’e davet eder (Ekinci, 2021, s. 22) Ziya Paşa ile önce Paris’e giden Namık Kemal ardından 1868’de Hürriyet gazetesini çıkaracakları Londra’ya gitmiştir (Öztaş, 2020, s. 434). Sosyal ve siyasal yazılar yazmaya devam eden Namık Kemal bir süre sonra İngiltere’den ayrılarak İstanbul’a geri döner. İstanbul’da belki de sürgünün vermiş olduğu çeşitli sıkıntıları tekrar yaşamamak için muhalif yazılarına ara verir. Daha sonra “İbret” gazetesinde yazmaya başlayan Namık Kemal’in gazetede çıkan “Garaz Marazdır” isimli yazıdan ötürü gazete dört aylığına kapatılır ve Gelibolu’da mutasarrıf görevine atanır (Ekinci, 2021). Gelibolu’da kısa süren bu görev sonunda tekrar İstanbul’a dönmüş ve daha sert eleştiriler yazmaya başlamıştır. Bu sıralarda “Vatan Yahut Silistre” isimli piyesini yazmıştır. Piyeste vatan ve millet vurgusunun yoğun olması üzerine, halk bundan çok etkilenerik İstanbul sokaklarında “Yaşasın vatan, yaşasın Kemal” ve benzeri sloganlarla yürümeye başlar (Ekinci, 2021, s. 23). Namık Kemal’in ses getiren bu eseri, hükümet kanadında ciddi tedirginliğe yol açmış ve Magosa’ya sürgün edilmiştir.

Namık Kemal’in, Magosa’da Mutasarrıf olan Veys Paşa’nın kendisine verdiği destekler sayesinde pek fazla sürgün hayatı yaşadığı ifade edilemez (Sarıçoban, 2019). V. Murad’ın tahta geçip af ilan etmesiyle birlikte Kıbrıs’tan ayrılarak 19 Haziran 1876’da tekrar İstanbul’a ulaşmıştır (Öztaş, 2020, s. 434). Ancak V. Murad sağlık problemleri yüzünden tahtan indirilmiş yerine II. Abdülhamit geçmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde mecliste okuduğu bir beyit yüzünden tutuklanan Namık Kemal Girit adasına yerleşmesi şartı ile serbest bırakıldı. Daha sonra kendi istediği ile Midilli’ ye gönderildi. Bunun üzerinde Namık Kemal, 19 Temmuz 1877 günü İstanbul’dan Midilli’ye doğru yola çıktı (Sarıçoban, 2019, s. 523). Midilli’de yedi sene kalan Namık Kemal, orada Rum halkı ve memurlarla yaşadığı anlaşmazlıklar dolayısıyla 1884 yılında Rodos Mutasarrıflığına atandı. Rodos’ta üç yıl kalan Namık Kemal, bir yabancı konsolosun evine yapılan saldırı sebebiyle oradan alınmış ve Aralık 1877 yılında Sakız Mutasarrıflığı’na tayin olmuştur (Sarıçoban, 2019, s. 524). Burada daha önce yakalandığı zatürre hastalığı sebebiyle hayata gözlerini yummuş ve Padişah II. Abdülhamit, Gelibolu’da Namık Kemal için bir türbe yaptırmıştır.

3. Hürriyet Kavramı

Hürriyet kavramı farklı algılamalara açıktır. Hürriyet genellikle özgürlük kelimesinin eş anlamlısı olarak ifade edilir. Bu ifade yanlış değildir. Hür insan özgür insan anlamına gelir. Ancak bu hür algısı döneme, coğrafyaya, toplum yapısına, inançlara ve geleneklere göre fark gösterebilmektedir. Örneğin Antik çağ filozoflarından Aristoteles, herkesin hür olamayacağını, doğası gereği köle veya hür olduklarını belirtir. Ortaçağ’a damga vuran Hristiyan papaz ve filozof olan Augustinus’a göre ise hürlük yalnızca her şeyi yaratan Tanrı’ya aittir. İnsan geçici bir beden ve hayatta hür olamaz. Çünkü insanın her istediğini yapabilecek kudreti yoktur. Bundan dolayı da hürlük her şeyin sonsuz yaratıcısı olan Tanrı’ ya uygundur. Aydınlanma çağına etki eden birçok düşünürü göre ise hürlük tüm insanlığın hakkıdır. Jean Jacques Rousseau, meşhur toplum sözleşmesi eserinde tüm insanların doğası gereği özgür olduğunu ancak onu kısıtlayan çevresel, yönetsel, kültürel “zincirler” olduğunu belirtmektedir (Rousseau, 2016). Öte yandan hürriyet bazılarına göre kazanılması, yani uğruna savaşılmaması gereken bir şeydir. Dolayısıyla her insan hür olamaz ancak bazıları olabilir. Hürriyet birçok açıdan algılanabilir. Maddi yönden bakıldığında bedensel olarak insanın tamamen hür olabilmesi imkânsızdır. Hür olmayı düşünsel bir durum ise düşünceyi etkileyen çevresel, iklimsel, yönetsel vb. çok farklı etkenler olduğu

göz önünde bulundurulursa tamamıyla düşünce hürlüğünden bahsedilebilir mi? Bu tartışmalar genellikle felsefi tartışmalardır.

“*Türkçede hürriyet sözcüğü, Arapça ‘hurr’ dan türetilmiş soyut bir isim olan ‘hürriyya’ kelimesinden gelir*” (Sarıçoban, 2019, s. 517). Arap dünyasında yaygın olarak hukuk ve sosyal yaşamda kullanılmıştır. Hürriyet, bağlı olmama, engellenmemiş olma, dışarıdan etkilenmemiş olma, zorlanmamış olma şeklinde ifade edilir (Akarsu, 1984). Tarih boyunca yaşamlarına başka güçlerin (ki bu bir tanrı, yıldızlar, nesnelere, insanlar, doğa olayları gibi maddi veya manevi akla gelebilecek her şey olabilir) müdahale edip etmediği insanlar tarafından hep merak edilmiştir. Bu sebeptendir ki hürriyet kavramı, hukuk, psikoloji, felsefe, din gibi alanların dolaylı veya dolaysız yönden ilgilendikleri bir konu olmuştur. Günümüzde hürriyet genel anlamda birinin başkalarına herhangi bir zarar vermeden, istediği her şeyi yapabilme imkânına sahip olması olarak algılanmaktadır. Öte yandan hürriyet irade ile bağlantılı olduğundan ancak insanla birlikte anlam kazanabilir. Hürriyet sorununun ancak birey olan insana izafetle çözülebileceği aşikârdır (Çuhadar, 2007). Hürriyet problemi devlet yönetimi açısından değerlendirildiğinde sınıflar arasındaki rekabetin ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında ortaya çıkan yeni sınıfların hürriyet için mücadele ettiği, egemen güçlerin ise sahip olduğu iktidarı kaybetmemek için diğer sınıflara kısıtlı hürriyet tanıma eğilimi içine girdikleri ve hürriyet kavramının içeriğini boşaltarak çıkarları doğrultusunda kullandıkları görülmüştür (Çuhadar, 2007, s. 146). Başka bir deyişle devlet nazarında hürriyet, yönetenler ve yönetilenler arasındaki çatışmaların veya mücadelelerin bir parçasıdır. Yönetenler hürriyete daha az anlam yüklemeye eğilimindeyken, yönetilenler hür olmayı hayatın temel amacı olarak algılamaya eğilimlidirler. Bu durumda yöneten sınıf hürriyeti görmezden gelirken yönetilenler bunun önemini her fırsatta dile getirirler. Dolayısıyla hürriyet mücadelesi baskı altında olan gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir.

4. Namık Kemal ve Hürriyet Kavramı

Osmanlı Devleti 600 yılı aşkın bir süre hüküm sürmüştür. Tarihteki birçok devlet gibi Osmanlı Devleti de kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma dönemlerinden geçmiştir. Özellikle yükselme döneminde dünyadaki hakim siyasi güç olan Osmanlı Devleti, gerileme ve dağılma dönemlerinde bu hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi ve ulus devletlerin doğuşu Osmanlı Devleti’nde de kırırndanmalara sebep olmuştur. Artık Osmanlı Avrupa karşısında kurduğu üstünlüğü kaybetmiş ve Avrupa’nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu geri kalmışlık birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir ancak farklı çözüm yolları önerilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşamış ve devletin yıkıldığını görmese bile dağılma sürecine yakından şahit olan Namık Kemal, “Yeni Osmanlı” hareketinin önemli isimlerinden biridir. Bu hareketin temel gayesi Osmanlı Devleti’ni içine düştüğü durumdan kurtarıp yıkılmasını engellemektir. Kurtuluş olarak ima ettikleri şey İslam değerlerini kaybetmeden Avrupa devletleri gibi modern olmaktır. Başka bir deyişle yeni Osmanlıların görüşlerine göre Osmanlı Devleti Batılılaşmayı gerçekleştirirken Müslümanlığı muhafaza etmeliydi (Polat & Erdoğan, 2020, s.405). Pek çok fikir ayrılıkları olsa da birleştikleri bir nokta vardı o da devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaktı.

Avrupa’da gelişen teknolojilerin ve yaşanan devrimlerin etkisinde kalan Osmanlı aydınları, devletin acilen kendini reforme etmesi gerektiği kanaatine varmışlardır. Reformların kaynağı genellikle askeri, siyasi ve teknolojik olarak üstün kabul edilen Avrupa devletleri olmuştur. Avrupa tarzı okullar ve eğitimlerin yapılabilmesi için Avrupalı öğretmenler getirilmiştir. Avrupa devletlerinin örnek alınmasının sonucunda Osmanlı Devleti’nde bazı uygulamaların Avrupa devletlerindeki gibi işlev görmediğinin farkına varılmıştır. Bu sırada fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bazı aydınlar “Topyekun Batılılaşmalıyız” anlayışını savunurken bazıları ise “Batının sadece teknolojisini almalıyız” anlayışını savunmuşlardır. Bu noktada Namık Kemal ikinci görüşü savunanlardandır. Namık Kemal burada dine

ve kültüre müdahale edilmemesi, ancak teknolojik ve yönetim anlamında değişikliklerin olması gerektiği görüşündedir. Hatta İslam'ın modern çağa ayak uyduramadığı ve bu yüzden terk edilmesi görüşlerine karşın Namık Kemal, İslam'ın geri kalmışlığının sebebinin içinde barındırdığı kusurlarda değil, onu kendi kendine gelişmesine engel olmaya çalışan Batı devletlerinde görmekteydi. Hilmi Ziya Ülken'e göre Namık Kemal, maneviyat açısından islami ve doğulu, şekil olarak batılı olmak isteyen düalist Tanzimat zihniyetini en iyi ifade eden kişidir. İslam değerlerini ve hayat tarzını destekleyen Namık Kemal, Avrupalılara karşı İslam'ın başarılarını savunmakla beraber Avrupa kuvvetine karşı dengeleyici bir kuvvet olarak Osmanlı liderliğinde “panislamik” bir birlik fikrini ileri sürmüştür (Lewis, 1993, s. 141).

Namık Kemal “*Devletin kurtuluşunu meclislerde, Anayasada aramıştır*” (Sarıçoban, 2019, s. 525). Yeni Osmanlı hareketi sebebiyle Londra ve Paris'te bulunan Namık Kemal orada Fransız düşünürlerden ve Fransız İhtilali'nin sonuçlarından etkilenmiştir. Namık Kemal siyasi görüşlerini Montesquieu ve Rousseau'dan, yönetim şekli anlayışını da Londra ve Paris'teki parlamentolardan almıştır (Lewis, 1993, s. 142). Liberal düşüncelerle İslam'ı kaynaştırmaya çalışan Namık Kemal, esasen İslam'ın liberal ve özgürlükçü bir din olduğunu ispatlama çabasındadır. Egemenliğin belirli kişilere ya da sınıflara ait olmadığını aksine herkesin egemenlik hakkı olduğunu Londra'da çıkarttığı “Hürriyet” gazetesinde yazan Namık Kemal, egemenliğin esasen İslam gelenekleri içinde bulunduğunu kanıtlayarak meşrutiyet istemekteydi (Sarıçoban, 2019, s. 525). Namık Kemal'in bu kadar padişahçı ve islamcı olması bazı aydınlar tarafından eleştirilse de o bu görüşlerini değiştirmemiştir. Namık Kemal Türkiye'de parlamenter hükümet ve insan haklarından bahseden ilk kişi olmamasına rağmen bu kavramlar arasında bağlantı kuran, yasalara bağlı bir demokrasi fikrini açık bir şekilde dile getiren ilk kişidir (Lewis, 1993, s. 142). Namık Kemal ne olursa olsun hangi sisteme geçilirse geçilsin Padişah ve İslam ile birlikte sentezlenmesi görüşündeydi. Başka bir deyişle Namık Kemal ihtiyaçlar neticesinde adaptasyon amacı gütmekteydi. Batı ile temasında büyük bir ayıklama fikriyle hareket etmekteydi (Tanpınar, 1977, s. 76). Eğer Türk düşünce dünyasını gelenekçiler ve moderniteçiler olarak ikiye ayırırsak Namık Kemal'i devlet anlayışında moderniteci, toplum anlayışında gelenekçi olarak ifade etmek yanlış olmaz.

Namık Kemal Türkiye'de iki fikrin havarisi olarak ün yapmıştır: Hürriyet ve vatan (Lewis, 1993, s.141). Koyu bir vatansever ve hürriyetçi bir kişiliği olmasına karşın dinine bağlı bir Müslüman olan Namık Kemal “Vatan” kavramından bahsederken topluluğu değil, üzerinde yaşanan toprağı ifade etmek istemiştir (Lewis, 1993, s. 141). Polat ve Erdoğan (2020)'a göre Namık Kemal'de hürriyet ve vatan düşüncesinin ilerlemesi kendisinin Fransızcaya hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Fransız aydınların ihtilal ve aydınlanma sonrası düşünceleri liberal perspektifte gelişmiştir. Bu liberallik Namık Kemal üzerinde de etkisini gösterir. Batı'da birey temelli bir toplum modeli hâkimken Osmanlı'da devlet temelli bir toplum yapısı hâkimdir. Hal böyle iken Osmanlı'da ve Avrupa devletlerinde bireye bakış ve tanınan haklar aynı değildir. Namık Kemal bu farklılığı uzlaştırma çabası içine girmiştir. Bu sebeplerden ötürü Namık Kemal hürriyet ve cumhuriyet fikirlerine yabancılığı olmayan bir aydındır. Londra'da “Halkın hakimiyet kurması halinde cumhuriyet kurma hakkı da olması gerekmez mi?” sorusuna, “Elbette, o hakkı kim inkar edebilir? İslam dini de bir bakıma cumhur değil midir?” cevabını vermiştir (Banarlı, 1971, s. 895).

Ahmet Hamdi Tanpınar Namık Kemal'in şahsiyetini yansıtan en uygun kavramın hürriyet olduğunu ifade eder (1977, s. 212). Namık Kemal'e göre hürriyete sahip olmak için çetin bir mücadele gerekir. Kazanılması gereken hürriyet uğruna can verilecek kadar önemlidir. Namık Kemal Hürriyet gazetesindeki yazılarında hürriyet hakkının herkese ait olduğunu belirtir. Kişinin hürriyet hakkı, toplumun ve başkalarının zararına olmamak şartı ile vardır. Namık Kemal'e göre hür kişi başkalarının hürriyetine müdahalede bulunmadığı takdirde istediğini yapabilen ve istemediğini yapmaya zorlanmayan kişidir. Hür insan sahip olduğu bütün haklardan yararlanmalı ve başkaları tarafından

engellenmemiş olmalıdır. Eğer herkes dilediğini ifade etme hürriyetine sahipse bazı düşünceler devlet, toplum ve birey için kötü sonuçlar doğurmaz mı? Hürriyet kötü emeller için kullanılamaz mı? Hürriyet zaman zaman kötü emeller için bir araç olarak kullanılsa da ona yine hürriyetle karşılık verilmesi gerektiğini belirten Namık Kemal, din baskısı, devlet baskısı veya zulümden kaçınılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda hürriyet kavramı devlet, toplum ve birey arasındaki en hassas noktalardan biridir. Namık Kemal'e göre hürriyete dayalı bir toplum, düzenin sağlandığı, insanların esaretten kurtulduğu, ilerlemenin ve gelişmenin mümkün olduğu toplumlardır.

Türk modernleşmesine yaptığı katkılar sebebiyle Namık Kemal önemli etkiler yaratmıştır. Onun fikirleri ve bunları aktarma biçimi, etkili bir düşünür ve bürokrat olmasının yanında sanatçı kişiliğini de göstermektedir. Namık Kemal'in diğer çağdaşlarından ayrılan en temel özelliklerinden biri olan sanat toplum içindir anlayışını benimsemesi ve halkı sanat yolu ile bilinçlendirmesidir. Kendisinden sonra gelen çoğu düşünür, yazar ve politikacı üzerinde önemli bir etki bıraktığı gibi vatan, millet, hürriyet kavramlarının Türk literatürüne aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk' ün üzerinde de önemli bir tesiri olduğunu burada belirtmek gerekir. Ulus-devletlerin kurulmaya başlandığı, tabuların yıkıldığı, dengelerin değiştiği yeni bir dönem de Namık Kemal düşünceleri ve eserleriyle her zaman edebiyatta, tiyatrodaki, şiirde ve siyasette değinilmesi gereken bir kişilik olmuştur.

5. Namık Kemal'in Eserlerinde Hürriyet Kavramı

Namık Kemal gazete, tiyatro, roman, şiir gibi alanlarda pek çok eser vermiş ve bazılarında türünün ilk örnekleri olarak sayılan eserler ortaya koymuştur. İlk tarihi ve edebi roman gibi birçok ilke imzasını atmıştır. "Sanat toplum içindir" anlayışına sahip olan Namık Kemal'in bu kadar başarılı olmasının sebebi Şerif Mardin (1996)'e göre, "*çağdaşları ile karşılaştırıldığında daha yalın ve halkın anlayabileceği bir dil kullanmasıdır*". Namık Kemal sanatı toplumu bilinçlendirmek için bir araç olarak görmüş ve dönemin sorunlarını halka anlatabilmek için onların zihinlerinde gezinmiştir. Siyasi yönü kadar edebi yönüde güçlü olan Kemal, tiyatroyu halkın bilinçlenmesi için bir araç olarak görmüştür. Ancak ortak bir bilinç yaratarak devletin içine düştüğü durumdan kurtulabileceğini savunur. Ortak bir bilinç için ortak bir dil, ortak bir vatan, ortak bir hürriyet anlayışı gerekmektedir. Onun vatani içine düştüğü durumdan kurtarmak için yanıp tutuşan vatansever şiirleri, Türklerin vatan gibi kavramlar ile ilk defa tanışmalarını sağlamış ve günümüzde Türkçe antolojilerinin hala önemli bir parçası olmaya devam etmektedir (Mardin, 1996, s. 316).

*"Ne gam pür-âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten "
(Hürriyet savaşı korku dolu bir ateş olsa da dert değil;
insan olan bir can için savaş meydanından kaçır mı?)*

(Türk Dili ve Edebiyatı, 2007)

Hürriyet kasidesinden alınan bu alıntıda görüldüğü gibi Namık Kemal eserlerinde hürriyetin ölümü göze alarak savunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunu belirtirken de halkın anlaması için dilini sadeleştirmiş ve onun eserlerini okuyanlar Namık Kemal'in vermek istediği inanç ve cesareti net bir şekilde idrak etmiştir. Hürriyet kasidesinde yeniliklerin faydalı olduğunu savunmaya çalışan Namık Kemal şiir dilinde de farklılıklar yapmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen yenilikler beraberinde başka farklılaşmaları da getirmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk de Namık Kemal'in eserlerini okuyup ondan etkilenenler arasındadır. Öyle ki Atatürk bir konuşmasında "Namık Kemal benim duygularımın babasıdır" demiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temellerini atarken Namık Kemal'in vatan ve hürriyet

kavramlarının ışığında hareket etmiştir. Görüldüğü üzere Namık Kemal bir devletin yıkılmaması için ne kadar çaba harcasa da yıkılan devletin yerine kurulan Cumhuriyetin üzerinde de etkisini çok net bir şekilde göstermiştir.

Namık Kemal şiir, roman, gazete gibi alanlarda kalem oynatmış ancak tiyatroyu ayrı bir yere koymuştur. O tiyatroya hem eğlence gözüyle hem de eğitici bir gözle bakmaktaydı. Türkiye’de farklı türlerde tiyatro eserlerinin yazılması ve sahnede sergilenmesi, dilin herkes için anlaşılır bir dil olması ve halkın vicdanına seslendiği gibi eğlendirirken aynı zamanda eğitmesi gerektiğini düşünmekteydi (Sarıçoban, 2019, s. 527). Namık Kemal tiyatroyu hayatı yansıtan bir araç olarak kabul eder. Bu yüzden de eserleri arasında tiyatroya hayati bir önem atfetmiştir. Çünkü tiyatroyu toplumu harekete geçirme potansiyeli en yüksek olan araç olarak görür. Tiyatroyu, halka vermek istediği mesajları en iyi şekilde ileten bir sanat olarak gören Namık Kemal, toplum meselelerini olay ve kahramanlarının düşünceleri vasıtasıyla sunmuştur (Sarıçoban, 2019, s. 527).

Bunun en iyi örneği “Vatan Yahut Silistre” adlı tiyatro eserinde görülmektedir. Namık Kemal’in oyunun oynanmasından önce endişelendiği birtakım şeyler vardı. Eserin temel konusu “vatan sevgisi” idi. Ancak vatan kavramı halk arasında bilinmemekteydi ve halk Namık Kemal’in ifade etmek istediği şeyi algılayamaz durumdaydı. Vatan denildiğinde akla bireyin doğduğu yer gelmekte idi (Sarıçoban, 2019). Oysa eser bugün anladığımız bir manada vatan bütünlüğünden bahsetmekteydi. Nitekim Namık Kemal eserin oynanmasından kısa bir süre önce meşhur “Vatan” makalesini yazarak izleyicileri oyun için hazırlama çabasına girmiştir. 1873’ te Güllü Agob tiyatrosunda sergilenen bu oyun büyük bir etki yaratmıştır. Namık Kemal’in beklemediği bir şekilde etki yaratan oyun halk tarafından olumlu tepkiler almasına karşın hükümet tarafından endişe ile karşılanmıştır.

Bu yaşananlar eser için olumlu olmasına ve Namık Kemal’in popülerliği yükselmesine rağmen sonuç Namık Kemal için iyi olmamıştır. Eser oynandığı sırada söylenen “Allah, muradınızı versin!”, “Muradımız budur!” laflarında geçen “Murad” kelimesi Abdülaziz’i oldukça tedirgin etmiştir. Çünkü kendisinden sonra padişah olacak olan varisin adı da Murad’dı. Bundan dolayı problem bir hükümet probleminde çok padişahlık meselesi haline gelmiş ve Namık Kemal ile arkadaşları cezalandırılmıştır” (Sarıçoban, 2019, s. 528). Akabinde “İbret” gazetesi kapatılmış, Namık Kemal ve arkadaşları cezalandırılmıştır. Namık Kemal 3 yılı aşkın süre sürgünde kalmıştır. Hükümet tiyatro üzerindeki sansürü her geçen gün arttırmış, diğer eserleri de kontrol altında tutma politikası benimsemiştir.

6. Sonuç

Osmanlı Devleti’de ortaya çıkan sorunların çözümü bir çok aydına göre modernleşme yolundan geçmekteydi. Fakat modernleşme kavramı farklı algılanmaktaydı. Bazı modernleşme düşünceleri sert ve kesin adımlar gerektirirken bazıları daha yumuşak ve ılımlıydı. Namık Kemal böylesine modernleşme tartışmalarının olduğu bir fikir ortamında yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığı, devletine, milletine ve dinine bağlı bir yaşam süren Namık Kemal’i oldukça rahatsız etmekte idi. Bu sebeple modernleşme tartışmalarına kayıtsız kalmamıştır. O dönemde yaşayan vatansever bir birey için modernleşme tartışmalarına kayıtsız kalmanın mümkün olmadığı aşikardır. Hal böyle iken bu bağlamda farklı düşüncelerin ve fikir akımlarının ortaya çıkması da olağan bir durumdur. Namık Kemal, aralarında Mehmet Bey, Mustafa Fazıl Paşa, Reşat Bey, Agâh Efendi gibi isimlerin bulunduğu yeni Osmanlı düşünce akımının öncüsü olmuştur. Devleti kurtarma adı altında girilen mücadele şiddetli çatışmalardan geçmektedir. Türk siyasi hayatında etki yaratan Namık Kemal egemenlik hakkı konusunda hürriyeti esas almıştır. Bu bağlamda devletin kurtuluşunu Batı devletlerinin yaptığı gibi anayasada arayan Namık Kemal Padişah ile ters düşmüş ve sürgün edilmiştir.

Modernleşme ve gelenekçi yaklaşımların çatıştığı bir ortamda Namık Kemal modernleşme görüşünü savunanlardan yanadır. Fakat modernleşmenin önemini belirttiği gibi geleneğin de toplum için önemli bir konumda olduğunu vurgular. Geleneğin işe yaramayan eskimiş yanlarının törpülenmesi veya

modernleştirilmesi gerektiği görüşünde olan Namık Kemal bu noktada pragmatist bir tavır sergilemiştir. Sentezci anlayışa sahip olan Namık Kemal'e göre birey, hürriyet düşüncesinde merkezi bir konumda bulunmaz. Yani hürriyet için birey önemlidir fakat merkezi ifade etmez. Ona göre hürriyet birbirleri ile uyum içinde yaşamak zorunda olan insanların olmazsa olmazıdır. Namık Kemal'e göre hürriyet uyumun gerçekleşmesi için temel düşünceyi teşkil eder.

Namık Kemal hayatını sanata ve devlet işlerine adanmış bir entelektüel olarak Türk tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Eserlerinde entelektüel birikimini ve amacını etkili bir şekilde yansıtmıştır. Bugün birçok sanat ve kültür derneklerine ismi verilmiş bir şahsiyettir. Avrupa ile olan ilişkisi sebebiyle Türk modernleşmesine yaptığı katkılar aşikardır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri temelini oluşturan vatan, millet, hürriyet gibi kavramları literatüre kazandıran Namık Kemal pek çok görüş üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Batı egemenliğinin hemen her alanda etkili olduğu dönemde Namık Kemal, toplum olarak özün korunması gerektiği görüşünü benimsemesi ve Batı'nın sadece bilimsel yeniliklerini alınması gerektiği görüşü bu noktada önemlidir. Namık Kemal'e göre devletin geri kalmışlığının sebebi İslam dininin bağnazlığı değil, Batı'nın çeşitli entrikalarla İslam'ın gelişimini engellemesidir. Hatta Batı'nın içinde bulunduğu gelişmişliğin özünün zaten İslam'ın içinde var olduğunu savunmuştur. Toplumun özünün korunması gerektiğini ve sahip olduğu değerleri anlatabilmek için eserlerini başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1984). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Cilt 2)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çuhadar, C. (2007). *Hürriyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme*. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 131-150.
- Durmuş, M. (2014). *Şiirsel Tavrın Öncülüğünde İnsanı Yeniden Düşünmek: Namık Kemal Ve Hürriyet Kasidesi*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 240-250.
- Ekinci, A. (2021). *Son Dönem Osmanlı Islahat ve Reform Tartışmaları: Namık Kemal'in Fikirleri Çerçevesinde Bir Modernleşme Önerisi*. İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A. Ş.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A. Ş.
- Öztaş, S. (2020). Namık Kemal'in Tarihçiliği ve Tarih Metodolojisine İlişkin Düşünceleri, O. Alacahan ve S. Öztaş (Ed.), *Namık Kemal Hayatı-Düşünceleri-Eserleri* (s. 431-444). Ankara: Desen Ofset San. ve Ti. A.Ş.
- Polat, S. & Erdoğan, M. (2020) Namık Kemal'de Hürriyet Düşüncesi, O. Alacahan ve S. Öztaş (Ed.), *Namık Kemal Hayatı-Düşünceleri-Eserleri* (s. 403-414). Ankara: Desen Ofset San. ve Ti. A.Ş.
- Rousseau, J. J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Ayşe Meral) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Sarıçoban, G. (2019). Namık Kemal ve Hürriyet Fikri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 515-535.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı. (2007). <https://www.turkedebiyati.org/hurriyet-kasidesi-namik-kemal.html> adresinden alındı. Erişim tarihinin yazılması gerekmez mi?